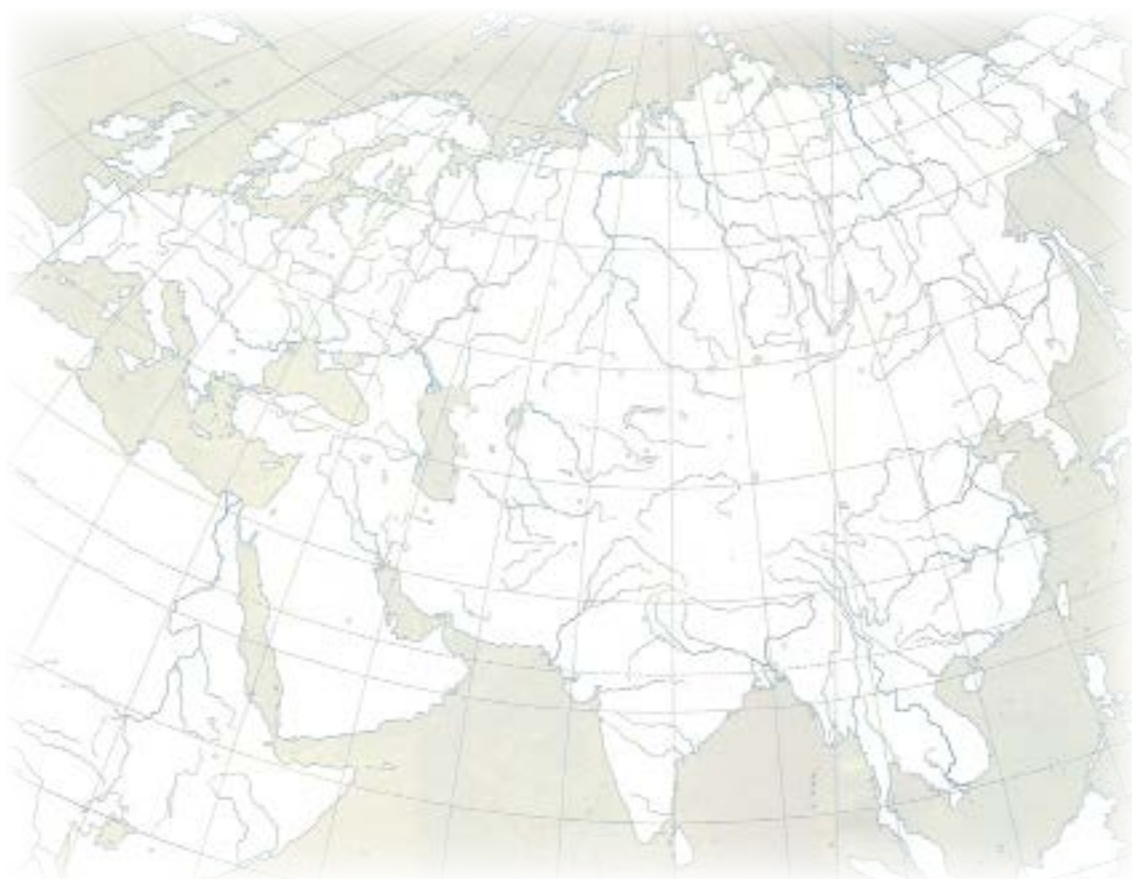

МАТЕРІАЛИ ДРУГОГО ХАРКІВСЬКОГО МІЖНАРОДНОГО
БЕЗПЕКОВОГО ФОРУМУ

БОРОТЬБА ЗА ЛЮДЕЙ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

БОРОТЬБА ЗА ЛЮДЕЙ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

**МАТЕРІАЛИ
ДРУГОГО ХАРКІВСЬКОГО МІЖНАРОДНОГО
БЕЗПЕКОВОГО ФОРУМУ**

(м. Харків, 29–30 листопада 2019 р.)

*За редакцією доктора соціологічних наук,
професора Руценка І. П.*

Нерані
Publisher

*Харків
2020*

УДК 327.8(082)
Б83

Maidan Monitoring
Information Center

A free person in a free country!

Думки авторів відображають їх власну позицію,
яка може не збігатися
з позицією Фонду Конрада Аденауера

Боротьба за людей в умовах гібридної війни: матеріали другого Харківсько-
Б83 го міжнародного безпекового форуму (м. Харків, 29–30 листопада 2019) / за ред.
проф. І. П. Рущенка. — Харків: Видавець О. А. Мірошниченко, 2020. — 76 с.

ISBN 978-617-7618-41-5

29–30 листопада 2019 року в Харкові у конференц-залі готелю «Харків» відбувся другий за ліком Харківський безпековий форум, який по праву отримав статус міжнародного, бо окрім українських спікерів на форумі мали нагоду поділитися своїми думками представники Грузії, Молдови, Чехії, Німеччини, Білорусі, США. На порядку денному була низка безпекових питань, що обговорювалися в рамках шести тематичних панелей. У тому числі було піднято питання ціннісної сторони гібридної війни, яку РФ веде проти України, дискутувалися проблеми історіографії, що є об'єктом ідеологічних спекуляцій, була розглянута безпекова ситуація у різних європейських країнах; також предметом уваги були популізм як актуальна загроза та поствиборча ситуація в Україні; нарешті, Форум не обійшов і специфічні безпекові питання Сходу та Півдня України. Матеріали Форуму містять тези виступів тих спікерів, які зголосилися надати свої тексти для публікації.

УДК 327.8(082)

ISBN 978-617-7618-41-5

© Автори, 2019

ВСТУПНЕ СЛОВО

І. П. Рущенко

29–30 листопада 2020 р. в Харкові відбувся Другий безпековий форум, який перетворився на міжнародний захід, бо до числа спікерів і учасників долучилася група експертів з різних європейських країн. Перший мав гасло *«Безпека Сходу України в умовах гібридної війни: виклики 2019 р.»*. Наприкінці 2018 р. ми намагалися змодельювати загрози та ризики, що пов'язані з виборчими кампаніями на тлі війни, яку Україна веде за незалежність і цілісність. Занепокоєність політичними подіями, що насувалися на країну, не була перебільшенням. Гірші сценарії, можливо, не трапилися, але в цілому рівень національної безпеки протягом року мав тренд до пониження. Виборчий процес, як і очікувалося, створив електоральний конфлікт і політичне розшарування, яке не сприяло зміцненню політичної нації і силових структур, зокрема. До влади прийшла команда, яка об'єктивно не має військово-політичного досвіду, адекватного загрозам гібридної війни. Виникла тенденція до політичного реваншу старих сил, за якими проглядають «вуха» Російської Федерації. Під фальшивим гаслом боротьби так званої «партії миру» з «партією війни» протягом останнього року відбувалася дискредитація патріотично налаштованих громадян, які де-факто боронять країну від іноземної навали.

Проте життя країни і боротьба за незалежність і європейський курс України продовжуються. Особливість Харківського безпекового форуму полягає в тому, що на обговорення виносяться теми і проблеми, які стосуються фундаментальних питань самовизначення українського народу і протистояння підступним технологіям гібридної війни. Отже, в рамках другого Форуму до дискусій було залучено низку відомих українських учених і громадських діячів, що є експертами в царині історії, політики, соціальних питаннях. Тематика Форуму була укладена у шість дискусійних панелей, які передбачали у тому числі залучення до обговорення виступів спікерів усіх учасників, які були присутніми на заході. Подія наживо транслювалася в Інтернеті; з повною версією можна ознайомитися на ресурсі «НАКИПЕЛО Live».

Спікерам по завершенні Форуму було запропоновано підготувати тези (без обмеження у форматі) власних виступів, аби їхні думки могли бути використані іншими суб'єктами безпекового процесу. Більша частина позитивно відгукнулася на пропозицію.

Так народилося видання, до якого увійшли автентичні матеріали, з якими можна познайомитися нижче.

ЦІННІСНИЙ ВИМІР РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ У КОНТЕКСТІ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Ігор Тодоров (Ужгород, Україна)
*доктор соціологічних наук, професор,
Ужгородський національний університет*

Опірність країни, міжнародної організації передбачає стійкість (передусім організаційну), здатність протистояти змінам свого оточення і успішно функціонувати. Особливе значення тут мають два аспекти, а саме: стійкість і уразливість. Засадою опірності більшості країн Центрально-Східної Європи стало інституційне приєднання до Організації Північно-Атлантичного договору та Європейського Союзу. Спільною рисою цих двох міжнародних організацій є відданість спільним демократичним ліберальним цінностям. Демократичні цінності стали результатом тривалого шляху людства до самоповаги. Їх інституційне закріплення на початку модерної доби (Білль про права, або перші десять поправок до Конституції США, та французька Декларація прав людини та громадянина 1789 р.) стало підґрунтям всебічних здобутків людської цивілізації протягом останніх понад двохсот років. Процес

ствердження демократичних цінностей не був прямим і однозначним. Прихильність західного світу до саме цих спільних цінностей забезпечила руйнацію тоталітарних режимів, принаймні в Європі, наприкінці ХХ століття. В Преамбулі укладеного 70 років тому Північноатлантичного договору його учасники, підтверджуючи свою відданість цілям і принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй та своє прагнення жити у мирі з усіма народами й урядами, були сповнені рішучості захистити свободу, спільну спадщину своїх народів і їхню цивілізацію, засновану на принципах демократії, свободи особистості й верховенства права. Тобто створення НАТО базувалося саме на спільних цінностях ліберальної демократії.

Тоді здавалося, що ліберальні демократичні засади перемогли остаточно і, за висловом Ф. Фукуями, настає «кінець історії». Проте виявилось, що нові виклики, зокрема міжнародний тероризм та російська агресивна політика, відтермінували так званий «кінець історії» на невизначений час. Жорсткі виклики спільним демократичним цінностям поставили перед демократичним світом першочергове питання адекватної відповіді на зухвалу російську агресивну політику.

Російська Федерація в березні 2014 р. порушила практично всі основні принципи міжнародного публічного права. Вона також фактично дезавувала двосторонній Договір про дружбу, співпрацю і партнерство,

відповідно до якого сторони взяли на себе зобов'язання поважати територіальну цілісність одна одної.

Після швидкої окупації Криму розпочався збройний конфлікт міжнародного характеру — війна, в якій безпосередню і активну участь бере РФ — військами, найманцями, поставками озброєнь, техніки, боєприпасів. І головне, створенням і функціонуванням т. зв. «ДНР» і «ЛНР», які є продуктом виключно спецслужб Російської Федерації. Ці події стали першою з часів закінчення Другої світової війни спробою силової зміни європейських кордонів такого масштабу. Європейський Союз та США і їхні союзники вже з березня 2014 р. почали запроваджувати санкції проти порушника міжнародного права.

Отже, своєю міжнародною політикою Росія демонстративно кинула виклик системі демократичних цінностей, яка була закріплена на міжнародно-правовому за підсумками Другої світової, а також холодної війни. У світі з 2014 року постала нова геополітична ситуація, передусім пов'язана з вдалими спробами руйнації сталої системи міжнародних відносин і міжнародного права. Російська Федерація, прагнучи перешкодити волі України до європейського майбутнього, окупувала частину території України — Автономну Республіку Крим, місто Севастополь, окремі регіони Донецької та Луганської областей та намагається зруйнувати єдність демократичного світу, підірвати основи міжнародної безпеки, уможливити безкарне застосування сили на міжнародній арені. Російська агресія здійснюється комплексно і включає в себе інформаційно-пропагандистську складову, економічний і дипломатичний тиск, а військові операції проводяться приховано, з використанням незаконних збройних формувань.

Саме російська агресія обумовлює безпечову ситуацію в Центральній-Східній Європі. Країни регіону стали головним прихильником збільшення військової присутності НАТО та створення системи оборони на європейській периферії. В цих країнах питання перегляду членства ані в НАТО, ані в Європейському Союзі в жодному випадку не стоїть.

Хоча багатьом громадянам Болгарії, Польщі, Румунії, Словаччини, Чехії, Угорщини, країн Балтії, а особливо прихильникам правих поглядів не подобається Європейський Союз, але вони не мають жодної стратегічної альтернативи.

З розпадом комуністичних диктатур на сході континенту цінності вільного світу розширилися за межами колишньої залізної завіси. І колишні радянські сателіти, звільнившись, обрали Північноатлантичний альянс. Геополітично його східний фланг залишається найбільш вразливим, тому держави регіону змушені координувати свої стратегії безпеки. За ініціативою глав держав Румунії та Польщі у 2015 р. був започаткований формат В9, який об'єднав країни Центрально-Східної Європи — члени НАТО (Румунія, Болгарія, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща та Словаччина). Перший саміт В9 відбувся в листопаді 2015 р. в Бухаресті, другий у Варшаві у червні 2018 р., третій у кінці лютого 2019 р. в Кошицах. В присутності Генерального секретаря НАТО Й. Столтенберга дев'ять президентів підтвердили свою стурбованість з приводу конфлікту на сході України та недавньої напруженості в Азовському та Чорному морях.

Під час свого саміту вони підкреслили важливість подальшої присутності НАТО від Балтійського моря до Чорного моря. У фінальному документі саміту підтримується консолідована військова присутність США та Канади в Європі, особливо на східному фланзі НАТО. Дев'ять європейських лідерів наголосили на підтримці підходу НАТО до Росії на основі сильного стримування і оборони, а також на відкритті діалогу. Вони підтримали політику НАТО «Відкриті двері», зобов'язання щодо безпеки і стабільності Західних Балкан, підтвердили підтримку територіальної цілісності та суверенітету України, Грузії та Республіки Молдова. Президент Румунії К. Йоганніс заявив на саміті, що події в нашому регіоні показують, що союзним державам потрібно зробити більше для надійної наземної, повітряної та морської оборони. Він підкреслив, що необхідно надавати більшу підтримку східним партнерам НАТО, таким як Укра-

їна і Грузія, щоб підвищити їхню здатність захищати себе від будь-якої загрози, будь то військова, кібер- або чисто пропагандистська. Крім того, підкреслено необхідність посилення тісної співпраці у відносинах між НАТО і Європейським Союзом.

Після початку агресії Росії НАТО започаткував 6 нових трастових фондів на підтримку України. Провідну роль у них грають країни Центрально-Східної Європи. За два роки загальний бюджет цих фондів збільшився більш ніж у два рази — з 4 до 9 млн. євро, 50% коштів уже перераховані країнами-членами НАТО до цих фондів. Зокрема, трастовий фонд Україна — НАТО з питань кібербезпеки спрямований на підтримку розвитку її оборонних можливостей у галузі кібернетичної безпеки, він пропонує обладнання, програмне забезпечення, технічну допомогу, консультативні послуги та проведення навчальних тренінгів. Румунія, як провідна країна Трестового фонду, є координатором його реалізації через Румунську службу інформації. Румунія, на відміну від Угорщини, прагматично підходить до відносин з Україною і не збирається блокувати євроатлантичну інтеграцію країни, оскільки вона в інтересах Бухареста. Бачення спільного ворога зближує позиції України, країн Балтії, Польщі та Румунії. Розміщуючи американські військові бази на своїй території, ці країни захищають себе від вторгнення. Влітку 2019 р. США за запитом НАТО розмістили у Румунії систему ТНААД (Terminal High Altitude Area Defense) для підтримання протиракетної оборони Північноатлантичного альянсу. Система протиповітряної оборони ТНААД призначена для висотного заатмосферного перехоплення ракет у радіусі до 200 кілометрів. Розгортання ТНААД свідчить про прихильність США до принципів захисту союзників по НАТО і забезпечує стримування потенційних противників за межами європейського театру дій. Систему розміщено на території румунської військової бази Девеселу. ТНААД складається з 69-ї артилерійської бригади протиповітряної оборони, 32-ї армії і командування протиповітряної оборони, що базується у Форт-Худі, штат Техас,

і буде інтегрований в існуючу архітектуру протиракетної оборони НАТО протягом обмеженого періоду часу на період планового технічного обслуговування та оновлення системи протиракетної оборони Aegis Ashore у Румунії. Союзне повітряне командування НАТО візьме на себе оперативний контроль над ТНААД протягом усієї своєї місії. Польща та Румунія беруть на себе роль регіональних лідерів, яких підтримують США. Ці держави беруть на себе відповідальність за зміцнення демократії на пострадянському просторі з тим, щоб гармонійно влитися в Європу і зайняти там свою, потрібну новій Європі нішу.

9 травня 2019 р., під час головування Румунії в ЄС у місті Сібіу пройшов неформальний саміт глав ЄС. За підсумками саміту було ухвалено спільну декларацію, що включає 10 пунктів. Принципово важливо, що у документі політику задекларували зобов'язання виступати єдиною Європою в якості відповідального глобального гравця, приймати спільні та єдині рішення, ставити людей понад політику, захищати громадян ЄС, європейський устрій життя, демократію та верховенство права. Міжнародна безпека, безсумнівно, вигідна не тільки з точки зору гарантування цілісності кордонів та безпеки держави в цілому, але й з точки зору створення гарантій безпеки для залучення іноземних інвестицій та стимулювання економіки. Російські виклики міжнародній безпеці спрямовані не лише на регіон Центрально-Східної Європи, а стосуються передусім усіх країн ЄС та НАТО. З вимогами на підтримку Росії і проти України виступають проросійські й, відповідно, антиукраїнські ультраліві, націоналістичні та євроскептичні (ізоляціоністські) партії у країнах Європейського Союзу. Показово, що до сучасного складу німецького парламенту у 2017 році вперше потрапила право-популістська партія «Альтернатива для Німеччини» (отримала 12,6%). Її електорат зосереджений переважно в східних землях (колишня НДР), де російські впливи є більш потужними. Ще більш показові результати жовтневих (2019 р.) виборів у Тюрінгії, де перемогла партія Ліві (спадкоємці НДР та Штазі) — 31%, а на другому місці неонацис-

ти з АФД — 23,4%. Проте при всій важливості політико-пропагандистських зусиль ключову роль у руйнації Росією сталих демократичних цінностей грає економічний чинник. Послаблення санкцій або навіть їх скасування вимагають окремі представники великого бізнесу, що зацікавлені у відновленні нормальних торговельно-економічних відносин з Росією. Певні країни ЄС зазнають втрат в експорті через санкції, запроваджені щодо Росії через її агресію в Україні. За дослідженням Інституту світової економіки в Кілі, серед країн Заходу втрати Німеччини у торгівлі складають 40%, Великої Британії — 7,9%, Франції — 4,1%, США — 0,6%. Ситуація навколо побудови газогону «Північний потік-2» (Nord Stream-2) у швидкому темпі вийшла за межі економічних відносин, набуваючи геополітичного звучання. Власне, у цьому немає нічого дивного, адже Росія протягом тривалого часу використовує енергетичну зброю у сфері великої політики. Ще з початку 2000-х років Кремль намагається використати власні можливості у сфері експорту вуглеводнів для вирішення політичних завдань, прагнучи змусити Захід вести діалог з ним на рівних. На відміну від енергетичного протистояння 2000-х років своє вирішальне слово у ситуації з «Північним потоком-2» намагаються сказати Сполучені Штати.

На сьогодні готовність Заходу до протидії серйозним збройним конфліктам або прямій військовій агресії є вкрай низькою, оскільки безпекова політика базується на застосуванні нормативних інструментів, тобто «м'якої сили». Вона може бути ефективною для підтримання стабільності, але цілком неприйнятна для нейтралізації жорстких викликів у сфері безпеки. При тому поки абсолютна більшість країн-членів НАТО не дотримується вимоги мати витрати на оборону не менше 2% ВВП. У 2014 році таку вимогу виконували лише 3 країни (США, Велика Британія та Греція), зараз таких країн 8, і лише до 2024 р. всі члени Альянсу мають виконувати цю умову. Погоджувальна позиція Заходу щодо контролю Москви над Кримом і частиною Донбасу сприятиме подальшому підриву міжнародного права та основоположних принципів,

що лежать в основі нинішнього світового порядку, сформованого після холодної війни. До того ж практика доводить, що з точки зору міжнародної безпеки Центральна-Східна Європа — це зона, де немає ефективної системи вирішення військових, політичних та економічних конфліктів, їх запобігання та підтримки мирного співіснування. Донбаська війна, що почалася у 2014 році і триває, анексія Криму, а також російсько-грузинська війна 2008 року показали, що ні ОБСЄ, ні ООН, ні Рада Європи, ні СНД, ні будь-яка інша міжнародна організація (можливо, за винятком НАТО) не може надійно забезпечити недоторканість кордонів. Не випадково, що більшість країн цього регіону найбільш послідовно нагадують своїм західним партнерам про первинність спільних демократичних цінностей.

Зберігається суперечливість між демократичними ціннісними засадами, які обумовлюють підтримку України в умовах російської агресії, та бажанням «зрозуміти Росію», зокрема завдяки меркантильним інтересам та впливу російської пропаганди. Ілюзія європейськості Росії в очах пересічного француза або німця досі не розвіялася, якщо зважати на величезну кількість міфів, які продукувалися на Росії ще з часів Катерини Другої і трансливалися до європейських країн. У цьому контексті важливо доносити світу українське бачення історії, українську інтерпретацію сучасних подій у державі й довкола неї. Нинішня ситуація складається таким чином, що Україна виставляє умови щодо врегулювання, на які не йде Росія. Вона не збирається переглядати забезпечений військовими засобами статус-кво. Бажана мета України — повний контроль над власною територією держави. Вона може бути досягнута лише у віддаленій перспективі шляхом поєднання дипломатичних та військових засобів. Тому немає розумної альтернативи подальшому співробітництву Заходу та України як за допомогою існуючих механізмів ЄС та НАТО, так і через двосторонню співпрацю.

Сучасна збройна агресія — лише один з інструментів війни РФ проти України, останній аргумент, коли всі інші засоби підкорити українців вичерпали себе. Агресія ведеться

одразу в кількох вимірах: воєнному, політичному, економічному, соціальному, гуманітарному, інформаційному. Елементами гібридної війни давно є пропаганда, що базується на брехні, маніпуляціях та підміні понять; заперечення самого факту війни та участі РФ у ній; звинувачення України у власних злочинах, спотворення української історії; торговельно-економічний тиск та енергетична блокада; терор і залякування громадян України; кібератаки та спроби дестабілізувати критичну інфраструктуру.

Українська криза стала найпотужнішим за останні десятиліття чинником дестабілізації європейського проекту, проте реального усвідомлення цього досі немає. Європейські політичні та інтелектуальні еліти в більшості не склали повною мірою іспиту щодо дотримання демократичних ліберальних цінностей стосовно сходу Європи. Криза європейської ідентичності лише набирає обертів, і події в Україні стали її певним каталізатором. Росія ж з притаманним їй есхатологічним підходом вважає, що це війна за всю величезну Росію і весь «Руський Мір». Не викликає сумнівів, що московська політична верхівка обрала собі шлях відновлення Російської імперії, а В. Путін особисто взяв на себе безпрограшну для російського суспільства роль збирача російських земель.

Поділяючи спільні з західними країнами цінності та стратегічні цілі, Україна розглядає інтеграцію в Організацію Північноатлантичного договору, в політичні та економічні структури Європейського Союзу як пріоритетний напрям своєї зовнішньої і внутрішньої політики, що було закріплено в Конституції держави на початку 2019 р. Угода про асоціацію між Україною і ЄС визначала стратегічні орієнтири для проведення системних політичних і соціально-економічних реформ в Україні, широкомасштабної адаптації законодавства України до норм і правил ЄС. Україна забезпечуватиме поступову конвергенцію у сфері зовнішньої і оборонної політики та розвиватиме взаємодію у рамках Спільної безпекової і оборонної політики ЄС для посилення спроможностей сектору безпеки і обо-

рони, а також підтримання міжнародної безпеки і стабільності.

В усіх країнах ЄС та НАТО майже безкарно відбувається потужна пропагандистська діяльність РФ. Механізми реалізації є різними: власне проросійська дезінформація, спотворення фактів війни на Донбасі, створення проросійських організацій та відповідних сайтів новин, які висвітлюють новини у потрібному ракурсі. Основні меседжі пропаганди — це створення ворожого образу США та поширення дезінформації щодо «нацистської» влади в Україні та великої кількості неонацистських організацій. Європейська комісія в жовтні 2019 р. підготувала доповідь, у якій запропонувала заходи з посилення опірності ЄС дезінформації, що надходить ззовні. Європейський комісар Джуліан Кінг зазначив, що обсяг дезінформації з прокремлівських джерел збільшився вдвічі порівняно з тим, що було рік тому. Запропоновані законодавчі акти стосуються політичної реклами і чітких правил фінансування політичних партій. Має бути посилена координація країн Європейського Союзу в реагуванні на дезінформацію і кібератаки. Депутати парламентської більшості у своїх виступах стверджували, що головне джерело дезінформації і втручання в європейський демократичний процес — це Росія. Водночас представники крайніх правих, націоналістичних і популістських партій закликали не шукати зовнішнього ворога в особі Росії та заявляли, що причина їхніх успіхів на виборах — не «російське фінансування», а зміна настроїв у європейському суспільстві, що не є дивним. У резолюції, прийнятій 10 жовтня 2019 р., Європарламент звернув увагу на «надзвичайно небезпечну природу російської пропаганди» і закликав Єврокомісію розробити «ефективну стратегію оперативної і надійної протидії російській дезінформації». Крім того, єродепутати вважають за необхідне створити міжнародні правові рамки для надійного протистояння гібридним загрозам, включаючи кібератаки і дезінформацію. За резолюцію проголосували 469 єродепутатів, проти були 143, утрималися 47 парламентаріїв.

Після виборів до Європарламенту в травні 2019 року Єврокомісія заявила про спроби вплинути на неї за допомогою фейків, які розповсюджуються з Росії, привела конкретні приклади, але уточнила, що поки говорити про сплановану російську кампанію дезінформації не можна. Єврокомісар Джуліан Кінг, виступаючи на дебатах у Європарламенті 17 вересня 2019 р., заявив, що не має доказів великомасштабних скоординованих дезінформаційних атак. Але це не означає, на жаль, що ці вибори до Європарламенту були вільною від дезінформації зоною. Наприклад, в Німеччині на користь тільки однієї проросійської партії «Альтернатива для Німеччини» припало 86 відсотків всієї політичної агітації у Facebook. При цьому значну частину цієї агітації генерували близько 80 тисяч підозрілих акаунтів, імена і прізвища власників яких склалися тільки з двох букв. Широкомасштабні автоматизовані пропаганда і дезінформація стали фактом сучасного політичного життя. У прийнятій Європарламентом резолюції Росію в черговий раз назвали «основним джерелом» дезінформації в Європі. Шведський депутат Томас Тобе від Європейської народної партії заявив, що Росія за допомогою державних медій і фабрик тролів веде проти Європи інформаційну війну низької інтенсивності. Француз Паскаль Дюран з фракції «Оновити Європу» аргументовано довів, що гроші, які виділяються Євросоюзом на боротьбу з дезінформацією, мізерні в порівнянні з сумами, які витрачають інші країни на підривну діяльність в ЄС. За його оцінками, одна тільки Росія виділила близько мільярда євро на пропагандистські кампанії і підтримку «правильних», з її точки зору, партій в ЄС, зокрема у Франції та Італії. Робоча ж група зі стратегічних комунікацій (StratCom), яка була нещодавно створена в ЄС для протидії пропаганді, має бюджет усього в три мільйони євро на рік. Проте проросійські євродепутати звинуватили в поширенні дезінформації саму Єврокомісію.

Варто також зазначити, що у жовтні 2019 р. спецслужби одразу 4 західних країн розкрили так звану російську військову частину 29155 Головного розвідувального управлін-

ня Генерального штабу Російської Федерації, яка реалізує диверсії в Європі. Спочатку почалася кампанія по дестабілізації в Молдові, потім відбулось отруєння торговця зброєю в Болгарії, а потім — невдалий державний переворот в Чорногорії. За даними західних розвідок, невідомо, як часто мобілізуються оперативники цієї частини.

Отже, певна частина істеблішменту країн Заходу намагається правильно зрозуміти й адекватно реагувати на сучасні російські виклики і посилити опірність ЄС та НАТО. Новий Високий представник ЄС із зовнішньої та безпекової політики Жозеп Боррель підкреслив, що найкращий шлях опиратися російському експансіонізму — це допомагати Україні й посилювати Україну. Посилювати її здатність до опору, її можливості для проведення реформ та для того, щоби ставати повноцінно демократичною та процвітаючою державою. Санкції проти Росії допоможуть цій меті. Водночас він додав, що не треба розглядати санкції як політику саму в собі, а лише як інструмент. Втім на жаль, домінуючою є інша тенденція. Розмови про повернення Росії до G7 свідчать про подальше ослаблення санкцій проти Росії. Європейський санкційний фронт дав тріщину, коли Парламентська асамблея Ради Європи повернула Росії право голосу без виконання нею своїх обов'язків і навіть вибачень. Наші західні партнери вітають мирне врегулювання на Сході України, яке дуже схоже на капітуляцію. Зрозуміло, що ЄС і НАТО не хочуть мати на своєму східному фланзі гарячий збройний конфлікт або нерегульовану територіальну суперечку, яка у будь-який момент може перетворитися на гарячий збройний конфлікт. Тому всі зацікавлені в мирі, всі хочуть миру будь якою ціною — передусім за рахунок України, і це ключова позиція.

Адекватність реакцій на російські загрози європейському безпековому середовищу тісно пов'язана з розумінням та імплементацією такої категорії як толерантність. З філософської точки зору толерантність є характерною рисою лібералізму і визначається як ключовий елемент прогресивного соціального підходу до вірувань, цінностей і,

в широкому розумінні, вподобань та якостей членів різних груп. Це може бути закладено у конкретніші принципи, наприклад мультикультуралізм. Водночас бути толерантним не означає поважати будь-які цінності незалежно від їхньої сутності. Толерантність полягає не у визнанні терористів або злочинців та повазі до них. Толерантність, коротко кажучи, полягає не у відносності моралі. Генеральний директор лондонського Міжнародного інституту стратегічних досліджень (IISS) Джон Чіпман вважає дії РФ фактичною війною толерантності. Росія використовує слабкі місця західних демократій, спрямовує зусилля на перевірку їхніх слабких місць, відстоює власні права в односторонньому порядку, порушує сталі правила, позбавляє інших ініціативи та отримує системну перевагу над суперечливими супротивниками. Це стає сприятливою стратегією для тих країн, які не можуть легко симетрично кинути виклик своїм потужним суперникам. В. Путін прагне асиметрично отримати перевагу в боротьбі між толерантністю та війною.

Існує думка, що толерантність можуть дозволити собі ті держави, які живуть у ситості й безпеці (або вважають, що так живуть). І те — до певної межі. Тим більше це стосується України, яка не є багатою і в ній шостий рік триває війна, розв'язана російськими окупантами та їхніми посіпаками. Отже, в Україні має бути будь-яка толерантність, крім однієї — толерантності до ворога. Адже якщо ворог переможе, у нас толерантності не буде, взагалі ніякої. Толерантність може бути прогресивною, але далеко не є універсальною цінністю. Це означає, що толерантність потребує поширення. Вона може і повинна бути розширена через освіту, науку, право, культуру та політичні інститути. Толерантність краще підтримується за допомогою демократичних режимів, у відкритих суспільствах, які користуються свободою слова, спілкування та віри. Поширена і підтримана толерантність допомагає встановити культуру миру. Але на практиці толерантність виявляється тісно пов'язаною з добробутом, демократією, емансипативними цінностями — з усім тим, що робить мир набагато до-

сяжнішим і стабільнішим. Отже, толерантність не може сприйматися як чинник опірності Центрально-Східної Європи в умовах російської агресії.

Проте європейська спільнота в принципі не спроможна вирішити цю проблему через низку причин. Зокрема й тому, що в останній час в Україні замість установки на війну панує установка на мир у ситуації агресії ворога (пацифікація захисту), замість установки на звиягу — установка на жертовність, замість установки на військову відплату — установка на торгівлю з агресором, замість установки на озброєну силу — установка виключно на дипломатичні засоби, замість установки на військову доблесть — установка на конформізм. Якщо війна призведе до миру шляхом примусової капітуляції, то такий мир буде нестійким. Класичний приклад — це мир між Першою та Другою світовими війнами. Інший класичний приклад — це мир між програшем СРСР у холодній війні та новою війною Росії проти світу та України зокрема. Найбільш успішною та довготривалою за наслідками є перемога, що спирається на перспективну стратегію та універсальні цінності. Програш України у війні означає не просто втрату Україною незалежності, а припинення існування України як історичної реальності (громади, суспільства-спільноти, республіки, країни, нації, народу, держави).

Проросійські ЗМІ в Україні створюють зручне інформаційне тло для антидержавних політичних сил, водночас готуючи українців морально та психологічно до капітуляції перед Росією в ім'я «миру за будь-яку ціну». Вони поширюють хворобливий пацифізм (що у воєнний час дорівнює зраді), настрої мілітарної меншовартості (мовляв, де вже нам перемогти Росію), неприязнь або навіть ненависть до власної держави в середовищі українців. Не здолавши внутрішнього ворога, годі й розраховувати перемогти зовнішнього. Навпаки, незважаючи на успіхи на фронті, можна зазнати поразки всередині країни від ворожої агентури. Без потужних ударів по внутрішньому ворогу Україна залишатиметься слабкою і вразливою, приреченою на роль жертви Кремля... Як непряма колабора-

ція можуть розглядатися так звані Мінські домовленості — своєрідний глобальний геополітичний фейк. Фактично йдеться про відмову України від своїх територій, які анексовані або окуповані. Мінський процес певною мірою перекладає відповідальність на міжнародну спільноту. Альтернатива цьому існує.

На думку експертів аналітичного центру Atlantic Council, Україні варто оголосити надзвичайний стан на всій території, розірвати дипломатичні відносини з Російською Федерацією, запровадити візовий режим, розірвати договір про Азов та інші договори з Росією політичного характеру, зупинити пересування російських громадян через українсько-російський кордон, припинити імпорту з Росії, нейтралізувати п'яту колону в Україні. Захід має нарешті консолідуватися і призупинити участь РФ у діяльності Ради Європи, посилювати економічні санкції. Йдеться про впровадження не точкових санкцій проти окремих осіб або інституцій, а секторальних. Зокрема, виключити Росію з фінансової системи SWIFT, заборонити експорт до РФ високотехнологічної продукції, особливо для нафтогазової промисловості, та товарів подвійного призначення, заборонити польоти «Аерофлоту» до країн ЄС та НАТО, заморозити активи російських «Сбербанку», «ВТБ Банку», «Газпромбанку», ввести санкції на експорт-імпорту товарів з портів Росії у Чорному та Азовському морях, заборонити кораблям під прапорами США та ЄС заходити в російські порти, а російським судам, які дислокуються там, заходити в порти ЄС та США, зупинити «Північний потік-2». Серед військових кроків має бути посилення військової присутності кораблів країн-членів НАТО в Чорному морі, запровадження для України широкомасштабної програми ленд-лізу для переозброєння ЗСУ і забезпечення їх надсучасним військовим озброєнням.

Втім практика засвідчує відсутність таких рухів. Навпаки, Захід своїми поступками засвідчив готовність подальшої відмови від власних цінностей. Але це шлях в нікуди. Отже, спроможність ефективно опіратися регіону Центрально-Східної Європи зокрема

в сучасних умовах поставив для демократичного світу першочергове питання адекватної відповіді на зухвалу російську політику. Виклики демократичним цінностям у контексті вторгнення Російської Федерації в Україну включають міжнародно-правовий, економічний, політичний та інформаційний аспекти. Перспектива зупинення російської інвазії та майбутня перемога над агресором можливі виключно шляхом консолідації Заходу на основі спільних ліберально-демократичних цінностей.

Перспектива посилення безпеки регіону Центрально-Східної Європи ґрунтується на базових цінностях Вільного світу. Втім не лише в цьому регіоні, серед країн ЄС та НАТО спостерігається суперечність базових цінностей з суто меркантильними інтересами. Для усвідомлення реальних загроз безпеці європейська спільнота має пережити ту ж «втрату», яку пережила й Україна — позбутися ілюзій щодо Росії. Росія розглядає Україну, як і Захід, як свого екзистенційного ворога. РФ ставить під сумнів право України на існування як незалежної держави та переслідує остаточну мету — тотальне її знищення як суб'єкта міжнародного права та геополітичної реальності. Україна відповідальна за демократичні ліберальні цінності перед Центрально-Східною Європою, перед Заходом у цілому. Вона відповідає за це життями солдатів, десятками тисяч смертей. При тому українська влада від початку російської агресії рухається у вузькому колі можливостей, які обумовлені об'єктивною слабкістю країни та порядком денним, який нав'язують їй Росія як порушник міжнародного права й окупант та Захід як єдина сила, на яку Україна може сподіватися у своєму протистоянні російській інвазії. Насамперед варто перестати де-факто ставитися до Російської Федерації як до демократичної і цивілізованої держави, адже вона за визначенням не є такою. Не можна ставитися до Росії і як до цивілізованої держави з нецивілізованою, авторитарною владою. Російська Федерація реагує лише на конкретні прояви сили своїх опонентів, а не на декларації, дипломатичні демарші тощо.

ЯК ПОВ'ЯЗАНІ ЦІННОСТІ З ГЕОГРАФІЄЮ ТА ІСТОРІЄЮ, АБО УКРАЇНА НА ЗЛАМІ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Ігор Рущенко (Харків, Україна)
автор ідеї безпекових форумів у Харкові
доктор соціологічних наук, професор

Існує слушна думка: поточна російсько-українська війна є не боротьбою різних інтересів, а передусім змаганням цінностей, що є характерним для міжцивілізаційних війн. Такі війни тривають пересічно довше за інші, бо ціннісні позиції є непримиренними в принципі. Одна сторона військового конфлікту може зламати і силоміць певний час нав'язувати свою цивілізаційну рамку іншій, як це робили московіти від початку своєї експансії в усіх стратегічних напрямках, але цінності не узгоджуються. Компроміси тут малоймовірні, бо зачіпаються основи соціального буття, колективної та індивідуальної свідомості. То коли і звідки виникли принципові розбіжності на Євразійському континенті? Чому Олександр Довженко зазначав: *«Погубила нас нещаслива наша географія і не-едала наша історія»?*

Цінності належать до базового шару людської свідомості. Це стосується і кожної особистості, і масової свідомості. Феномен ціннісного усвідомлення самого себе, довкілля,

соціуму однаково щільно пов'язаний і з рацією, і з емоцією; тут перетинаються актуальні раціональні оціночні акти і архетипи несвідомого, що кодують історичні й географічні умови буття багатьох попередніх поколінь. Ми виходимо з того, що суттєво різні географічні умови існування, відмінні економічні системи і не схожі способи життя сформували принципово різні ціннісно-світоглядні комплекси, які можемо спостерігати в Європі й на російському просторі.

Почнемо з географічних умов. Європа, за нашим розумінням, є півостровом Євразії, який омиває Атлантичний океан, а також сполучені з ним моря. Визначальним чинником для існування людей є кліматичні умови та біосфера, що обумовлені теплою течією — Гольфстрімом (див. рис. 1).

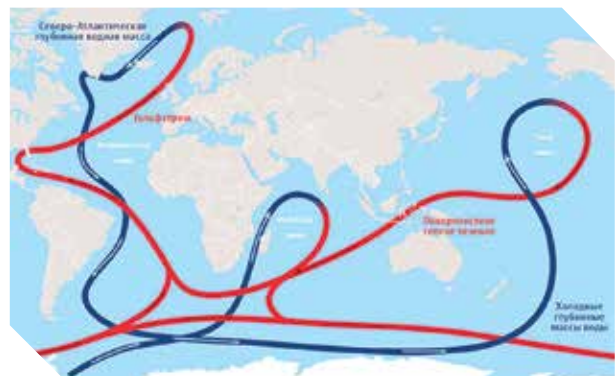

Рис. 1. Вплив Атлантики на Європу

Ми не згодні з картою Європи, яку подає ООН (рис. 2), що включає величезні російські

простори на підставі формального розмежування Європи й Азії по Уральським горам. Фактичний вплив Атлантики закінчується умовною лінією поміж Азовом і Північним морем і де-факто співпадає з сучасними політичними кордонами національних держав, які на сході Європи межують з Росією. Саме тут, на заході Євразії, були від початку умови для сільського господарства, осілого способу життя й утворення згодом того, що ми називаємо європейською (західною) цивілізацією. Системоутворюючий природний фактор російського цивілізаційного простору — Великий степ (див. Рис. 3) — є унікальним природним феноменом, що мав вирішальне значення для так званого Першого великого поділу суспільної праці.

Субрегіони Європи (за геосхемою ООН)

Рис. 2. Чи так окреслено кордони Європи?

Степовий спосіб життя породив номад, скотарську кочову економіку, сумновідому Орду. За своєю природою жителі степу — мисливці й воїни, вони агресивні, не розуміють кордонів, схильні до експансії. Саме в межах цього степового простору раз за разом поставали великі імперії, які вели постійні війни за розширення території. Так триває останні дві тисячі років, хоча й народи степу в переважній більшості перейшли до більш

менш осілого способу життя. Наведемо історичні факти, хоча б найбільш відомі та промовисті. Отже, дві тисячі років тому виникає імперія гунів, яка розширюється, як ракова пухлина, й орди гунів вриваються в Європу та наносять удар по обох частинах Римської імперії. Це події середини V ст., коли гунів очолив славнозвісний Атила (Рис. 4). У другій половині першого тисячоліття виникає імперія тюрків, або Тюркський каганат (Рис. 5). Його межі на піку доволі точно відповідають степовому простору від кордонів Китаю до України. Власне, поділ поміж осілою і кочовою культурами по течіям Сіверського Дінця та Кальміуса був актуальним і у ті далекі часи. Далі був Хозарський каганат і нарешті — найбільша в історії людства держава, імперія монголів (Рис. 6). Цей факт мав вирішальне значення для подальшої долі України, бо після розпаду імперії Чингізхана у надрах Золотої Орди виросла й зміцнилася Московія.

Рис. 3. Великий степ — унікальний природний феномен Євразії

Рис. 4. Імперія гунів, III ст. н. е.

Рис. 5. Імперія тюрків, VI-VII ст. н. е.

Московія, Російська імперія, СРСР, сучасна РФ мають спільну цивілізаційну традицію, яка була закладена у душі й голови монгольськими завойовниками у XIII-XV ст.

Рис. 6. Імперія монголів на піку завоювань

Рис. 7. Російська імперія на 1913 р.

Такий варіант трансляції цивілізаційного спадку — народження від материнської дочірньої цивілізації — передбачав у своїй відомій багатотомній праці Арнольд Тойнбі. Трьохсот років панування монголів у «Заліссі» було більш ніж достатньо, аби правителі Москви успадкували політичні тради-

ції, логіку дій, потяг до війни та завоювань від правителів Золотої Орди. Умовно «європейський період», який тривав близько 200 років (коли столиця нової імперії була перенесена до Санкт-Петербургу), не виправив соціокультурний код, закладений в основу московсько-ординської цивілізації. Отже, базові цінності Росії є принципово відмінними від європейських цінностей. Формально в сучасній Росії нібито приймають більшість від того, що після Другої світової війни почали називати загальнолюдськими цінностями (фактично це є західно-християнські цінності). Але на практиці вихолощують їхній зміст. Наприклад, демократію перетворюють на так звану «керовану демократію», цінність людського життя де-факто знецінюють у військових конфліктах, а верховенство права трактують як вираження волі верховного правителя.

Рис. 8. Імперія Сталіна (СРСР)

Рис. 9. Імперія Путіна (РФ)

То які цінності у наших східних сусідів є за фактом актуальними і такими, що спо-

нукають до дій? Російські джерела не дають прямої відповіді, бо їхні політики й філософи певним чином хитрують і не хочуть виставляти напоказ своє істинне нутро. Вони обмежуються дефініціями на кшталт «традиційні» або «православні» цінності. Але самі вони, безперечно, знають про себе більше і глибше, ніж будь-хто інший. Спрямованість думки представників східної цивілізації можна зрозуміти з факту критики європейської цивілізації і європейських цінностей, що стає справжнім трендом у Росії. Більш того, інформаційні операції в межах психологічної війни, яку Кремль веде проти Заходу, побудовано на принципах руйнації, висміювання, знецінення. Сьогодні Росія не має аксіологічної системи, яку б можна було просувати у світі, їхні цінності домострою, православної ортодоксії, політичної тиранії, мілітарного духу є архаїчними і не сприймаються абсолютною більшістю на інших континентах. Зазначимо, на відміну від ідей так званого марксизму-ленінізму, які свого часу знаходили щирих прибічників геть по світах.

Але часи Леніна і Сталіна минули, у світі відбувається четверта промислова революція, діджиталізація тощо. Тенденцію до більшої свободи важко перекреслити і довести, що воювати — краще, ніж жити мирно. І тоді Кремль обрав тактику дискредитації європейських цінностей в очах як власне росіян, так і самих європейців. Це робиться і через за-

соби пропаганди, які обернуто проти Заходу, так і шляхом фінансування правих та лівих радикалів, що позиціонують себе як противники США і колективного Заходу.

Нам здається важливим донести широкому загалу природу нашої відмінності від основної маси росіян, довести шляхом глибокого природничо-географічного й історико-культурного аналізу різницю поміж світоглядом європейців та неєвропейців, які ділять між собою простори Євразійського континенту. До речі, не зайвим є попередити європейців з приводу того, з ким вони мають справу, коли ведуть свій бізнес з Росією. Україна ще не вирішила свого стратегічного історичного завдання, вона політично не перетворилася на невід'ємну частину Європи. Це залежить як від самих українців і передусім політичної еліти, так і від історичних обставин. Ми знехтували вікном можливостей, яке розчинилося для народів сходу Європи на зламі 1980–1990 рр. З нашої історичної розвідки випливає: на сході час від часу не тільки виникали великі сухопутні імперії, але й обов'язково руйнувалися, і деякий час або був хаос, або мали шанс самостійно існувати менші народи. Останній період напіврозпаду саме мав місце за часів Горбачова—Єльцина. Наші західні сусіди цим скористалися і вже є членами НАТО та ЄС, Україна — ні. Отже, чекаємо нової нагоди і тримаємо оборону кордонів.

ЦЕРКВА І ГУМАНІТАРНА БЕЗПЕКА

Віктор Маринчак (Харків, Україна)
протоієрей, ПЦУ

Гуманітарна безпека, зокрема інформаційна безпека мають надзвичайне значення в умовах гібридної війни. Спостережена перемога в інформаційній війні й тимчасова перевага в ній імперських сил зумовлена, по-перше, тотальним захопленням ними українського інформаційного простору, по-друге, використанням новітніх інформаційних технологій і, по-третє, наявністю зручного ґрунту для застосування цих технологій у вигляді хворобливого стану суспільної свідомості, що виявляється через такі синдроми: постімперський, постколоніальний, посттоталітарний або посткомуністичний або ж пострадянський тощо. Ці явища потребують дослідження й розробки шляхів і засобів їх подолання, в чому й полягає нагальне завдання для працівників гуманітарної сфери.

З точки зору носія релігійної свідомості синдроми ці можна трактувати як пов'язані з явищем активних протягом усього ХХ і початку ХХІ століть неоміфологій. Зрозуміло, що і комунізм, і фашизм пропонували певну ірреальну та й ірраціональну картину світу, яка мала суттєві ознаки міфу. Після розпаду Радянського Союзу певні міфи залишаються актуальними як поживне ментально-пси-

хологічне середовище для відповідних синдромів. Спробуймо у попередньому порядку сформулювати відповідний перелік і назвати їхні суттєві (або найбільш небезпечні) риси.

Імперський міф — це міф величі імперії, її історії, її завоювань, її армій, її вождів. Вимір величі підживлюється міфом про ворога (власне необхідного, щоб цементувати імперію, виправдовувати насильницький спосіб її утворення і збереження, культивувати силу й формувати культ сили, необхідної для захисту надбань і васалів від ворога). З іншого боку, це міф про імперію як носія прогресивних засад, як благодійниці для всіх підкорених народів, відповідно про «благодатність» належності до імперії, бо порятунок у ній.

Шовіністичний міф — міф про «першого серед рівних» народів імперії, про старшого брата, власне в нашому випадку про винятковість російського етносу, «особливого» російського шляху, російської історії і культури, що випереджує інші культури, має надзвичайні духовні риси і рятівне значення для всього людства, зрештою про месіанську роль Росії тощо.

Колоніальний міф — зворотний бік шовіністичного міфу, це міф про меншовартість будь-якого іншого народу, його історії, культури, надбань. Це міф про виправданість зверхнього ставлення до інших народів, надто до підкорених. І навіювання комплексу меншовартості народам колоній.

Далі треба згадати, умовно кажучи, про комуністичний міф, він же радянський, тоталітарний, лівацький. Цей міф культивує суспільну пасивність, безвідповідальність, бездумне відтворення фантастичних гасел, спотворене розуміння історії, віру в певні

далекі від реальності ідеї, в необхідність заради них приносити жертви, в необхідність насильства проти класового або якогось інше ворога, в можливість за рахунок цього здобути в неокресленому майбутньому рай на землі, поряд з чим існує споживацьке ставлення до державних і соціальних інституцій, покірність владі, яка має все вирішувати і навіть думати за всіх (тобто не про всіх, а замість усіх). Власне, на цьому підґрунті зростає хвороба ХХІ століття — популізм.

Останнім часом надзвичайної значущості набув новітній міфологічний синтез у вигляді ідеї-міфологеми «руського міра», яка вбирає у себе ознаки імперського, шовіністичного, колоніального, почасти й комуністичного міфів і є їхньою квінтесенцією. Концепція «руського міра» транслює ідеї Святої Русі, що є, звісно, Московською, винятковою, що перевершує всі країни й народи, насаджується міф про Росію як Месію. Далі йдуть ідеї, що виправдовують імперські амбіції і зазіхання, про Москву як Третій Рим, про особливий євразійський шлях тощо.

Всім цим міфічним побудовам властиві такі типові ознаки: невідповідність реальності, ірраціональність і власне ірраціональний, магічний вплив на не захищену від них свідомість. Іншим цей вплив тут бути не може, тільки з опорою на архетипи, тільки через колективне несвідоме, тільки через навіювання.

Спробуємо розглянути в аспекті відповідності реальності присутню в підтексті ідеології руського міра модель ще ХІХ століття: Православ'є — Самодержав'є — Народність. Самодержавство потребувало і культу, і міфа, скажімо, про доброго царя-батьошку, Отця Отечества. Але згадаймо: старообрядці одного такого Отця Отечества вважали Антихристом. Під назвою «народність» насправді ще й досі постає шовінізм панівної нації з її зверхністю до всіх «полячишек», «немчури» тощо. Православ'є ж тут постає як повністю підпорядковане самодержавію (над церквою до 1917 р. стояв обер-прокурор Священного Синоду — світська людина, представник державної влади). Разом з тим тут православ'є виступає в середньовічній версії з усіма ознаками фундаменталізму,

фанатизму, мракобісся, реакційності аж до чорносотенства. Головне ж, із намаганням чинити магічний вплив, спираючись на відносини з паствою язичницького штибу, коли від пастви чекають страху, трепету й покори, а церква впливає через те, що являє «чудо, тайну, авторитет».

Тут вражають архаїчність світогляду, безальтернативність, відсутність вибору, відсутність свободи, відсутність особистості в картині світу. Модель існування передбачає тут жорстке підпорядкування владі, чи то світській, чи то духовній. Таким і є міф. Він сакралізує владу, провідника, вожда. Носіїв влади приписуються ознаки сакрального Героя, який водночас є владарем, волхвом, кудесником, шаманом. І досягає всього чудодіянням, спираючись на «чудо, тайну, авторитет». Без цієї чудодійної сили людство або народ приречені.

У підлеглих перед сакралізованою владою мають бути страх, трепет, покора, але разом з тим і квазі- чи псевдо-поклоніння (культ), і любов (треба любити Великого Брата). Втім сакралізована влада забезпечує підлеглих силою, могутністю, впевненістю, знімає страх перед майбутнім, перед чужинецьким світом, перед ворогом, перед незворотністю історії. Міфічний герой або його намісник може проголосити, що історія скінчилась — далі «блаженне» існування в комуністичному, чи фашистському, чи русько-мірському парадізі, вічне повторення, вічний коlobіг незмінного існування. Нема чого боятися історії, змін, криз. Буде безкризове існування, коли можливим є хіба що конфлікт між гарним і найкращим. Таким чином, цей спосіб існування передбачає вічне відтворення раз назавжди наданої моделі з повною покорою розпорядку буття. Свободи ж тут бути не може.

Зауважимо, що за цими ознаками неможливо відрізнити суспільну практику російської церкви від міфо-магічного способу існування «руського міра», а цей останній від імперського, шовіністичного, колоніального та й лівацького міфів. Згадаймо, що задум такої прикладної ролі в суспільстві й державі російської церкви належить ще Ю. Андропову. Але головне те, що ідеологію, міфологію

і практику «руського міру», «третього Риму» або євразійства (яке, до речі, вважало прийнятною діяльність з відновлення імперії, звершувану більшовиками, особливо на чолі зі Сталіним, і підкреслювало спадковість і Московського царства, а зрештою і Совецької імперії від Золотої Орди) можна визнати такими, що перебувають за межами християнства. Бо християнство не може мати нічого спільного з імперською доктриною, з приниженням тих або інших народів чи суспільних верств, з нехтуванням свободою.

Відомо, що первинне християнство було в опозиції до імперії, до язичництва, до міфології і магізму. Воно стверджувало себе як релігія любові, світла, правди, свободи. Сучасне християнство, що базується не на середньовічному переданні й досвіді, а на Новому Заповіті й досвіді втілення його цінностей та способу існування в сучасному житті, відкидає все міфологічне, бо воно веде до антиісторичного погляду на життя, формує віросповідання рабства, покори, вічного повторення того самого, коли заперечуються творчість, активність, відповідальність особистості, її ціннісний вибір тощо.

Сучасне християнство зосереджується на усвідомленні, виборі та здійсненні цінностей світла, любові, правди, свободи. Якщо сенс існування полягає у розкритті в людині образу Божого, то людина, позбавлена свободи, має спотворений, скалічений образ Божий.

Отже, вибудовується наступна опозиція: з одного боку, сучасне християнство, релігія свободи, вільної активності, що реалізує себе у діях утвердження християнських цінностей; з іншого боку, середньовічне з ознаками фундаменталізму православ'я як релігія рабства, покійного відтворення заданих моделей поведінки, яке виконує функції, нав'язані позацерковними інституціями і зосереджені на маніпулятивному навіюванні певних міфів — імперського, шовіністичного, колоніального, що й становлять сутність програми «руського міра».

Протиставлення свідомої деміфологізації подібним та й іншим новітнім міфам, утвердження релігії як осердя цінностей, як колиски свободи є тим, що серед іншого може зробити сучасна церква для нашої гуманітарної безпеки.

СМИСЛОВА ВІЙНА РФ ПРОТИ УКРАЇНИ: ІНСТРУМЕНТИ, ЗАСОБИ, ДОСВІД ПРОТИДІЇ

Юлія Лапутіна (Київ, Україна)

кандидат психологічних наук, полковник СБУ,
займається контррозвідкою у сфері захисту інформації,
заступник начальника Департаменту контррозвідального захисту
інтересів держави у сфері інформаційної безпеки СБУ*

Смислова війна — вид когнітивної зброї, складова сучасної гібридної війни. Спрямована на віртуальний простір та впливає на пізнавальну сферу людини.

Об'єкти впливу — світоглядні переконання населення та цінності, сформовані у суспільствах.

Мета — зміна ставлення людей до процесів, подій.

Наслідки впливу: в населення країни — потенційної жертви — ще задовго до засто-

сування військової сили мають виникнути нові сенси та установки на користь держави-агресора.

Розглянемо вербально-психологічний механізм маніпуляції свідомістю. Свідомість людини передбачає взаємопов'язаність звучання та значення, знаку та предмету. В процесі мовлення люди поєднують зміст предмету та його відображення. Це оптимізує комунікацію, адже постійний критичний аналіз відповідності слова предмету зупинив би процес комунікації. Якщо повторювати одне слово протягом декількох хвилин — настане ефект вивітрювання семантики. Тобто звучання залишиться, а значення — ні.

Знак (слово, малюнок, жест тощо) є міфологічною одиницею, яка сприяє організації життєдіяльності людини. В об'єктивній неподільності предмету та слова криється можливість введення людини в оману відносно стану речей за допомогою слів.

«Парадокс істинних стаканів». Стакани реальні, слово «стакан» пов'язано з предметом. Разом з цим висловлювання, в яких міститься слово «стакан», можуть бути істинними та неістинними. Це означає, що і самі стакани можуть бути істинними або неістинними. Абсурд? Разом з цим вплітаючи в неістинні висловлювання слова, які пов'язані з предметом, маніпулятор отримує можливість створити уяву істинності висловлювання, чим

* 25 березня 2020 року Указом Президента України Юлії Лапутиній було присвоєно звання генерал-майора.

потенційно впливає на поведінку цільової аудиторії.

Російська модель реалізації національних інтересів передбачає:

- 1) розробку ідеологічно-доктринального підґрунтя для реалізації експансивної політики;
- 2) законодавче та нормативно-правове закріплення механізмів, що фактично легалізують систему та процес здійснення РФ агресивного інформаційного впливу на іноземні країни з метою повернення їх у сферу свого геополітичного впливу;
- 3) створення, у т. ч., за рахунок бюджетного державного фінансування, з боку уряду РФ інституцій, організацій, платформ для реалізації програм т. зв. «м'якої сили», яка є підґрунтям для реалізації військових та силових сценаріїв окупації та анексії Росією територій іноземних країн;
- 4) реалізацію військових сценаріїв на територіях незалежних держав;
- 5) підтримку терористичних рухів у різних країнах з метою залякування населення.

ІДЕОЛОГІЧНО-ДОКТРИНАЛЬНЕ ПІДҐРУНТЯ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Якщо взяти до уваги сучасну російську ідеологічну літературу, то можна зрозуміти кілька провідних аспектів доктрини. Основа — «збирання імперії». Геополітичне «збирання імперії» для Росії є не тільки одним з можливих шляхів розвитку, одним з можливих ставлень держави до простору, але заставою існування незалежної держави, та більше того, незалежної держави на незалежному континенті. Процес «збирання імперії» повинен орієнтуватися на дальню мету, якою є вихід Росії до теплих морів. Руським є діло до всього та до всіх, і тому за останнім рахунком інтереси руського народу не обмежуються ні руським етносом, ні Російською імперією, ні навіть усією Євразією. Першим кроком до виявлення «національних інтересів руського народу» є визнання цього наро-

ду самостійним політичним суб'єктом, який має право сам вирішувати, що йому вигідно, а що ні, та здійснювати відповідно до цього геополітичні, соціально-економічні та стратегічні кроки.

Прийдешня Імперія (та, яку мають на меті сучасні імперці) не має бути «регіональною державою» або «державою-нацією». Нова Імперія має будуватися відразу як імперія, та в основу її проекту мають уже зараз бути закладені повноцінні та розвинуті цілковито імперські принципи.

В основу геополітичної конструкції цієї Імперії має бути покладений фундаментальний принцип «спільного ворога». Спільний ворог — атлантизм — має стати об'єднуючим компонентом нової геополітичної конструкції.

Країни Прибалтики, Польща, Молдавія та Україна повинні піддатися геополітичній трансформації як потенційний «санітарний кордон», як елементи того ж самого процесу завершального фіксування кордонів між дружніми Росією та Середньою Європою.

Руська експансія мала саме цивілізаційний зміст та аж ніяк не була утилітарною погонею за колоніями або банальною боротьбою за «життєвий простір». Руськіє розширювались як носії особливої місії, геополітична проекція якої полягала у глибинному усвідомленні необхідності об'єднання гігантських територій Євразійського материка.

Реалізація геополітичних планів з самого початку зобов'язана синхронно супроводжуватися діями, спрямованими на демографічне зростання руських та на етнічне перегрупування з метою компактного засвоєння повноти «життєвого простору» нації. Політичне рішення може бути тільки одне — висування на перший план концепції руського націоналізму. Цей націоналізм, однак, повинен використовувати не державну, а культурно-етнічну термінологію з особливим наголосом на такі категорії як «народність» и «русское православие». Отже, цей «русский национализм» повинен мати абсолютно сучасне звучання та уникати будь-яких спроб прямої реставрації тих форм, які історично себе вичерпали. Саме (мов. оригіналу) «наци-

онализм народнического, этнического, этико-религиозного типа, а не «государственность» и не «монархизм» должны быть приоритетными в данной ситуации», зазначає О. Дугін (2000 р.).

Слід вселити всім руським основну ідею, зазначають російські імперці, що особиста самоідентифікація кожної окремої людини є другорядною, похідною величиною від самоідентифікації національної. Руські мають усвідомити, що в першу чергу вони православні, в другу — руські та лише у третю — люди. На практиці здійснення такого націоналізму в політиці повинно означати воцерковлення руських та перетворення всіх культурних інститутів на продовження Єдиної Церкви. Воцерковленню в рамках руського націоналізму підлягають не індивідууми, а вся руська культура, наука, думка загалом. Тільки таким чином колективній свідомості нації буде надана духовна вертикаль.

Факт приналежності до руської нації повинен переживатися як обраність, як вища антропологічна гідність. Пропаганда цієї національної винятковості має стати віссю політичного виховання народу. Народу необхідно вселити думку, що народжуючи руську дитину, кожна сім'я бере участь у національній містерії, поповнюючи духовне та душевне багатство усього народу. Діти мають розумітися як загальнонаціональне надбання всього народу, як фізичний вираз внутрішньої енергії великого народу. Руська дитина повинна розумітися спочатку саме як руська, а потім уже як дитина.

Такі стисло плани в ідеологів відновлення імперії. І Україна тут займає чільне місце. Продовжимо аналіз ворожого для нас дискурсу.

УКРАЇНА ТА ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ РФ

Україна як самостійна держава з певними територіальними амбіціями являє собою величезну небезпеку для всієї Євразії. Без вирішення української проблеми взагалі говорити про континентальну геополітику безглуздо. Це не означає, що культурно-мовна або економічна автономія України має бути

обмежена та що вона повинна стати адміністративним сектором руської централізованої держави. Але стратегічно Україна має бути проекцією Москви на півдні та заході.

Імператив геополітичної експансії у південному напрямку зумовлює і структуру композиції тих областей, які входять до адміністративних кордонів Росії або до складу союзних з Росією держав (СНД). Тому аналіз периферії актуальних напів актуальних геополітичних променів не повинен ані на мить відволікатися від початкової тенденції, що диктується законами геополітики.

Російським «півднем», у більш обмеженому сенсі, є наступні зони:

- північ Балканського півострову від Сербії до Болгарії;
- Молдова; Південна та Східна Україна;
- Ростовська область та Краснодарський край;
- Кавказ;
- Східне та Північне узбережжя Каспію (Казахстан та Туркменія);
- Середня Азія — Казахстан, Узбекистан, Киргизія та Таджикистан; Монголія.

Волині, Галиції та Закарпаттю, які сьогодні активно впливають на загальну політичну атмосферу України, активно проводячи антимосковську, прозахідну геополітичну лінію, слід надати значний ступінь автономії (аж до політичної), щоб відірвати ці «підривні» території від православного та в цілому проруського загальноукраїнського простору. Стратегічний кордон Росії на цих паралелях не може залежати від місця проходження українсько-польського, українсько-угорського або українсько-словацького кордону. Цей стратегічний кордон має пролягати набагато західніше, щонайменше по західному краю Середньої Європи, а у найкращому випадку по Атлантиці. Росія має наполягати в першу чергу на умовах виведення всієї цієї області з-під атлантистського контролю та створення на цьому місці комплексу євразійської континентальної оборони.

Український чинник є найбільш уразливим місцем у західному поясі Росії.

Факт існування «суверенної України» є на геополітичному рівні оголошенням Росії геополітичної війни.

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ІДЕОЛОГІЧНО-ДОКТРИНАЛЬНОГО ПІДҐРУНТЯ АГРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ РФ

- *Пункт 20.* Російська Федерація вважає правомірним застосування Збройних Сил та інших військ ... для забезпечення захисту своїх громадян, що знаходяться за межами Російської Федерації, відповідно до загальновизнаних принципів та норм міжнародного права, міжнародних угод Російської Федерації та федерального законодавства (*Воєнна доктрина РФ, 2010 р.*).
- *Пункт 26.* З метою захисту інтересів Російської Федерації та її громадян, підтримки міжнародного миру та безпеки формування Збройних Сил Російської Федерації можуть оперативно використовуватися за межами Російської Федерації відповідно до загальновизнаних принципів та норм міжнародного права, міжнародних угод Російської Федерації та федерального законодавства (*Воєнна доктрина 2014 р., 25.12.2014 № Пр-2976*).
- Національні інтереси Росії у міжнародній сфері включають також захист життя, гідності, міжнародно визнаних громадянських прав та свобод російських громадян та наших співвітчизників за кордоном (*Концепція національної безпеки Російської Федерації, затв. Указом Президента РФ від 17.12.1997 р. № 1300*).
- Перспектива розширення НАТО на схід є неприйнятною для Росії. Адже являє собою загрозу її національній безпеці (*Концепція національної безпеки Російської Федерації, затв. Указом Президента РФ від 17.12.1997 р., № 1300*).

До числа основних об'єктів забезпечення інформаційної безпеки Російської Федерації у сфері духовного життя відноситься російська мова як чинник духовного єднання народів багатонаціональної Росії, мова між-

державного спілкування народів та держав-учасниць співдружності Незалежних Держав (*Доктрина інформаційної безпеки РФ*).

Основними елементами організаційної основи системи забезпечення інформаційної безпеки Російської Федерації є: Президент Російської Федерації, Рада Федерації Федерального Зібрання Російської Федерації, Державна Дума Федерального Зібрання Російської Федерації, Уряд Російської Федерації, Рада Безпеки Російської Федерації, федеральні органи виконавчої влади, межвідомчі державні комісії, що створюються Президентом Російської Федерації (*Концепція національної безпеки Російської Федерації, затв. Указом Президента РФ від 17.12.1997 р. № 1300*).

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКСПАНСІЇ В ІНТЕРЕСАХ ДОСЯГНЕННЯ РФ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЦІЛЕЙ

Ось що декларує документ «Ідеологія Фонду «Руський мир». Наша діяльність може бути сконцентрована на участі у вирішенні наступних завдань:

- Перше — підтримка російської мови;
- Друге — участь у соціокультурній інтеграції на просторі Руського миру. Мова в першу чергу йде про створення єдиного медійного простору;
- Третє — взаємодія з РПЦ, яка, розпочавши про це об'єднання Московського патріархату та Руської православної церкви за кордоном, першою усвідомила не тільки можливість, але і явну необхідність відновлення цивілізації Руський мир;
- Четверте — лобювання створення відповідної міждержавної структури, яка підтримує громадянське суспільство. В основі Руського миру лежить православ'я, яке ми здобули під час хрещення Київської Русі.

Діяльність Фонду «Руський мир» є єдиним сьогодні елементом «м'якої сили Росії». Вектором розвитку в цьому напрямку може перш за все стати «м'яке» об'єднання Руського миру під егідою Росії.

РЕАЛІЗАЦІЯ РФ СМИСЛОВОЇ ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ З 2008 РОКУ

Основні канали:

- телебачення (переважно серіали);
- кінопродукція;
- література («геополітична фантастика»).

Основні смисли, які нав'язувалися населенню України російським телевізійним контентом:

- «Україна та РФ — єдина країна, яка має єдиний народ, культуру, історію»;
- «Більшість населення України хоче говорити російською мовою»;
- «Радянська армія — основний герой Другої світової війни»;
- «НАТО — агресивний ворожий блок»;
- «Чорноморський флот у Криму — гарантія безпеки для України»;
- «В СРСР жити було набагато краще, ніж у суверенній Україні»;
- «Сучасна російська армія, спецпризначенці, правоохоронці — найбільш порядні, професійні у світі»;
- «Російські спецпризначенці задушили тероризм у Чечні, тому герої».

АГРЕСІЯ РФ ПІСЛЯ 2013 р.

- діяльність російських телеканалів та журналістів;
- маніпуляційні технології російських ЗМІ;
- використання повідомлення емоційна;
- використання зміщення акцентів;
- технології т. зв. неправди або подача ярликів та частий повтор «25 кадру».

ВИКОРИСТАННЯ РФ СОЦМЕРЕЖ У СМИСЛОВІЙ ВІЙНІ ПРОТИ УКРАЇНИ

Наступним етапом розгортання проти України інформаційного фронту з боку РФ стали російські соцмережі «Вконтакте» («ВК») и «Одноклассники» («ОК»), які були чітко орієнтовані на дві цільові аудиторії: «ВК» — на молодь, «ОК» — на старше покоління, яке виросло в СРСР.

Мотивами популярності цих соцмереж в Україні є: для «ВК» — зручний інтерфейс,

можливість користуватися безкоштовним аудіо- та відеоконтентом; для «ОК» — можливість відновити зв'язок з однокласниками, однокласниками на теренах колишнього СРСР.

Враховуючи вимоги російського законодавства, згідно з якими власники соцмереж мають передавати інформацію про користувачів правоохоронним органам та спецслужбам, РФ отримала величезний масив інформації про українців, який у період перед початком військової агресії був активно застосований у маніпуляції громадською думкою в Україні.

У 2013–2015 рр. в Україні діяло більше 600 антиукраїнських груп у соцмережах, 80% — у російських «ВК» та «ОК».

Технології, що використовувалися спецслужбами РФ проти України у соцмережах:

- 1) штучне нарощування кількості учасників, відвідуваності груп;
- 2) «фабрика тролів», яка забезпечувала постійну присутність у мережі, коментування тощо;
- 3) удалене адміністрування груп (переважно з території РФ, анексованого Криму, а після початку військової фази російської агресії — з окупованих населених пунктів Донецької та Луганської областей);
- 4) розповсюдження фейкових новин;
- 5) вербування громадян України, спонукання їх до діяльності на користь інтересів країни-агресора.

Основні ідеологеми, які впроваджувалися в український та іноземний сегмент російських соцмереж:

- 1) «Українці та росіяни — один братній народ»;
- 2) «В Україні діє хунта, нелегітимна влада»;
- 3) «В Україні зазнає утисків російськомовне населення»;
- 4) «В Україні почалася громадянська війна»;
- 5) «В Києві на Майдані націоналісти, карателі, хунта розпочали озброєне протистояння з владою»;
- 6) «Загони українських бандерівців ідуть до Криму вбивати місцеве населення»;

- 7) «Тільки Росія може врятувати населення Донбасу від української хунти».

Загроза для України: перед початком військової фази агресії населення Криму, Донеччини, Луганщини почало сприймати російські війська як визволителів та протидіяти наведенню порядку українською владою.

ЩО СПРИЯЛО ПРОВАЛУ БЛІЦ-КРИГУ РФ?

- 1) доктринальні помилки про нібито відсутність української ідентичності, України як держави і українців як нації;
- 2) неврахування сили мережецентричної взаємодії у суспільстві;
- 3) швидка організація горизонтальної комунікації всередині сектору безпеки поряд з посадовими вертикалями. Особливо це спрацювало на початку АТО та безпосередньо у районах її проведення;
- 4) мобілізація державного механізму, парламенту;
- 5) активність громадянського суспільства, яке у найбільш складні періоди взяло на себе функції захисту країни — формування добровольчих батальйонів, забезпечення армії ліками, формою, їжею, засобами захисту, транспортом тощо;
- 6) налагодження комунікації між сектором безпеки та оборони та громадянським суспільством, медіа спільнотою, у т. ч. з протидії інформаційній війні.

ВИКЛИКИ УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РФ

- 1) незмінність намірів РФ залишити Україну у сфері свого геополітичного впливу;
- 2) орієнтованість РФ на неконвенційні способи ведення війни проти України, у т. ч. у спосіб, який передбачає нав'язування неприродних для нашого народу ціннісних та смислових установок;
- 3) використання спецслужбами РФ тактики впливу на внутрішні процеси в Україні з метою дестабілізації ситуації, внесення розколу в суспільство, провокування центробіжних тенденцій тощо;

- 4) дискредитація з боку РФ європейських на євроатлантичних прагнень України;
- 5) організація та підтримка заходів з недопущення повноцінної зміни пострадянської моделі управління в секторі безпеки та оборони.

«М'ЯКА СИЛА» В ІНТЕРНЕТІ — СУЧАСНИЙ ЕТАП СМИСЛОВОЇ ВІЙНИ

Інструменти, які використовує РФ проти України в умовах переходу традиційних форм ЗМІ в Інтернет-простір:

- створення, просування в українському сегменті «гібридних медіаплатформ» з прихованим антиукраїнським контентом;
- методи негативного інформаційного впливу: використання маніпулятивних технологій т. зв. «м'якої сили».

Мета — зміна ціннісних орієнтацій, підміна смислів цільових аудиторій в Україні в інтересах дестабілізації внутрішньополітичної ситуації, штучного роздмухування міжетнічної, релігійної ворожнечі, провокування невдоволення населення владою, впливу на вибір проросійських політиків на різних рівнях, дискредитації реформ тощо.

Залучення лідерів думок, блогерів, які на фоні нібито незаангажованої риторики формують громадську думку українців в інтересах країни-агресора.

Ще одним напрямком маніпуляцій з боку РФ стала цілеспрямована робота по підризу європейського та євроатлантичного курсу України. З цією метою через різні канали інформації здійснюється спроба формування у цільових аудиторій в Україні хибних уявлень про європейські цінності.

Українцям, які вийшли на Майдан відстоювати своє право на розвиток країни у напрямку запровадження європейських цінностей — свободи, прав людини, демократії, верховенства права, — через різні канали доводиться, що курс на євроінтеграцію означатиме обов'язковість лібералізації потрапляння до України мігрантів, масове засилля ЛГБТ-спільнот, утиски для традиційних сімейних цінностей тощо.

Політико-правовою відповіддю України є удосконалення правового регулювання захисту інформаційної безпеки України:

- Прийняття Закону України «Про санкції».
- Затвердження Стратегії кібербезпеки (*Указ Президента України від 15.03.2016 р. № 96/2016*);
- Затвердження Доктрини інформаційної безпеки України (*Указ Президента України від 25.02.2017 р. № 47/2017*).

ПРЕВЕНЦІЯ ТА РОЗВИТОК КОМУНІКАЦІЙ ЯК ШЛЯХ ДО СТІЙКОСТІ В УМОВАХ ГІБРИДНИХ ЗАГРОЗ

Наступний шлях, який обрала Україна у протидії гібридним загрозам, — це вжиття превентивних заходів, які запобігають можливому негативному впливу смислових війн на населення. Основна мета — інформування громадськості про зміст інформаційної агресії, форми, методологію, які використовуються РФ на шкоду інформаційній безпеці України, канали, через які здійснюються негативні

впливи; сприяння розвитку «інформаційної гігієни» та медіаграмотності.

Усвідомлення громадянами небезпечності «інформаційної зброї» та обізнаність у сутності та формах можливого негативного впливу є однією із заporук формування стійкості нації в умовах гібридного протиборства.

Сектор безпеки та оборони України активно працює з експертним середовищем, ІТ-сферою, громадянським суспільством, медіа-спільнотою у напрямку розвитку стратегічних комунікацій, створення платформ для обговорення проблем гібридного протистояння, обміну інформацією, укріплення горизонтальних зв'язків, формування довіри та державно-приватного партнерства.

Розвиток міжнародного співробітництва з протидії гібридним загрозам — один з пріоритетів для сектору безпеки та оборони України.

Створення в Службі безпеки України Ситуаційного центру протидії кіберінцидентам за підтримки Трестового фонду НАТО — практичний крок у напрямку організації системної протидії загрозам інформаційній безпеці України.

ДАВНЯ ІСТОРІЯ ВИКОРИСТОВУЄТЬСЯ ЯК ОБ'ЄКТ І ІНСТРУМЕНТ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Ігор Гирич (Київ, Україна)
*доктор історичних наук,
зав. відділом Ін-ту української археографії
та джерелознавства НАНУ
ім. М. Грушевського (Київ)*

І. БОРотьБА ЗА КИЇВСЬКУ СПАДЩИНУ ІХ–ХІІІ ст. МІЖ УКРАЇНСЬКИМИ І РОСІЙСЬКИМИ ІНТЕЛЕКТУАЛАМИ У СЕРЕДИНІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Складання новітніх націй на початку ХІХ ст. загостило на теренах Східної Європи низку історико-інтелектуальних проблем, серед яких ключове місце займало питання належності т. зв. Київської спадщини ІХ–ХІІІ ст., тобто князівського періоду. Російська історіографія, яка про себе заявила ще у ХVІІІ ст. і яка свій концентрований вираз одержала в працях Миколи Карамзіна — офіційного історіографа Росії, стверджувала про однозначну належність цього періоду історії Російської держави.

За будь-якою історіографією мала стояти державна машина, яка в перші десятиліття ХІХ ст. почала будувати національні держави, в яких малим націям було уготована асиміляційна доля. Німець Леопольд фон Ранке виконував завдання пруського короля, для якого завданням було культурне переплавлення слов'янського елемента в Західній Пруссії, Силезії та Познанщині. Ця доля від російського царя була уготована українцям — «недержавному» народу, що складав «русскую» націю разом з великоросами й білорусами. Підставою злиття був той історичний факт, що Давня Русь включалася російськими інтелектуалами в інтегральну частину російської історії.

Чеське суспільство, перебуваючи перед асиміляційним впливом німецької, австрійської культури, висунули свою альтернативу — давню чеську історію чеських королів. Свій давній період історії вони відмежували від інтегральної австрійської історії, як історії Священної Римської імперії німецької нації. Це у 1840-х роках здійснив засновник національної чеської історіографії Франтішек Палацький. Палацький спирався на чеське буржуазне суспільство, якого не мала тоді Україна.

Але і в українців цю справу почали здійснювати кирило-мефодіївці історики М. Костомаров і П. Куліш. У 1850-х роках перший

написав статтю «Две русские народности», в якій ствердив існування українського народу ще в давньоруських часах. Давньокиївську історію вписував в українську історію професор університету Св. Володимира Михайло Максимович. Він вступив у полеміку з московським професором Михайлом Погодіним, який висунув свою версію давньої історії. Погодінська теорія зводилася до тези, що російський етнос мешкав у Києві до 1240-го року і по монгольській навалі мігрував з Наддніпрянщини до Московії, а замість нього на Київщину прийшов український етнос з Галичини.

З максимовичсько-погодінської суперечки розпочався знаменитий спір «южан» і «северян», який тривав більше півстоліття. Українські вчені доводили український характер давньоруського етносу на Наддніпрянщині, російські — єдиний російський етнос від Камчатки до Карпат. Ця суперечка крім суто наукового характеру, мала і гостре політичне звучання. Якщо український етнос існував ще до XIII ст., а не постав після XIV ст. через впливи литовські, польські та німецькі, то це означає, що український етнос є цілком державотворчим етносом і має право на своє політичне буття й у XIX–XX ст.

Українську точку зору відстоювали не лише історики, але й філологи, мовознавці, літературознавці: Павло Житецький, Олександр Котляревський, Агатангел Кримський, точку зору росіян — професори й академіки Олексій Соболевський, О. Шахматов та інші. Українські вчені довели існування протоукраїнської народності до XIII ст. Михайло Грушевський зміг переконати в цьому головного фахівця з давньоруських літописів академіка О. Шахматова.

Його стаття «Звичайна схема „русскої“ історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства» (1904 р.) стала поворотним пунктом до наукового розмежування між українською і російською історіографіями у XX столітті. У 1910-х роках з думкою М. Грушевського погодився російський учений О. Пресняков, який московську державність розпочинав після XIII ст.

II. ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ І ВІЗУАЛЬНО-МИСТЕЦЬКИЙ АСПЕКТИ (ПРИКЛАД КИЄВА)

Наукова дискусія в історіографії паралельно назовні мала свій вираз у містобудівній і мистецько-архітектурній та малярській площинах. Україні й українцям нав'язувалися з російської Півночі неприйнятні мистецькі національні форми. Доба українського бароко в архітектурі закінчилася в часи останнього гетьмана Кирила Розумовського. Ще в 1770–1780-ті зберігалися у будівництві церковних споруд форми українського бароко. Але з проведенням у 1787 році секуляризації церковних маєтків української православної церкви такі форми й типи споруд були заборонені на рівні державної влади. За Павла I на межі 1800-х років виходить рескрипт про заборону грушоподібних бань та про провадження в Україні шатрових російських завершень у церквах і особливо дзвіницях.

З початком великодержавного національного курсу Миколи Першого на досягнення єдності в ділі формування російського народу на засадах самодержавства, православ'я і народності у 1830-ті роки панівним в Україні як частині Російської імперії стає псевдовізантійський стиль, який безроздільно панував у цій імперії майже сто років до самої революції 1917 р.

Першою спорудою в цьому стилі імперії, яка втілювала ідею «Москва — Третій Рим» та у камені стверджувала продовження візантійського духу в московсько-петербурзьких нащадках царської династії, була нова Десятинна церква у Києві, яка постала на старому князівському місці в місті Володимира Великого у 1820-х — 1840-х роках. Будувач її петербурзький зодчий Стасов. Микола Перший почав розглядати Київ як третю столицю імперії після Москви і Петербургу. І не випадково, бо за офіційним історіографічним каноном Русь історична мала три періоди — Київський, Московський і Петербурзький. Борючись з католицизмом і латинством поляків, Росія сподівалася відвоювати культурно для Росії і Київ та надати йому

класичних рис «візантійського» російського міста.

У 1853 році в Києві завершується будівництво пам'ятника Володимиру Святому на Володимирській гірці. Він також був виконаний у псевдовізантійських формах, особливо коли оцінювати п'єдестал пам'ятника. Автор-архітектором його був знаменитий творець Кремлівського палацу росіянин німецького походження О. Тон.

Київ для росіян сприймався як місто російської духовної спадщини, а отже, ця ідея мала виходити назовні у спорудах міста. А це було нелегко здійснити, бо на першу половину XIX століття більшість церковних споруд мали характеристичні риси українського бароко — грушоподібні бані, білені фасади, високі фронти і ліпнину, багатопрофільовані пілястри, які їх споріднювали з певними зразками італійської та польської архітектури. Церковний Києво-Поділ був суцільно барочним, проте велика пожежа 1811 року знищила низку церковних будівель. Цим скористалася влада, яка використала працю низки міських архітекторів на створення церковних споруд в ампірному стилі. Так, Успенський собор (Успенія Пирогощої) з п'ятикупольного барочного храму був перетворений Андрієм Меленським на однобанну ампірну церкву. В стилі ампір була перебудована церква Миколи Доброго. Цей же архітектор збудував низку інших нових церков у подібному стилі. Ампірний період не вніс великого дисонансу в київську архітектуру, бо зберігалися ще до певної міри стара барочна традиція, параметри церков, співвідношення архітектурних деталей тощо.

Другим важливим етапом зміни архітектурних парадигм для Києва стало будівництво найбільшого псевдовізантійського собору Володимирського храму на бульварі Тараса Шевченка у 1860 — 1890-х роках. Бувував його також німець Іван Штром.

Володимирський собор задумувався як зразок для аналогічного будівництва в інших містах імперії. Не випадково М. Терещенко збудував зменшену копію Володимирського у Глухові під назвою Аннозачатівської церкви.

Панівна роль псевдовізантійської архітектури ствердилася в українських містах Російської імперії і у Києві зокрема після поразки польського повстання 1863 року. Не лише будувалися нові, але «візантінізувалися» старі церкви. Так приміром сталося з Георгіївським храмом на Золотоворітській вулиці в Києві на місці старого Георгіївського храму XI ст. Збереглися фотографії середини XIX ст., коли цей храм ще носив на собі пізнокласичні риси церкви, та початку XX століття, коли вона вже мала широкий візантійський барабан і декоративне оздоблення під Візантію.

В Україні й Києві запанував так званий синодальний стиль, бо всі такі архітектурні «нововведення» підтримував петербурзький Синод, що здійснював управління російською православною церквою. Поширенню синодального, псевдовізантійського стилю сприяли російські архітектори, зокрема Володимир Ніколаєв, який був єпархіальним архітектором і за 40 років своєї будівельної діяльності збудував у Києві Олександрівський храм на Липках, Миколаївський і Покровський собори Покровського жіночого монастиря великої княгині Олександри Петрівни Романової. Остання взагалі висунула українській барочній архітектурі Києва московсько-ярославську альтернативу. Плюсом хіба було те, що споруди Покровського монастиря знаходилися на великій відстані від традиційних київських барочних будівель і не впадали в око. Справу В. Ніколаєва продовжував його спадкоємець на посаді єпархіального архітектора Є. Єрмаков. Йому належать псевдовізантійські споруди з рисами архітектурного модерну, такі як Іллінська церква на Безаківській вулиці та Пантелеймонівський собор Феоданіївського скита. На щастя, так і залишилася на стадії проекту «візантінізація» трапезної церкви Івана Богослова Михайлівського Золотоверхого монастиря. Син В. Ніколаєва — Іпполіт будував уже церкви радше не у візантійському, а в суто московському стилі. В Києві це Вознесенська церква Байкового кладовища та Платноівська (Покровська) церква на Солом'янці (особливо ця остання, яка має типові риси ярославсько-московської архітектури). Парадоксально, що саме в останній

більше тридцяти років служив перший митрополит Української автокефальної православної церкви Василь Липківський.

Під гаслом повернення до основ візантійського грецького православ'я відбувалася деформація архітектури Києво-Печерської лаври. Характерним прикладом можна назвати зміну грушоподібних верхівок на Аннозачатіївському храмі у середині XIX ст. Від цієї церкви розпочинаються найстаріші Дальні Печери Києво-Печерської лаври, і начальство монастиря захотіло «русифікувати» бані після того, як старі стіни дали тріщину.

Другим характерним прикладом можна вважати перебудову старої класичної барочної Петропавлівської трапезної церкви. Її цілковита перебудова відбувалася під приводом реставрації, яка ніби була викликана тими ж таки тріщинами. Замість грушоподібних бань у новій трапезній була зроблена велика сферична баня «візантійського» типу. Будівництвом займався видатний московський архітектор О. Щусев, автор всесвітньознаної будівлі — мавзолею В. Леніна на Красній площі. О. Щусев очолював експедицію Московського археологічного товариства і виконував функцію перебудови історичних церков князівської доби на візантійський кшталт. Або будував нові церкви у староруській стилістиці. Так, приміром, була перебудована Успенська церква у Володимирі-Волинському, зведена Троїцька церква у рисах псковської архітектури в Почаївській лаврі.

Актом вандалізму було знищення у 1890-х роках розписів козацьких художників XVII–XVIII століть в Успенському соборі КПЛ, де серед портретів донаторів храму було зображення українських гетьманів, у тому числі Івана Мазепи. Замість оригінальних розписів барочної доби з'явився малостравний академічний живопис «під Візантію» російських художників Верещагіна та Попова.

На початку XX століття в пресі точилася полеміка про наближення до візантійських норм Софійського собору Києва. Відомий російський філософ Георгій Федотов писав про тиньковані стіни собору як «обридли-вий леп» (жир) XVII ст., який ліг на благородні стіни колишньої візантійської пам'ятки.

На щастя, барочні шати Софії вдалося уберегти. А нині Михайлівський і Успенський собори відновлені в рисах української барочної «мазепиної» архітектури.

Окремо варто згадати архітектуру прибудованих у XIX столітті дзвіниць російської типологічної форми до барочних храмів. У Києві в середині XIX століття на цьому спеціалізувався вищезазначений І. Штром. З подібних споруд варто назвати дзвіниці Іллінської і Набережно-Микільської церков на Подолі. Московський стиль у них контрастував з барочними українськими рисами церков. Більш вдалими були прибудови до Покровської та Притисько-Микільської церков на Подолі.

Риси української архітектури дозволені були в церковному будівництві після революції 1905 року. Але таких зразків по всій Україні можна нарахувати до півдесятка лише. В Києві єдиним випадком можна вважати грушоподібну бану дзвіниці Софійського собору, яку звів у середині XIX ст. італієць Павло Спарро, учень Вікентія Беретті. По Україні — це відома Георгіївська церква в селі Пляшеві на козацьких могилах біля Берестечка на Волині та Покровська церква в селі Плішивці на Полтавщині, звідки походив єпископ Памфил Левицький, один з видавців Біблії українською мовою у 1906 р. й один з претендентів на українського митрополита УАПЦ. Цікаво, що кам'яна церква, збудована росіянином Кузнецовим, була цегляною копією знаменитого дерев'яного собору в Новомосковську під Катеринославом (Дніпром).

Цікаво, що в реставраційній архітектурній практиці другої половини XX століття і навіть у часи української незалежності практика «візантізації» споруд зберегла свою пануючу роль. Так, Микола Холостенко наблизив до грецького часу будівлі Чернігівського дитинця, знявши з них барочні шати (Борисоглібська і П'ятницька церкви), а Юрій Асєєв відбудував Успенія Пирогошу в Києві не в знаних добре по фотографіях ампірних рисах, які більше пасували довколишній архітектурі Подолу, а під уявну Київську Русь.

У 1990-х — 2000-х роках у псевдовізантійських (власне російських) рисах будуються більшість храмів по більшості українських

регіонів. Ідеологія завжди йде в парі з мистецтвом. Мистецтво часто-густо обслуговує ідеологію. В цілому це зрозуміло і логічно. Питання лише в тому, а чи сучасна національна українська ідея має відповідне мистецьке оформлення? Чи мислимо ми категоріями, що зміст повинен мати і відповідну мистецьку форму?

III. КИЇВСЬКА РУСЬ, ВИНИКНЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ДЕРЖАВ У ЦЕНТРАЛЬНІЙ ТА СХІДНІЙ ЄВРОПІ У КОНТЕКСТІ ВИСВІТЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ

Висвітлення історії Київської Русі в підручниках за останні два десятиліття було наближено до цивілізаційних підходів європейських підручників. Здійснено відхід від старого радянського формаційного підходу. В висновкових моментах покінчено з вульгарним класовим підходом. У добу незалежності вирішена була проблема т. зв. належності Києворуської спадщини. Замість «колиски трьох братніх народів» доба давньокиївської державності відноситься до української державної традиції. Але не заперечується її значення для постання державності й культури Російської держави та Білорусі.

Разом з тим залишається низка концептуальних проблем, які ще не дозволяють історію Київської Русі розглядати в ширшому цивілізаційному контексті. Спинюся лише на шести таких проблемах.

1. До кінця залишається невирішеним головне термінологічне питання: чи продовжувати вживати по відношенню до східнослов'янської держави IX–XIII ст. назву «Київська Русь». Ця назва московських книжників була засвоєна російською і радянською історіографіями, а з останньою перейшла в історіографію радянську українську і сьогодні залишається в нинішніх підручниках для школи. Термін втратив на даний момент свою негативну семантику, бо асоціюється з сучасною незалежною Українською державою зі столицею в Києві. Але проблема відповідності історичним реаліям залишається. Бо ця назва не розрізняє білоруського, російського

і українського народів, розглядаючи Київську Русь як імперську наддержаву.

Михайло Грушевський — найвидатніший український історик ХХ ст. — вживав термін «Україна-Русь». Він стверджував лише ту частину етнічної території України, яка в давніх часах входила до меж давньоруської держави. Цей термін вживався від 1880-х років у шкільному підручнику Олександра Барвінського. Їм послуговувалися історики школи М. Грушевського до 1920-х років.

В Галичині у 1920-х — 1930-х роках ходив термін «Київська держава». Його вживали і діаспорні історики у повоєнний час. Сучасні автори підручників вживають поняття «Україна-Русь», «Київська держава» і «Київська Русь» як синоніми. Показовим є те, що й у сучасних програмах з історії для школи так само ці терміни вживаються впереміж. Причому перевагу все-таки віддають поняттю «Київська Русь» як найбільш знаному, звичному на слух, але між поняттями «Київська держава» і «Україна-Русь» дійсно існує синонімічна спільність. Перше вигадали історики-народники, друге — історики-державники. Територіально ці два поняття ідентичні. То «Київська Русь» виглядає відгомонам старої російської імперської історіографії та радянського ідеологічного дискурсу і навряд чи заслуговує на вживання в теперішні часи.

Принаймні для школярів необхідно обов'язково пояснювати ці терміни. Але таких пояснювальних текстів у наших підручниках переважно і немає.

Цікаво, що сучасні російські підручники перестали активно використовувати термін «Київська Русь», визнавши його українським, і більше послуговуються для позначення Київської держави поняттям «Давня Русь», теж не цілком слушним, бо Давня Русь деякими істориками протягується до XVI–XVII століття.

2. Не зазначено речеву і виразно проблему цивілізаційного вибору Русі в часах прийняття християнства у X столітті. Мало інтерпретується той факт, що спершу переговори про ментальну орієнтацію на Європу Папи Римського розпочалися ще в часах княгині Ольги, до часів перемовин з Візантією. І про

це свідчать не лише повідомлення німецьких хроністів, але й перші кам'яні споруди в Києві. Вони будувалися за зразками Оттонівських споруд, мали німецькі гармонійні пропорції. Підкреслення візантійського грецького впливу на давньоукраїнську культуру спрощують проблему національної духовності, яка вже з X століття орієнтувалася на дві культурні складові: Константинополь і частина Рим. Не випадково сучасна греко-католицька церква в Україні свій початок виводить з Київської церкви, яка вже в тих часах мала крім орієнту і окцидентальну спрямованість, була дуалістичною. Бо розподіл на католицизм і православ'я відбувся після постанови української церкви, у 1054 році.

Особливість давньоукраїнської церкви, перебування її на межі двох цивілізацій робили її принципово відмінною від православної російської церкви, яка попри спільну назву мала виразно східну традицію, різко відкидала католицизм як антипод православної церкви.

Існування окцидентальної церковно-релігійної традиції дозволило еліті XIII ст. Галицько-Волинського князівства розважливо і спокійно сприйняти ідеї коронації від Папи Римського князя Данила, суміщення традиції православних князів і католицьких королів одночасно. Характеристично, що факт коронації Данила Галицького в радянські часи максимально замовчувався, бо цей факт свідчив про існування відмінної від Північно-Східної Русі західноукраїнської культурно-державної традиції.

Підкреслення саме європейського вектора сьогодні першочергове для України, бо показує глибину історичної традиції у сучасних спробах України повернутися вже у XXI ст. до себе у Європу.

3. Не лише в сучасних наукових працях, але й у підручниках продовжують педалювати проблему норманізму як питання не автентичності національної державної традиції. Факт того, що варяги-нормани заснували перші державні утворення вздовж Дніпра, абсолютизують проблему постанови слов'янської держави. Буцїмто норманські князі й дружинники зі Скандинавії принесли готові дер-

жавні конструкції і тим принизили державні можливості протоукраїнських князів.

Норманська теорія у XIX ст. розглядалася під кутом зору ідеологічної суперечки між панславізмом і пангерманізмом. Ці аргументи використовувалися у сфері ідей громадсько-політичного життя кінця XVIII — початку XX століття. Українські історики підключилися до дискусії в кінці XIX століття, коли Михайло Грушевський у своїй «Історії України-Руси» з антинорманістських позицій висвітлював перші століття державності України. Цікаво, що інший галицький історик Омелян Партицький був норманістом і до Грушевського не знаходив у норманській теорії антиукраїнського забарвлення.

Автохтонізм зовсім не заперечує спокійного ставлення до визнання норманського впливу на Київську державу. Він існував і в інших країнах Європи: в Данії, Великій Британії, на Півночі Франції (Нормандія), Сицилії та Півдні Італії, де навіть пізніше, ніж на Русі, виникали норманські держави.

4. Паралельно з норманізмом стоїть і теорія хазарського походження держави Русь. Її прихильниками в Україні були такі визначні вчені як А. Кримський, В. Пархоменко, О. Пріцак. Які вважали, що варязька Русь була ланкою між Скандинавією і Хазарією. Отже східний чинник так само багато важить, як і північний.

Врахування північно-західного і східного цивілізаційних впливів на Україну-Русь дає можливість у більш різноманітний спосіб трактувати культуру Русі князівського часу, вписувати її в ширший контекст Центрально-Східної, Східноєвропейської і навіть Азійської історії, а не лише Візантійського ареалу.

5. Важливою проблемою у підруничковому викладі матеріалу є досягнення гармонійного співвідношення між висвітленням історії питомої Русі, яка сьогодні є частиною сучасної України, і її північно-східною ойкуменом, де тепер розташовується Росія.

В підручниках не зазначено, що в етнічному сенсі це була новозаселена територія і переважна більшість її мешканців були колишні русичі-українці з басейну Дніпра. Ідучи за Нестором-літописцем, автори підручників ви-

ходять з думки, що першими росіянами були в'ятичі, що доплив людності у X–XII століттях з теренів Київської землі був незначний. Обмежуючи етнічний вплив староукраїнської людності, підручники відповідним чином ставляться й до культури Північно-Східної Русі. В наших навчальних книжках майже немає жодного слова про забудову Володимиром на Клязьмі, про топоніміку майбутнього столичного міста Північно-Східної Русі, яка більш ніж нагадує київсько-переяславську географічну ситуацію. Там ми бачимо і Золоті ворота, і річки Либідь та Трубіж та інші артефакти, топоніми й гідроніми Русі південної.

Окремо варто сказати про Новгород як місто словенців. Це була територія, що теж заселялася з півдня і стала, за влучним висловом М. Костомарова, четвертою східнослов'янською нацією після росіян, українців і білорусів, але була знищена терором Івана Грозного у XVI столітті. Зв'язок між елітами Києва і Новгорода існував дуже тісний, і не лише у варязьких часах, коли місцеві дружинники допомагали Володимировичу та Ярославу Володимировичу в міжусобних війнах за здобуття Києва. Велика кількість південних руських були новгородськими єпископами, представляли новгородське боярство. Залишаються без уваги старий Суздаль і Ростовське князівство, Псков, Рязань і маленька тоді Москва.

Слабо використана в нинішній Україні цивілізаторська роль мистецтва і культури питомої Русі для Русі Великої. Після Києва Софійські храми постали у Новгороді й Полоцьку. 60 єпископів (іноді називають і більше число) попали на Північну Русь з Києво-Печерської лаври. Отже, традиція служіння української інтелігенції загальноруським цілям діяла не лише в часах Олексія Михайловича та Петра I, але й у часах набагато ранішніх.

Отже, мислячи минуле України-Русі як території лише українського етносу, ми надзвичайно збіднюємо політико-культурний аспект давньої історії Русі. Бо ж майбутня Російська держава піднімалася з тих фундаментів, які закладала давньоукраїнська держава. І від цього не варто відмовлятися.

6. Чинник католицької Європи недостатньо прописаний у шкільних підручниках. Наші західні сусіди продовжують у них змальовуватися лише як політичний супротивник і військовий ворог. Між тим треба бачити й культурологічну складову.

Уже в X — на початку XI ст. давньоукраїнська еліта була втягнута в тісні стосунки з середньовічною Польщею. Факти родичання з польськими князями не менша рідкість, ніж одруження на візантійських принцесах. Якби не було постійного контакту на рівні еліт у часах князівської Русі, напевно, не було б XIV століття і завоювання Казиміром Великим Галичини і Львова. Польща була для України-Русі ретранслятором європейських впливів, і це було важливим позитивним фактом історії. Існування польських колоній в Києві (Лядські ворота), польських монастирів (костел Св. Яна домініканів на Подолі у 1220-х роках, будівництво польською княжною Марією Казимирівною Кирилівської церкви на Куренівці у Києві) — все це є свідченням тісного культурного взаємопроникнення, в якому поляки не завжди були чужими для українців.

Те саме можна сказати по відношенню до угорців, які разом з поляками й українцями Галицько-Волинського князівства творили у XIII–XIV ст. фактичну політичну унію. І не лише провина поляків, але й біда українців, що вони не змогли транспарентно витримати культурну конкуренцію з католицьким Заходом та їхнім агентом на українських землях — Польщею у XVI–XVII століттях.

Важливим для сучасних авторів підручників, викладачів та учнів є усвідомлення «чужого» культурного спадку як такого, що може збагатити нинішній потенціал нації. А тому й має він сприйматися як «свій». Кордони культури не повинні мати кордонів політичних. В інтересах будь-якої нації Європи сприймати себе частиною загальноєвропейського простору. Часи Київської Русі — князівської Русі в Україні — час політико-культурного тріумфу руської цивілізації, тому він завжди був таким близьким і рідним як для фахового історика, так і для звичайного українця.

ЧИ ШКОДИТЬ РАДЯНСЬКА ІСТОРІЯ БЕЗПЕЦІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ?

Юрій Шаповал (Київ, Україна)
доктор історичних наук, професор

Почну з двох цитат.

Перша. «...Россия с самого начала создавалась как суперцентрализованное государство. Это заложено в ее генетическом коде, в традициях, в менталитете людей». Це слова Володимира Путіна.

Друга. «У Росії перемога більшовиків стала над їхніми внутрішніми противниками. Чи це комусь подобається, чи ні, але Радянська Росія є законним спадкоємцем традиційної російської державності. З цього погляду становище України скоріше нагадує „народні демократії“, створені після Другої світової війни. Радянський режим накинено країні ззовні; слабкі місцеві комуністичні сили, — що між ними етнічні українці становили тільки меншість, — ніколи не були б спроможні здобути владу на Україні без зовнішньої інтервенції. „Українська Радянська Соціалістична Республіка“ являє собою компроміс між фактом відновленого російського панування та тими здобутками української революції, що їх уже не можна було викреслити». Це слова історика Івана Лисяка-Рудницького.

Вже ці дві цитати абсолютно різних за способом мислення людей достатньо виразно окреслюють домінують радянської доби. Вони також показують, що не слід вважати парадоксальними слова відомого поета: «Царь Пётр был первый большевик». Хто не розуміє суті цього майже афористичного вислову, той навряд чи зрозуміє суть радянського періоду історії України. Втім, за точним зауваженням німецького філософа Ганса-Георга Гадамера, історики дивляться на свої історично детерміновані об'єкти з перспективи, яка сама є історично детермінованою. Вони бачать те, що дозволяють їм бачити упередження їхнього часу.

Якщо з врахуванням сказаного ми подивимося, як змальовували історію України у колишньому СРСР, ми зрозуміємо, що це була далека від історичних реалій картина.

Якщо з врахуванням сказаного ми подивимося, як змальовують образ Радянської України противники української державності сьогодні, ми можемо говорити про виразну неправду або у кращому випадку про однобічність.

І найбезпечнішим елементом тут є спроби ідеалізувати добу комунізованої України. Не варто приховувати якісь темні, неприємні або навіть шокуючі сторінки історії. Їх цілком спокійно можна розглядати у контексті певної епохи, відповідно до панівних у певні часи правових і моральних норм.

Я би виділив три основні складові політики національної пам'яті — «підручник, місця пам'яті та історичний календар».

Сучасні радикальні російські історики вбачають в українцях не більш як «етнічну

химеру, виниклу в результаті духовно-психологічної і культурної мутації», а українській історичній науці взагалі відмовляють у праві на існування. Російські політики стверджують, що «українці — це не народ і Україна — це не держава».

Проте відповідати на це українські науковці повинні не гнівними памфлетами, постами або репліками, а справами. Українські політики повинні відповідати особливою увагою до соціо-гуманітарної сфери.

Адже російська версія радянського минулого (як і взагалі свого минулого) не просто фальшива, а ще й ексклюзивна і агресивна. В ній засадничо немає місця для української нації, її культурної окремішності й суверенітету. Саме **неіснування** (вторинність, підпорядкованість) української нації вважається доконечною, екзистенційною передумовою **існування** нації російської.

Та повернімося до історії радянського періоду. Тут маємо частково дивну ситуацію. Писати про згаданий період за умов декомунізації нібито неможливо. А чому?

Цілком антикомуністичний Інститут національної пам'яті Польщі має 8 ключових дослідницьких програм. І три з них присвячені історії комунізованої Польщі, себто Польської Народної Республіки. І ніхто не боїться докорів у симпатіях до комунізму. Так повинно бути і в Україні.

Наприклад, ми не маємо історії компартії України, мериторичної розповіді про те, чим насправді була ця структура, які наслідки мала її діяльність.

Ми дотепер не маємо повноцінних наукових біографій, реалістичних, без ретуші й купюр, політичних портретів комуністичних діячів (наприклад, Володимира Щербицького, Петра Шелеста та інших). Гостро бракує праць про радянське повсякдення з його дефіцитом, чергами, блатом та іншими прикметами тогочасного буденного життя.

І ще одне принципове зауваження. Комунізм як політична ідеологія давно вже не є для сучасних людей, зокрема українців, ані загрозою, ані спокусою. В Україні він завжди був — і лишається досі — лише прикриттям російської імперської гегемонії, достоту як

споріднені з ним симулякри «русского мира», «слов'янської єдності» або «євразійської інтеграції». Саме тому, що в Радянській Україні практично неможливо було відділити комунізацію від русифікації, а російське сприймалося як синонім радянського, в сьогоденній Україні було б *українськи шкідливо відділяти декомунізацію від дерусифікації*.

Як відомо, актуальність проблеми поранків з радянською ідеологічною та символічною спадщиною виникла ще на початку 1990-х, але знову загострилася у 2014 році. Зауважу, що віртуальна присутність зниклого з мапи СРСР у свідомості мільйонів громадян України триває — 27% дорослого населення й досі схильні вважати себе громадянами тієї неіснуючої держави².

І це не випадково, адже радянська свідомість здійснювалася масштабно і послідовно. Звернімося до символічного простору. У 1977 році в Україні нараховувалося понад 47 тис. пам'ятників, серед них: майже 27 тис. пам'ятників героям і подіям Великої Вітчизняної війни, близько 3 тис. — пам'ятників Леніну, близько 1 тис. — діячам комуністичної партії, революції та громадянської війни; 1346 — пам'яток архітектури та містобудування. Як бачимо, радянські пам'ятники склали понад дві третини загального масиву, при цьому понад половина — це пам'ятники «Великої Вітчизняної». Тож Україна, якщо судити за монументальними «місцями пам'яті», майже не мала нерадянської історії.

Якщо ми це врахуємо, то зрозуміємо, чому знадобилися окремі зусилля щодо дерадянзації публічного простору.

У квітні 2015 року Верховна Рада України прийняла чотири закони з декомунізації:

- 1) «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років»;

² За даними проведеного 2017 року Центром О. Разумкова опитування «Ідентичність громадян України: ціннісно-орієнтаційні аспекти», близько 27% респондентів були цілком або майже цілком згодні з твердженням «Я вважаю себе громадянином колишнього СРСР». Серед російськомовних цей показник зростав до 33%, серед людей пенсійного віку він перевищував 43%, а серед мешканців Півдня України — 48%. Див.: Національна безпека і оборона. 2017. № 1–2, с. 28–30.

- 2) «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»;
- 3) «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті»;
- 4) «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років».

Ці закони зміцнили правову базу, що мала посприяти утвердженню національно-державницького історичного наративу і поширенню в колективному уявленні українських громадян такого бачення минулого, в центрі якого була би цінність української незалежності.

В цілому в Україні було перейменовано кожен десяту вулицю і демонтовано майже 2,5 тисячі пам'ятників Леніну. Паралельно відбувалися численні культурно-мистецькі заходи (вистави, покази, презентації абощо), які мали на меті пояснити значущість і нагальність декомунізації, потребу відмови від радянського минулого і його ментально-психологічних маркерів.

Оцінка декомунізації різниться залежно від того функціонального призначення, яке їй імпліцитно надають: інструменту поррахунку з минулим і глорифікації борців за незалежність України у XX столітті; символічного ресурсу розбудови нової держави і зміни цінностей з посткомуністичних на українофільські (національний сентимент); рушія політико-правових реформ; елементу контрпропаганди на противагу русофільським проектам.

Ставлення громадян України до декомунізації в цілому поволі стає радше позитивним, аніж негативним. Соціологічні опитування, проведені восени 2016 року, засвідчили неоднозначну реакцію на знесення пам'ятників і відмову від комуністичної топоніміки. З 4 до 11 листопада 2016 року Соціологічна група «Рейтинг» провела опитування понад 2 тисяч респондентів стосовно комуністичної ідеології та ставлення до демонтажу пам'ятників Леніну. Тоді близько 48% опитаних підтримали заборону комуністичної ідеології (78% — на Заході й 33% — на Сході).

В той же час за даними цього ж опитування, 48% респондентів висловилися проти

повалення пам'ятників Леніну, а 41% — підтримали цей крок. На підтримку перейменування вулиць, селищ і міст висловилися 35% респондентів, а 57% — були проти. Втім, якщо йшлося про перейменування міст, селищ і вулиць, названих на честь людей, які чинили злочини проти українського народу, 49% респондентів підтримували подібний крок, а 44% — виступали категорично проти.

Прикметно, що позитивно сприйняли перейменування на Заході, тоді як на Сході й Півдні — здебільшого негативно. Що вищий рівень освіти респондентів, то вища підтримка ідеї перейменування радянських назв міст, селищ та вулиць. Чоловіки підтримали ініціативу відносно більше, ніж жінки. Найменша підтримка ідеї перейменування була в найстаршій групі опитаних (від 60 років). Серед мешканців сіл ідея перейменування мала більшу підтримку, ніж серед містян.

Зміна влади навесні-влітку 2019 року не призвела до згортання декомунізації, проте офіційна риторика акцентовано змінилася в бік поміркованої, пацифістської. Нова політична еліта уникає різких заяв як щодо декомунізації, так і щодо її антиподу, натомість акцентуючи увагу на соціальній політиці й потребі швидких і рішучих реформ. Певний політичний вакуум і ангажовані нереформовані суди зумовили початок часткової рекомунізації, повернення попередніх назв. Ініціаторами рекомунізації в обох випадках є проросійські сили, які користуються вдалим моментом, аби отримати ідеологічну перемогу.

При цьому декомунізація наразі не розглядається ані чинною владою, ані громадянами як першочергове завдання внутрішньої політики. На порядку денному — завершення війни на Донбасі, соціальна політика, боротьба з корупцією і реформи (в першу чергу антикорупційна, системи охорони здоров'я, пенсійна, органів правопорядку).

Будемо сподіватися, що нинішній «зелений» режим не наважиться ревізувати те, що працює на зміцнення України за умов воєнного протистояння з путінською Росією. Це, поза сумнівом, сприятиме повноцінному і гідному прощанню з радянським минулим, що його пережила Україна.

HYBRID WAR FOR STATE CAPTURE

Dr. Batu Kutelia (Tbilisi, Georgia)

*Vice-President of the Atlantic Council of Georgia, Next Generation Leader,
First Deputy Minister of Defense of Georgia (2007–2008)*

“Foreign politicians talk about Russia’s interference in elections and referendums around the world. In fact, the matter is even more serious: Russia interferes in your brains, we change your conscience, and there is nothing you can do about it.”

*Vladislav Surkov,
Adviser to Russian president Vladimir Putin*

The Kremlin has developed a pattern of malign influence across Europe. It does so through the cultivation of “an opaque network of patronage across the region that it uses to influence and direct decision-making.” This network of political and economic connections — an “unvirtuous” cycle of influence — thrives on corruption and the exploitation of governance gaps in key markets and institutions. Ultimately, the aim is to weaken and destroy democratic systems from within.

- Russian Political Influence: Eroding Democratic Institutions;
- Russian Economic Influence: Exploiting Capitalism’s Weaknesses;
- The Unvirtuous Cycle of Corruption;
- Russian Influence: Intentional or Opportunistic?

UNDERSTANDING STATE CAPTURE

State capture — form of corruption, less known but still very pervasive, found often but not exclusively in transition countries.

State capture occurs when the ruling elite and/or powerful businessmen manipulate policy formation and influence the emerging rules of the game (including laws and economic regulations) to their own advantage.

The captured economy is trapped in a vicious circle in which the policy and institutional reforms necessary to improve governance are undermined by collusion between powerful firms and state officials who extract substantial private gains from the absence of clear rule of law.

State capture can be further refined by distinguishing between types of institutions subject to capture (Legislative, Executive, Judiciary, regulatory agencies, public works ministries) and the types of actors actively seeking to capture (large private firms, political leaders, high ranking officials, interest groups).

Why is state capture more present in transition countries than elsewhere? There are several factors at stake here.

One of them is that most of those countries have undertaken partial economic reforms, which have produced market distortions and have hence generated a pattern of concentrated gains and dispersed losses in the short term. A small group of people is able to extract considerable rents from those distortions. *Such distortions include, for instance, state-owned enterprises sold at low prices to politicians, or new laws designed in a way of favouring specific economic*

actors in a given sector at the expense of free and fair competition for all.

Concentration of both economic and political power is also likely to lead to serious state capture, which usually goes hand in hand with a weak civil society.

In 2007, President Putin's historic speech at the Munich Security Conference signaled the beginning of a new era of confrontation between Russia and the United States and Europe.

A year later, the 2008 Russian-Georgian conflict was the physical manifestation of this new confrontation.

June 2009 Open Letter to the Obama administration from Central and Eastern European Leaders — "...[Russia] uses overt and covert means of economic warfare, ranging from energy blockades and politically motivated investments to bribery and media manipulation in order to advance its interests and to challenge the transatlantic orientation of Central and Eastern Europe."

When Union collapsed, Europe and the United States transformed their Soviet policy of isolation and containment to one of political and economic integration with the Russian Federation. With its financial and political networks remaining largely intact, Russia's integration with Europe was successful.

Europe grew more reliant on Russian energy and financial resources, and this dependency has provided Moscow with key levers through which it is able to shape the policy debate in European capitals in favor of its interests.

Russia pursued a form of oligarchic capitalism that has become an enduring trademark of Russia's economic and political model. The Kremlin has attempted to replicate or "export" this model, albeit on a smaller scale, in other postcommunist countries.

The early and ongoing economic and democratic transition, with weak democratic institutions — fertile ground for fostering a highly corrupt network of transactions and interests.

Intelligence networks, which has served to further enrich a closely knit circle of Russian oligarchs whose interests the Kremlin has embedded in its political and economic agendas.

Russia's economic integration with Europe and the export of its economic model devolved from a positive source of growth into a negative and corrosive force.

Former Central European leaders presciently warned President Barack Obama at the very beginning of his administration about these active Russian networks in their countries, but their warnings were ignored. Russia's illegal invasion in Georgia 2008, annexation of Crimea and military intervention in Eastern Ukraine in 2014 and Europe's attempt to maintain a coherent and collective policy response to Russia's violations of international law have highlighted the culmination of Russia's economic influence and its impact on governance, democratic standards, and ultimate policy orientation.

The rise of nationalistic and anti-EU political sentiment across Europe has magnified and amplified the impact of Russian influence as fragile coalition governments with weakened economies are increasingly vulnerable to Russian-exercised influence.

The weakening of democratic standards in the countries of Eastern and Central Europe has enabled elected leaders to implement policies that run contrary to core Western values and are increasingly authoritarian in nature.

Erosion of transparency, the rule of law, and good-governance practices, media freedom, electoral processes, judicial independence, corruption (communist-era networks of corruption and clientelism have persisted).

The erosion of democratic institutions and rampant corruption are the most evident in countries where Russian political, economic, and societal ties are the strongest and the rise of anti-European and anti-American sentiment have been the most pronounced.

These trends may not be coincidental.

Russian funding and support has seemingly contributed to the rise of political forces that seek to undermine the Euro-Atlantic orientation of these countries and foster greater support for Russian policies.

Although Russia's military activism has received significant policy attention by the United States and NATO, transatlantic understanding of Europe's susceptibility to and complicity

with Russian influence — which constitutes an equally serious threat to European security — is completely lacking. A disunited, politically paralyzed, and antidemocratic Europe would erode the ability of NATO to defend and uphold transatlantic norms, values, and institutions, seriously undermining and ultimately questioning the future of the alliance.

Assumption that, with the historic expansion of NATO and the European Union, the countries of Central and Eastern Europe would continue their positive democratic and economic transformation was incorrect;

Transitional fragility and its policy responses to democratic backsliding have been negligible.

In 2009, a group of Central and Eastern European leaders wrote an open letter to U.S. president Barack Obama, warning the Obama administration that Russia was conducting “overt and covert means of economic warfare, ranging from energy blockades and politically motivated investments to bribery and media manipulation in order to advance its interests ... [challenging] the transatlantic orientation of Central and Eastern Europe.”

Today, the failed assumptions and warnings have come to pass. The United States confronts a region in which Russian economic activity has increased; the region is more sympathetic to Russian policy approaches; the region’s democratic institutions have been diminished and illiberalism embraced.

A disunited Europe and the weakening democratic institutions in EU and NATO member states seriously erodes the West’s credibility and hinders the ability of the transatlantic alliance to globally promote liberal democratic values. Nowhere is Russia’s policy better poised for success than the newest members of the European Union and NATO, as well as the states that aspire to join these institutions.

Russia has cultivated an opaque network of patronage across the region that it uses to influence and direct decision making. This web resembles a network-flow model, which we describe as an “unvirtuous circle” of Russian influence.

The circuitous flow can either begin with Russian political or economic penetration and from there expand and evolve, in some instances lead-

ing to “state capture.” Russia seeks to gain influence over (if not control of) critical state institutions, bodies, and the economy and uses this influence to shape national policies and decisions. Corruption is the lubricant on which this system operates, concentrating on the exploitation of state resources to further Russia’s networks of influence.

These Russian networks constitute a vital element of Russia’s doctrine of New Generation Warfare, which “is primarily a strategy of influence, not of brute force,” and its primary goal is “break[ing] the internal coherence of the enemy system — and not about its integral annihilation.”

From Gerasimov Doctrine to Primakov doctrine?

Russia’s strategy of influence seeks to alter the perception of—if not halt and eventually reverse— Central and Eastern Europe’s Euro-Atlantic enlargement and orientation, which has the added benefits of breaking U.S. and Western dominance of the international and democratic liberal order, restoring Russia’s historic sphere of influence, and returning to a bipolar organized world.

Russian influence centers on weakening the internal cohesion of societies and strengthening the perception of the dysfunction of the Western democratic and economic system.

This is achieved by influencing and eroding democratic governance from within its own institutions.

Kremlin may be attempting to affect a reverse outcome by actively discrediting the Western liberal democratic system as well as offering the alternative model of its illiberal managed democracy and *siloviki*-style economic systems, which could undermine the cohesiveness and stability of NATO and the European Union. Once this outcome is achieved, a new European security architecture can be negotiated.

Russian influence is not just a domestic governance challenge, but a national security threat, and efforts to counter it must be treated as such.

Malign Russian influence follows two tracks:

- manipulating a country by dominating strategic sectors of its economy to abuse capi-

talism and exploit the weaknesses in its economic governance systems;

- to corrode democracy from within by deepening political divides and cultivating relationships with aspiring autocrats, political parties (notably nationalists, populists, and Euroskeptic groups), and Russian sympathizers.

Russia appears to follow a tactical combination of actors and drivers may be used in pursuit of specific strategic outcomes—all of which depend on the unique conditions present within each country thus acquiring a Russian “tailor-made” strategy.

Depending on the success of either or both tracks, economic and political influence tends to mutually reinforce the other, deepening Russia’s reach within the country.

The Russian economic footprint (Russia’s corporate presence, direct investment, trade relationships (e. g., bilateral account balance), and private ownership and investments) — the share of Russian business in the overall economy — more than 12 percent of its GDP were generally more vulnerable to Russian economic influence and capture.

Russian attempts to expand its economic influence in the region are viewed as a critical tool in support of this new policy approach.

Network of politicians at all levels (including high-level ministers), intelligence and security officials, businessmen, prominent companies, state-owned enterprises, and organized criminal elements.

Corruption is “the basis for upward mobility in Russia,” and the reward of “access to illicit wealth” in exchange for loyalty is what allows this network to expand and grow.

Russian influence spreads through the corrosive comingling of public and private interests. The power to award and reward — primarily through monetary means, but also through monopolistic participants to capture new actors in the domestic environment through the distribution of ill- gained reward.

The promise and the protection of perpetual enrichment is the incentive that allows this system to operate, and state resources provide an abundant source of wealth on which these driv-

ers can draw. The “captured” individuals spread their antidemocratic and corruption contagion to others, widening and entrenching this circular system. **Thus, Russian influence expands and sustains itself until its ultimate goal of state capture has been achieved.**

Russian actors have used extensive business, security, intelligence, and political networks, contacts, and companies to create a level of complexity that is designed to obfuscate their activities and relationships throughout the region. Recent leaks such as the Panama Papers highlighted how Russian entities are linked to local actors in the region through a combination of companies and offshore accounts.

Although many of these transactions are considered legitimate and legal, they are opaquely designed to exploit and benefit from the loopholes in democratic frameworks with a specific purpose to acquire influence, power, and strategic assets. Where such malfeasance can be identified, it is not obvious and requires deliberate and cross-border investigation. In some instances, the West may be willingly complicit in Russia’s acquisition of influence by allowing the Kremlin to systemically exploit these vulnerabilities.

Malign Russian influence — virus that attacks democracies. Operates like Artificial intelligence (self learning/self improving):

- 1) Inconspicuously penetrating a country through what appears to be legal business transaction,
- 2) begins to spread purposefully through local networks, quietly taking hold of its democratic host.
- 3) undetected or ignored because of its opaque design. Democratic institutions are able to function as normal.
- 4) gradually works its way through the host apparatus clandestinely.
- 5) slowly infected different strategic sectors of the economy (energy, financial, media, and infrastructure sectors) and regions.

Over time, the host countries’ economies and institutions become compromised to such a point that the very institutions designed to combat corruption and monopolistic practices (e. g., anticorruption offices, interior ministries,

prosecutor's offices) are fully disabled, allowing Russian influence to rapidly spread to the point where the infected democracy is rendered incapable of resisting Russian influence, which allows for the Kremlin's effective control over the government.

If the host democracy resists, the government can be brought down by exposing the extent of the corruption and malfeasance, which may be

a temporary political setback to the Kremlin but has the added benefit of further eroding public confidence, trust, and credibility in mainstream political parties and democratic systems.

"win-win" tactics for the Kremlin; it is the perfect strategy to erode the foundations of democracy from within, which powerfully discredits the Western model of governance while elevating the Kremlin's model.

ПОЛІТИКА НАТО ЩОДО КВАЗІДЕРЖАВ ЯК ТЕСТ НА ВІДДАНІСТЬ ПРИНЦИПУ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ

Антін Шапошніков (Київ, Україна)
*кандидат політичних наук, автор дисертації,
присвяченої квазідержавам
як феномену сучасної політики, аналітик проекту
зі стратегічних комунікацій у сфері національної безпеки й оборони
в Адміністрації Президента України (2014–2017 рр.)*

ВСТУП

Під квазідержавою розуміється політичне утворення, що позиціонує себе державою, здійснює контроль або має претензії на певну територію, об'єднує людей, які відчують свою приналежність до нього, а також характеризується інституційною неспроможністю, функціональною недієздатністю та суперечливим міжнародним становищем або кількома цими рисами одночасно.

Квазідержавність є визначальною, сутнісною рисою квазідержав. Вона полягає в тому, що квазідержава не є державою, але прагне нею бути або здаватися такою. Подібні політичні утворення є зазвичай слабшими, вразливішими, небезпечнішими, ніж держави, що тягне за собою відносно низький рівень життя та проблеми правопорядку, а також труднощі та незручності для людей, чиє життя пов'язане з квазідержавами.

Квазідержави — явище XX–XXI століть. Вони є проявом загального тренду дроблення світу, колізій у міжнародному праві й суперечностей між ключовими світовими гравцями. Останнє означає, що квазідержави є інструментом у локальних конфліктах та геополітичних протистояннях.

Частина 1. ДО 1991 РОКУ

Північноатлантичний договір, 1949 рік, стаття 5 (мов. перекладу): «Договаривающиеся стороны соглашаются с тем, что вооруженное нападение на одну или нескольких из них в Европе или Северной Америке будет рассматриваться как нападение на них в целом и, следовательно, соглашаются с тем, что в случае если подобное вооруженное нападение будет иметь место, каждая из них

в порядке осуществления права на индивидуальную или коллективную самооборону, признаваемого Статьей 51-ой Устава Организации Объединенных Наций, окажет помощь Договаривающейся стороне или Договаривающимся сторонам, подвергшимся подобному нападению, путем немедленного осуществления такого индивидуального или совместного действия, которое сочтет необходимым, включая применение вооруженной силы с целью восстановления и последующего сохранения безопасности Североатлантического региона».

У договорі немає вимоги про урегулювання територіальних суперечок для кандидатів на вступ до Альянсу, проте зазвичай такі вимоги прописуються в ПДЧ — щоб новий член посилив блок, а не створив для нього додаткові проблеми.

Таке формулювання принципу колективної безпеки вимагає і вимагало серйозної координації зусиль союзників, зокрема щодо різноманітних форм нападу. А як показує наш час, поява «народної республіки» — це вкрай зручне політичне прикриття для військових операцій.

Розглянемо, як НАТО формувало свою політику щодо квазідержав і як це впливало на Альянс і світову безпекову ситуацію.

Першим таким викликом для блоку стало німецьке питання. У 1955 році Західна Німеччина стала суверенною і вступила до НАТО. Тодішня зовнішня політика Німеччини ґрунтувалася на доктрині Хальштайна, що а) заперечувала існування НДР; б) підтримувала претензії ФРН на всю територію Версальської Німеччини (тобто зокрема на землі, що відійшли Польщі та СРСР). Таким чином, НДР розглядалася в НАТО як квазідержава під радянським протекторатом.

Країни-члени НАТО зайняли подвійну позицію — з одного боку, не встановлювали дипломатичних відносин з НДР, з іншого — не потурали територіальним претензіям Бонна. На зламі 60–70-х років ФРН відмовилася від цієї доктрини, і країни-члени НАТО одна за одною встановили дипломатичні відносини з НДР. Втім, це відповідало інтересам Альян-

су — розмороження німецького питання стало наріжним каменем розрядки 70-х років.

Новою квазідержавою, що спричинила протистояння всередині блоку, став Північний Кіпр. Так звана Турецька Республіка Північного Кіпру де-факто виникла у 1975 році, коли Туреччина окупувала третину острова Кіпр. У цьому конфлікті іншу сторону протистояння — греків-кіпріотів — підтримали Греція і Велика Британія. Офіційно ТРПК була проголошена кількома роками пізніше, і статус-кво зберігається до сьогодні. Кіпрське питання не розкололо блок, але створило інші проблеми — наприклад, воно є важливою перешкодою на шляху вступу Туреччини до ЄС. Кіпр, у свою чергу, вступив до ЄС, але через конфлікт не може стати членом НАТО.

Держава Палестина (вживаю таку назву, бо вона визнається Україною) визнається близько 2/3 держав-членів ООН, але лише третьиною держав-членів НАТО. Більшість з них — колишні постсоціалістичні країни, які визнали Палестину ще до краху Берлінської стіни (СРСР, як відомо, орієнтувався на арабський світ). Тим не менш через невизнання Палестини найпотужнішими державами-членами блоку — США, Великою Британією, Францією та активне торпедування цього процесу з боку Ізраїлю шлях до ООН Палестині поки що закрито. Росія та Китай, у свою чергу, також не відстоюють активно палестинські інтереси. США — ключовий союзник Ізраїлю.

Також цікавим є кейс острова Тайвань, що належить квазідержаві — Китайській Республіці. Впродовж десятиліть саме дипломати з Тайбея засідали в ООН. 1971 року місце КР в ООН посіла КНР, і наразі більшість країн світу не мають дипломатичних відносин з КР. Це не заважає США підтримувати КР і одночасно декларувати відданість принципу одного Китаю.

Частина 2. 90-ті РОКИ. БАЛКАНИ

Ситуація різко змінилася з крахом соціалістичного табору. НАТО на чолі зі США став домінуючою силою у світі. І водночас у цей

час у світі квазідержави почали з'являтися з вражаючою швидкістю, і НАТО на це реагував по-різному.

Для початку НАТО поглинув НДР, яка в останні роки свого існування перетворилася фактично на квазідержаву зі зруйнованими економікою та держапаратом, емігруючим населенням і збанкрутілою ідеологією. Об'єднана Німеччина залишилася членом НАТО, на чому зараз дуже любить спекулювати Росія.

Західний світ вітав розпад СРСР, СФРЮ та ЧССР за внутрішніми адміністративними кордонами. 15 республік СРСР перетворилися на 15 незалежних держав. Подібний документ (Заяву Дванадцяти) оприлюднив у той момент ЄЕС. Там, де цей процес відбувся мирно — як наприклад, у Польщі або Балтійських країнах, проблем не було. Де лилася кров — з'являлися квазідержави.

Коли розпадалася Югославія, то в різних республіках це відбувалося по-різному. Практично мирно — в Словенії, Македонії (нині Північна Македонія) та Чорногорії. В Хорватії з'явилися дві підтримувані Сербією квазідержави. НАТО надав Хорватії політичну та військову підтримку, що допомогло інтегрувати бунтівні регіони — Сербську Крайну силою, Східну Славонію мирно. Найкривавіша війна в Боснії та Герцеговині завершилася створенням конфедерації, де мешканці ентитету ФБіГ (боснійці-мусульмани та хорвати) орієнтуються на Захід, мешканці ентитету РС (сербі) орієнтуються на Сербію, яка має сильні зв'язки з Росією.

Водночас у ситуації з Косовом НАТО долучився до створення квазідержави, а не її ліквідації. Косово де-факто відокремилася від Сербії 20 років тому, але проголосило незалежність лише у 2007 році. Міжнародний миротворчий контингент KFOR складається здебільшого з військ країн-членів НАТО. Але 4 держави-члени НАТО не визнають Косово — це Греція (через протистояння з тюркським світом, зокрема на Кіпрі), Іспанія (через загрозу сепаратизму в Каталонії та Еускаді), Румунія (через підтримку Молдови, що потерпає від придністровського сепаратиз-

му), Словаччина (через потенційну загрозу угорського іредентизму).

Рішення Міжнародного суду ООН, де сказано, що одностороннє проголошення незалежності Косова не порушує міжнародного права, сповнене юридичної казуїстики і не розв'язує проблеми. Воно констатує, що визнання чи невизнання держави — це прерогатива урядів, а ООН, на жаль, самоусунулася від проблеми. Ясна річ, згаданий документ став дуже зручним для російського обґрунтування анексії Криму, підтримки сепаратистів та військової агресії в Грузії, на сході України. Втім слід констатувати, що завдяки зусиллям НАТО вже 20 років на Балканах досить спокійно.

Частина 3. ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПРОСТІР, 90-ті РОКИ

Коли радянська еліта зрозуміла реальність загрози СРСР наприкінці 80-х років, у високих московських кабінетах розроблялися плани адмінреформи. Одна з ідей — підвищення статусу автономних республік, областей, країв до рівня союзних. Тобто 15 союзних республік з уже сформованою елітою, що все сміливіше думали про незалежність, замінювалися на кілька десятків, більшість з яких були б вірні Москві. Коли цей план провалився, Москва підтримувала бунтівні регіони в багатоетнічних республіках, експлуатуючи тезу: якщо союзна республіка хоче відокремитися від СРСР, то автономія може захотіти відокремитися від союзної республіки і залишитися в СРСР. Це був би той ланцюг, який утримав би імперію від розпаду. Саме в такій логіці з'явилися ПМР, ПО, Абхазія — підтримувані Росією квазідержави, що стримують рух Грузії і Молдови на захід. Щодо цих квазідержав політика НАТО послідовна: підтримка офіційних Тбілісі та Кишинева. Проте НАТО не зміг і не захотів допомогти Грузії і Молдові реінтегрувати ці частини прийнятним способом — мирним чи силовим, як це, наприклад, було у Хорватії. Не отримала і Росія санкцій за свої дії. Втім невизнання Абхазії та ПО є жорсткішим, ніж щодо ПМР — знову ж таки через політику

самої Молдови, яка підтримує контакти з Тирасполем, визнає їхні документи про освіту, автомобільні номери тощо.

Нагірний Карабах — особливий кейс, оскільки там основними сторонами протистояння стали дві країни (союзні республіки), що більш-менш зіставні за потенціалом, а роль Росії в конфлікті далеко не така однозначна, як в інших квазідержавках. Попри те, що Вірменія — союзник Росії по ОДКБ, а Азербайджан орієнтується на Захід, НАТО, як і ООН, визнає Нагірний Карабах частиною Азербайджану. Проте жодних серйозних змін у статусі регіону за 25 років після припинення активних бойових дій не відбулося. Нафтодолари Азербайджану, що витрачаються на підтримку позиції країни в цьому питанні, урівноважуються численною і впливовою вірменською діаспорою. Оскільки Баку офіційно заявляє про готовність до силової реінтеграції, регіон потребує пильної уваги.

Частина 4. ВІЙНА В УКРАЇНІ

Російська військова агресія проти України відкрила нову сторінку в історії квазідержав. Адже створення квазідержави «Республіка Крим» стало не лише спробою маскувannya окупації частини території суверенної держави, а й механізмом анексії. Адже, згідно з російською картиною світу, Росія не окупувала частину України, а приєднала незалежну державу, тобто цілком законно здійснила акт сецесії. Не виключено, що аналогічний сценарій Росія тримає на столі й щодо інших частин України або інших держав.

У цьому питанні НАТО проявив досить тверду одностайність, засудивши агресію Росії, а значна частина держав-членів Альянсу надала Україні пряму або приховану військову допомогу (на платній або безоплатній основі) — озброєння та військову техніку, військове обладнання, вони приймали на лікування наших військових, проводили спільні навчання й тренування, обмін розвідданими тощо. Завдяки такій позиції встановилася хитка рівновага — з досить гарячою, але стабільною лінією фронту.

Частина 5. ВІЙНА В СИРІЇ

Абсолютно протилежна ситуація склалася в Сирії, яка в ході громадянської війни перетворилася на квазідержаву. На міжнародно визнаній території САР виникли нові квазідержави, найвідоміші й найпотужніші з них — Ісламська держава та курдська держава. За 8 років наймасштабнішої війни сучасності, в якій було залучено більшість великих держав, що позначалися колосальними людськими жертвами, руйнуваннями, воєнними злочинами, НАТО не спромігся ані виробити єдину позицію щодо Сирії, ані встановити мир у регіоні, ані притягти воєнних злочинців до відповідальності. Розірвавши чи припинивши дипломатичні відносини з урядом Асада, країни-члени НАТО не створили йому альтернативи, поступово віддавши ініціативу і контроль за цим краєм Росії, а також частково Туреччині та Ірану. Сирійська війна стала найбільшою поразкою та ударом по престижу НАТО за всю його історію.

Частина 6. ПОТЕНЦІЙНІ КВАЗІДЕРЖАВИ

Попри відносну стабільність усередині країн-членів НАТО, ризик появи нових квазідержав є і на їхніх теренах. Назву лише деякі з них:

- По-перше, це Латгалія (східна Латвія) зі столицею в Даугавпілсі та Нарва (північно-східна Естонія). Ці землі є східною околицею НАТО, знаходяться дуже близько до Росії, там чимало росіян, і цілком можуть з'явитися нові квазідержави, інспіровані Росією.
- По-друге, це регіони з сильними сепаратистськими настроями та досвідом державотворення. До них належать Каталонія, Еускаді (Країна Басків), Шотландія. Як показує досвід Брекзиту, в разі гіпотетичного і санкціонованого виходу, наприклад, Шотландії зі складу Великої Британії створюються колосальні проблеми, пов'язані з членством в ЄС і НАТО. Відповіді на ці виклики немає.
- По-третє, перефразуючи Маркса, Європою мандрують привиди іредентизму

(угорський, польський, італійський, австрійський, німецький, французький).

ВИСНОВКИ

НАТО не має єдиної точки зору щодо квазідержав — як на політичне утворення та військово-політичний інструмент. Практика свідчить: здебільшого Альянс засуджує їх появу або навіть надає військову і політичну допомогу тим, хто з ними бореться. Виняток — це Косово. Але навіть попри це, країни-члени НАТО не дотримуються єдиного курсу. Більшість визнає Косово, але деякі країни — ні. Є рішучі розбіжності між членами НАТО щодо Сирії та квазідержав на її території.

Це означає, що Альянс продовжує ігнорувати важливий глобально-політичний тренд, що робить з його вразливим, якщо квазідержави з'являться на його території.

Останні новини свідчать: президент Франції стверджує, що Росія — не загроза для НАТО, а міністр оборони Британії висловлюється навпаки. Це демонструє, наскільки НАТО не є одностайним у виробленні політики щодо Росії та її інструментів — пропаганди, політичної корупції, енергетичної політики та квазідержав. Це означає, що запитання «Чи варто помирати за Нарву/Даугавпілс/коридор біля Сувалок або невідому гарячу точку на Балканах?» не є настільки тривіальним, а відповідь на нього стає неочевидною і песимістичною.

GERMANY'S CYBER SECURITY POLICY: A LATECOMER CATCHING UP

Jakob Kullik (Germany)
Chemnitz University of Technology

Ladies and Gentlemen, dear organizers from Konrad-Adenauer-Stiftung, thank you very much for the invitation to speak about Germany's Cyber Security Policy. Cyber Security is a strategic topic both for the German and EU security in the real and digital space. It encompasses issues of economic security, adequate measures to defend and attack and fundamental rights of liberty and the rule of law (data protection). However, I mainly **concentrate on the national security issues**. The guiding thesis of my short lecture is: "Germany's Cyber Security Policy: A latecomer catching up". And I want to concentrate on three topics:

I. Germany's Cyber Security Strategy.

II. The main responsible stakeholders and how they interact.

III. Approaches and measures to deal with threats resulting from the cyber space.

Let's begin with the strategic approach:

I. GERMANY'S CYBER SECURITY STRATEGY

As I said, **Germany is a latecomer catching up**. In the recent past, Europe's biggest economy

was very clumsy in dealing with security challenges from the cyber space:

- in **2011** the federal government released its first cyber security strategy which outlined the main priorities: security of critical infrastructures;
- strengthening of IT systems in the public administration;
- concentration on cybercrime;
- defense of cyber-attacks; and
- the establishment of a national cyber defense center.

All these measures were right and justified, but often they lacked implementation and the awareness level was still rather low.

This changed fundamentally for the first time when Edward Snowden revealed the cyber espionage and hacking capabilities of the American intelligence services.

Since that time, the cyber space became a topic of national security.

BUT the responsible authorities reacted in an inadequate way: German chancellor Merkel responded: "**Spying among friends, that isn't done**" or former Minister of the Interior Friedrich mentioned: "**It's not so bad. We just need a No-Spy-Agreement**".

Even the Domestic Intelligence Agency (Federal Authority for the Protection of the Constitution) has never mentioned US/NATO allied espionage activities against Germany in their public reports — whereas China, Russia, Iran and Turkey were always objects of reporting.

That was the situation in 2013/14.

The political naiveté of that years has changed and the cyber strategy updated in **2016**.

Now, the main security priorities for the cyber space are: strengthening of national cyber defense; **a 360 Degree intelligence reconnaissance** (that means also the US, France and others); effective combat against cyber espionage and sabotage; strengthening of the EU and NATO cyber cooperation and protection of German companies.

However, all of these public targets demand a closer analysis on how they have been implemented so far.

I only want to concentrate on aspects of cyber espionage, institutional cooperation and cyber defense.

In general, Germany's cyber security strategy is mainly defensive, risk averse and tries to achieve multilateral or global legal solutions for cyber threats.

National security in the cyber space has been neglected for a very long time.

And the illusion that Germany is a big Switzerland has begun to change — both in conventional as well in cyber security issues.

I repeat myself: We — Germany — are a latecomer in this domain; especially in the strategic awareness: the NSA/Snowden revelations were the first big wake-up call, the rise of cyber crime/espionage and the latest debate about the future of the 5G network infrastructure in the context of the US-China trade dispute (= global systemic conflict for dominance) is another. That brings me to my second point.

II. THE MAIN RESPONSIBLE STAKEHOLDERS AND HOW THEY INTERACT

Germany has a large complex federal political system with 16 federal countries and we love institutional participation.

Right now, we have a **large number of authorities which are involved in issues of cyber security policy** + respective authorities in the federal countries.

5 federal ministries (economy, interior, transport, foreign, defense) + the Federal Chancellery + 40 security agencies on the federal and federal state level are somehow responsible for cyber security.

All, in all there are still too many stakeholders involved.

There are discussions going on to shift responsibilities from the federal state level to the federal level (intelligence sector) and to improve the role of the national cyber defense center.

One example: each federal state has its own domestic intelligence agency that has the mission to observe espionage activities from foreign countries against German enterprises and state institutions. A possible solution would be to relieve them from this task because quite often they lack manpower and technical skills to deal with intruders coming from China, Russia or other powerful states; the federal level is much better equipped for this mission than the local federal state authorities.

A second example is the artificial separation requirement between the German police and the domestic intelligence service.

As a historical legacy to avoid a too powerful Domestic Secret Service with police enforcement power that's why the Police lacks an efficient intelligence apparatus and the intelligence service cannot arrest people both are required to cooperate and to share information.

However, in the digital age this institutional separation can be questioned because Germany is an established and vital constitutional democracy.

Therefore, some members of parliament of the ruling Christian democrats demand a **German FBI** like in the US with expanded legal instruments.

However, that demand is highly disputed from the Social Democrats, the Leftists and the Green Party which are all afraid of a misbalance between transparency and accountability and national security.

To sum up my second point: right now, too many stakeholders are involved in cyber security issues; quite often this leads to ineffective information sharing and redundant structures, but reforming this institutional architecture is no easy undertaking and requires time and political support from all parties.

Even within the running governmental coalition — the Christian Democrats and the Social Democrats — exist different understandings of Germany's role in the cyber space.

Whereas the Christian Democrats prefer better equipped armed forces and intelligence

services, the Social Democrats promote political, diplomatic and peaceful options and are not ready to see a more active German military.

There's also a political division when it comes to the question of how to deal with the Chinese network provider **Huawei**.

That question — **to allow** or **exclude** Huawei technology in the 5G infrastructure — has emerged as a crucial matter of dispute within the transatlantic alliance.

The US position is clear: NO Huawei and other Chinese technology in national networks; and they pressure all members of NATO and the 5 Eyes; Australia is on the US side, Britain tends to support the US position, Canada is undecided and Germany's current official position is not to exclude Huawei from the beginning, to be technologically open, but to raise the technological standards for implementation in order to minimize the technological and political and risk of becoming too dependent from Beijing as the main supplier.

The positions differ very much: Chancellor **Merkel** is open for all companies as long as they follow the required technological security standards and are trustworthy; the head of the foreign committee in the parliament — **Norbert Röttgen** — of the Christian Democrats supports the US position to exclude China and strengthen European technology companies (Ericsson, Nokia, Telekom), that position is also supported by the **head of the German foreign intelligence service** (Bruno Kahl, BND) and the German foreign secretary **Heiko Maas**.

It is a fact that Huawei technology is in many issues superior to western network technology.

It's also a fact that Huawei is legally required to share corporate information with Chinese state security authorities and that makes it untrustworthy.

But we have to be honest, the problem of cyber espionage and being dependent from one technology supplier is also true for American IT companies (from Facebook to Cisco) and their cooperation with US intelligence services (Patriot Act and other laws).

However, **the striking argument is not only security or transatlantic solidarity, but**

Germany's economic dependence from the Chinese market.

And the **second striking argument is the lack of European technological capabilities** which touches the new debate of the EU's autonomy and sovereignty. In my last point I want to shed some light on.

III. APPROACHES AND MEASURES TO DEAL WITH THREATS RESULTING FROM CYBER ATTACKS

Two measures or tools I want to discuss very briefly: the so called "**Hackback**" **Debate** and the usage of **Zero-Day-Exploits**.

Hack-back simply means to launch a cyber-counter attack against an potential enemy.

However, the main problems lie in clear and undoubted attribution of that actor.

The legal position is that we can only strike back when we are attacked (right of self-defense) and when an aggressor has been identified while avoiding collateral damage.

Especially that unknown potential collateral damage of a network attack against a foreign network is the key tactical and legal question.

The intelligence services support the right to hack back whereas the political opposition rejects it; so far the legal question hasn't been solved and the political discussion is still going on.

Personally, I think **the key question** is not only the legal issue, but whether we **have appropriate technical means for reconnaissance and network intrusion**. And finally, closely connected to the Hack Back discussion is the usage of **ZeroDay-Exploits** as means for espionage and potential sabotage.

Zero-Day-Exploits are computer/software bugs which can be exploited by hackers unless they are not patched.

In the world of cyber espionage they are an established measure for computer network operations both for criminal or military purposes.

In Germany the main discussion is whether we simply shall follow the main trend and use them for national cyber operations.

That means buying them from the black market or gaining them from own cyber operations.

And if so, what does that mean for the general security of software for all users?

Can we afford to threaten all software users only for our national security objectives?

The same holds true for Germany's ambivalent position when it comes to exporting surveillance technology to autocratic states **To sum up the main points: First**, with regards to our cyber strategy Germany is a latecomer, but finally even Germany as a big civilian power simply **cannot avoid to be more well-fortified and less naïve** in the new global power competition Diplomacy and the rule of law is necessary and nice, but **if you lack the means of power it means almost nothing.**

But cyber security is more than just security policy it also touches the question whether the EU has an own interlinked industrial and technology policy which is able to compete with the US and

China hot future topics are: Artificial Intelligence, Quantum computing and autonomous weapon systems **Second**, the discussion is going on that **we need a better working security apparatus** when it comes to cyber espionage and the defense from sabotage; the hack of the German parliament in 2015 was a another wakeup call and Russia's aggressive cyber activities towards its neighbors and the US election campaign represent **security challenges we need to deal with — at best on a European or NATO level** **And Third**, it is not pleasant to discuss questions of cyber hacking or the shutdown of enemy networks, but future conflicts demand a strong cyber component and we are catching up in this domain. **If Germany and the EU want to avoid to become a technological dependent and powerless attachment of the US or China > We simply have to catch up!**

ЕВОЛЮЦІЯ РОСІЙСЬКИХ НАРАТИВІВ ПРО ОТРУЄННЯ СКРИПАЛІВ ТА МН17

Олександра Цехановська (Київ, Україна)
*старший аналітик Групи з аналізу гібридних загроз
Українського кризового медіа центру*

Група з аналізу гібридних загроз — частина Українського кризового медіа центру, що був заснований у березні 2014 року під час Революції Гідності. Тоді, в момент кризи після окупації Криму, провідні спеціалісти зі стратегічних комунікацій об'єдналися, щоб створити платформу для надання як українцям, так і світовій спільноті точної та актуальної інформації про події в країні. Спочатку УКМЦ планувався як коротко- та середньостроковий хаб кризових комунікацій, звідси і назва, але з початком війни у східних регіонах України стало зрозуміло, що ми тут надовго. З роками УКМЦ розширив свою роботу на цілий ряд напрямків, до яких належить аналіз гібридних загроз.

Як Група ми фокусуємося на дослідженні дезінформації та пропаганди, адже інформаційні операції є надзвичайно важливою структурною частиною сучасної гібридної війни.

Серед багатьох інформаційних операцій, проведених російською стороною, є дві особливо прикметні, про які я хотіла би поговорити сьогодні. Вони являють собою висвітлення російськими ЗМІ двох випадків, які безпосередньо привернули увагу міжнародної спільноти та мали надзвичайно важливе значення для Кремля. Це кейси отруєння Сергія та Юлії Скрипалів і трагедія рейсу МН17.

Давайте подивимось два короткі відеоролики, розроблені нашою групою, які ілюструють значну частину кремлівських дезінформаційних інструментів починаючи з отруєння Скрипалів.

Це відео демонструє горизонтальне функціонування дезінформації як системи, в рамках якої використовуються ті самі інструменти під час різних інформаційних операцій. Перекладання провини і пошук «хлопчика для биття», пропагування конспірологічних теорій, дегуманізація жертв і представлення їх як людей, які заслужили бути вбитими, і, звичайно, заповнення медіапростору низкою суперечливих повідомлень.

Останній інструмент є своєрідною «торговою маркою» дезінформації. Мета — не переконати аудиторію прийняти одну версію подій, а переконати її у тому, що зрештою немає об'єктивної істини і ніхто не заслуговує на довіру. Це підриває довіру до професійних ЗМІ й змушує людей сумніватися в усьому. Коли суспільство постійно бомбардують взаємовиключними повідомленнями, воно стає

менш стійким та більш схильним до хаосу й вразливим до інформаційного впливу з боку третіх сторін.

Однак горизонтальний вимір не є єдиним. Масштабні інформаційні операції, як правило, є пролонгованими, як це відбувається, зокрема, у випадках отруєння Скрипалів та трагедії МН17. Цьому є стратегічна причина, яка полягає в слабкості розвінчування фейків як таких: по-перше, спростування, як правило, охоплює менше людей, ніж початкова фейкова новина; по-друге, розвінчання, як правило, виконується в короткостроковій перспективі, разово, тоді як брехня, що повторюється знову і знову, з роками, як правило, «пристає» до аудиторії.

На прикладі випадку МН17 давайте подивимось, як російська дезінформація адаптується до змін політичної кон'юнктури та еволюціонує в часі.

Окрім еволюції в часі, ми також мали змогу побачити, як дезінформація таргетує різні цільові аудиторії. Для тих, хто схильний до конспірології, висуваються повідомлення про літак з наперед завантаженими трупами або про Скотланд-ярд, який стоїть за спробою вбивства Скрипаля, а для тих, хто хоче більш «політичного» пояснення, в арсеналі є твердження, що Велика Британія просто хоче цим отруєнням відвернути увагу від Brexit.

Варто також зазначити, що весь цей меседжинг спрямований на вже підготовлену аудиторію, що робить її доволі схильною до сприйняття таких теорій. Відповідно до попереднього дослідження, яке ми проводили спільно з Естонським центром Східного партнерства, російські ЗМІ послідовно, систематично пропагують негативний імідж Європи в цілому та конкретних європейських країн, зокрема Великої Британії та Нідерландів.

EVOLVEMENT OF RUSSIAN NARRATIVES ON SKRIPAL POISONING AND MH17

Oleksandra Tsekhanovska (Kyiv)

*senior researcher, Hybrid Warfare Analytical Group
at Ukraine Crisis Media Center*

Hybrid Warfare Analytical Group is a part of Ukraine Crisis Media Center, which was founded in March 2014, in the midst of the Revolution of Dignity. Back then, in the moment of crisis following occupation of Crimea, top communicators gathered to form a platform to provide both Ukrainians and the world with accurate and up-to-date information. It was initially designed as a short to mid-term crisis communications hub — hence the name, — but with the start of war in the eastern regions of Ukraine it looked like we were here to stay. So we did, and throughout the years grew, building new teams to expand our focus.

Hybrid Warfare Analytical Group is one of those teams, with the focus on researching and countering disinformation and propaganda that, designed as informational operations, are a part of modern hybrid warfare.

Among the many informational operations conducted by the Russian side, there are two exemplary ones I would like to talk about today. They are the Russian media coverage of two cases that directly grabbed international attention and thus have been of utmost importance to the Kremlin. They are the Skripal poisoning case and MH17 tragedy.

Let's take a look at two short videos, developed by our group, that illustrate a significant part of disinformation tool-kit, starting with the Skripal poisoning.

This video demonstrates the horizontal functioning of disinformation as a system, which ap-

plies the same instruments in a number of other informational operations. Shifting the blame and finding the scapegoat, promoting conspiracy theories, dehumanizing the victims and portraying them as people who deserved to be murdered — and, of course, flooding the media space with a number of contradictory messages.

The latter tool is a trademark of disinformation. The goal is not to persuade the audience to accept one version of events, but to convince them that, ultimately, there is no objective truth and no one is trustworthy. It undermines trust towards professional media and makes people question everything — which, actually, corresponds with an infamous slogan of Russia Today network, “question more”. When continuously bombarded by conflicting messages, society becomes less resilient and more prone to chaos, confusion and informational influence from the third party actors.

However, the horizontal dimension is not the only one. Large-scale informational operations tend to be ongoing, as is also the case with Skripal poisoning and MH17 tragedy. There is strategic reason behind it, which lies in the weakness of debunking: first, it tends to reach less people than the initial false story. Second, debunking is usually done in a short-term perspective, while the lies, which are repeated again and again over the years, tend to stick with the audience.

With the example of MH17 case, let's take a look at how Russian disinformation adapts

to the changing circumstances and evolves in time.

Aside from temporal evolution, we have also seen how disinformation targets different audiences. For those who are prone to conspiracy theories, there are messages about a plane with pre-loaded dead bodies or Scotland yard being the one to attempt Skripal assassination, for those who want a more “political” explanation there’s a claim that the UK simply wants to divert attention from the Brexit with this poisoning.

It is also worthwhile to mention that all this messaging is directed at the audience that has already been prepared and made rather receptive. According to the previous research we have done jointly with Estonian Center of Eastern Partnership, Russian media are consistently, systematically promoting the negative image of Europe as a whole and specific European countries in particular, including the UK and the Netherlands. And it is naturally more inclined to select the news that fits the pre-established worldview.

КОГНІТИВНІ ВИКРИВЛЕННЯ ЯК ЗБРОЯ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ

Наталія Зубар (Харків, Україна)
Голова Правління Інформаційного центру
«Майдан Моніторинг»

Через канали комунікації та мережі СРСР та пізніше РФ змогли нав'язати такі штучні соціальні норми:

- припустимість та романтизація кримінальної поведінки;
- людські страждання як норма і чеснота;
- припустимість домашнього насильства над жінками та дітьми;
- припустимість «лжи во спасение», нормалізація брехні;
- припустимість насильства як засобу відстоювання своїх інтересів;
- припустимість жорстокого поводження з тваринами;
- припустимість жорстокого поводження з людьми з інвалідністю.

З 2000 року пропаганда РФ сфокусована на відновленні «традиційних сімейних цінностей», які фіксуються в російському законодавстві. Ці штучні соціальні норми пропагуються через мильні опери і реаліті шоу. Як це відбу-

вається, детально описав Пітер Померанцев у книзі «Ніщо не правда і все можливе».

КОГНІТИВНІ ВИКРИВЛЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ

Когнітивні (пізнавальні) викривлення — це систематичні моделі відхилення від норми або раціональності судження, які вивчають психологія і поведінкова економіка. Когнітивні викривлення можуть вести до викривлення сприйняття, неточних суджень, нелогічної інтерпретації або до того, що має широку назву «ірраціональність». Ідея когнітивних викривлень була запропонована Еймосом Тверскі та Деніелом Канеманом в 1972 році. Для глибокого розуміння концепції я раджу книгу нобелівського лауреата Деніела Канемана «Мислення, швидке та повільне» (2012 р.), яка дуже добре перекладена на українську видавництвом «Наш формат».

Державна російська пропагандистська машина систематично використовує когнітивні упередження для просування штучних соціальних норм в Україні, Європі та скрізь, куди вони можуть досягнути.

Когнітивні викривлення, найбільше використовувані в інформаційній війні, пов'язані з перевантаженням інформацією (**information overload**), коли надлишок інформації створює проблеми з ефективністю розуміння проблем або ухвалення рішень.

Перевантаження інформацією призводить до того, що люди активно і агресивно фільтрують інформацію.

Ми помічаємо речі, які вже заглиблені (**primed**) в пам'яті або часто повторювані. Є дуже просте правило про те, що людський мозок скоріше помітить речі, пов'язані з тим, що нещодавно було завантажено в пам'ять.

Найважливіше когнітивне упередження в інформаційній війні — це евристична доступність (**Availability heuristic**): тенденція оцінювати як більш імовірне те, що є більш доступним у пам'яті, що є більш яскравим, незвичайним або емоційно зарядженим.

Евристична доступність досягається через вогнемет брехні (**Firehouse of falsehood**) — це технологія пропаганди, де величезні масиви інформації поширюються швидко, повторювано і постійно через багато каналів (визначення від RAND Corporation, 2016).

КОГНІТИВНІ УПЕРЕДЖЕННЯ, ЯКІ ЗАДІЯНІ В ЦІЙ ТЕХНОЛОГІЇ:

- Частотне викривлення (**Frequency bias**) — ілюзія, коли слово, ім'я або зображення, яке людина щойно помітила, раптово починає з'являтися «скрізь» і з неймовірною частотою.
- Опуклість (**Salience bias**) — тенденція фокусуватися на речах, які є більш видимими або емоційно вражаючими, й ігнорувати ті, що є не видатними, хоча різниця не є суттєвою за об'єктивними стандартами. Наприклад, коли в бізнес-команді є тільки один член расової меншини, інші члени використовують його індивідуальні результати для передбачення того, як діятиме будь-який представник цієї расової групи.
- Упередження підтвердження (**Confirmation bias**) — тенденція шукати або інтерпретувати інформацію в спосіб, який підтверджує особисті передбачення.

- Упередження негативізму (**Negativity bias**) — психологічний феномен, коли люди краще пригадують погані події, ніж гарні.
- Ілюзія новизни (**Recency illusion**) — тенденція надавати більшу вагу останній інформації, ніж більш раннім даним.
- Ефект ореолу (**Halo effect**) — когнітивне упередження, коли враження від людини в одній сфері впливає на наше враження про цю людину в інших сферах. Наприклад, люди вважають, що фізично привабливі люди є більш обізнані й більш цікаві особистості тільки тому, що вони привабливі.
- Хибна аналогія (**False analogy**) — два об'єкти або дві події показуються як подібні, а потім стверджується, що якщо один з об'єктів має якусь властивість, то й інший об'єкт теж її має мати.
- Ефект переваги зображення (**Picture superiority effect**) — уявлення про те, що концепти, які вивчають шляхом перегляду зображень, легше і частіше згадуються, ніж ті самі концепти, які вивчають через написані слова.

УСУНЕННЯ УПЕРЕДЖЕНЬ, ПОТРІБНІ ДЛЯ ПРОТИСТОЯННЯ ВОГНЕМЕТУ БРЕХНІ

«Debiasing», або зменшення когнітивних упереджень — це процес, коли ми зменшуємо вплив, який когнітивні упередження мають на людей, для того, щоби дати їм можливість мислити в більш раціональний спосіб.

Цей процес може проходити через:

- усвідомлення різних когнітивних упереджень;
- уповільнення процесу міркування;
- створення сприятливих умов для ухвалення рішень.

А можливо, є і інші механізми усунення упереджень. Треба їх шукати, тестувати і обговорювати.

COGNITIVE BIASES AS A WEAPON OF RUSSIAN INFORMATION WAR IN UKRAINE AND EUROPE

Nataliya Zubar

Maidan Monitoring Information Center, Chair

Through communication channels and networks, the USSR and later the Russian Federation managed to enforce the following artificial social norms:

- Acceptability and romanticization of criminal behaviour;
- Human suffering as a norm and a virtue;
- Acceptability of domestic violence against women and kids;
- Acceptability of “Salvation lie” (it is ok to lie);
- Acceptability of violence as a means of defending one’s own interests;
- Tolerance of ill-treatment of animals;
- Tolerance of ill-treatment of people with disabilities.

Since 2000, Russian propaganda has focused on the renewal of “traditional family values” or “Domostroy,” which continues to be written into Russian laws. These artificial social norms are pervasive in the Russian-speaking world via soap operas and reality shows. This is described in detail in Peter Pomerantsev’s book, “Nothing Is True and Everything Is Possible: The Surreal Heart of the New Russia.”

BIASES IN INFORMATION WAR

Cognitive biases are systematic patterns of deviation from norm or rationality in judgment, and are often studied in psychology and behavioral economics. Cognitive biases may sometimes lead to perceptual distortion, inaccurate judg-

ment, illogical interpretation, or what is broadly called irrationality. The notion of cognitive biases was introduced by Amos Tversky and Daniel Kahneman in 1972. For deep understanding of the concept I recommend Nobel laureate Daniel Kahneman’s book “Thinking, Fast and Slow” (2012), which is translated into Ukrainian by “Nash Format” publishing house.

Russian state propaganda machine is systematically using cognitive biases to promote these artificial social norms in Ukraine, in Europe and anywhere they could reach. Biases most used in information war are related to **information overload**, when too much information causes a problem in effectively understanding an issue or making decisions. Information overload sucks, so we aggressively filter. Noise becomes signal.

We notice things that are already primed in memory or repeated often. This is the simple rule that our brains are more likely to notice things that are related to stuff that’s recently been loaded in memory.

Most important bias for the information war is **Availability heuristic**: the tendency to estimate what is more likely by what is more available in memory, which is biased toward vivid, unusual, or emotionally charged examples

Availability is achieved via **Firehouse of falsehood** — a propaganda technique in which a large number of messages are broadcast rapidly, repetitively, and continuously over multiple channels. Definition by RAND Corporation, 2016.

**INSTRUMENTAL BIASES
FOR THIS TECHNIQUE ARE:**

- **Frequency bias:** the illusion in which a word, a name or other thing that has recently come to one's attention suddenly appears "everywhere" with improbable frequency
- **Salience bias:** The tendency to focus on items that are more prominent or emotionally striking and ignore those that are unremarkable, even though this difference is often irrelevant by objective standards. For example, when there's only one member of a racial minority on a business team, other members use that individual's performance to predict how any member of that racial group would perform.
- **Confirmation bias:** the tendency to search for or interpret information in a way that confirms one's preconceptions.
- **Negativity bias:** psychological phenomenon by which humans have a greater recall of unpleasant memories compared with positive memories.
- **Recency Illusion:** The tendency to weigh the latest information more heavily than older data.
- **Halo effect:** a cognitive bias that causes our impression of someone in one area to

influence our opinion of that person in other areas. This bias can cause us to assume that a person is highly knowledgeable and has an interesting personality, simply because they are physically attractive.

- **False analogy:** two objects (or events) are shown to be similar. Then it is argued that since one of the two objects has a certain property, so also the other object must have it.
- **Picture superiority effect:** the notion that concepts that are learned by viewing pictures are more easily and frequently recalled than are concepts that are learned by viewing their written word form counterparts.

**DEBIASING IS NEEDED TO COUNTER
THE FIREHOUSE OF FALSEHOOD**

Debiasing (or *cognitive bias mitigation*), is the process through which we reduce the influence that cognitive biases have on people, in order to enable them to think in a more rational manner.

Debiasing is performed via:

- developing awareness of various cognitive biases,
- slowing down the reasoning process,
- creating favourable conditions for decision making.

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ВОЙНЫ: БЕЛАРУСЬ И УКРАИНА ПОД ПРИЦЕЛОМ КРЕМЛЯ

Влад Кобец (Білорусь — Польша)
*виконавчий директор, The International Strategic Action Network
for Security (iSANS)*
Мария Авдеева (Харків, Україна)

В последнее время в украинском медиа-пространстве всё активнее освещается тема Союзного государства и неизбежности дальнейшего сближения Беларуси с РФ. Представляется, что тезис о полном контроле интеграционных процессов со стороны Москвы навязывается нам Кремлём.

Для России углубление интеграции и широкое освещение таких намерений в украинских и белорусских медиа — это средство сильнее зафиксировать Беларусь в своей зоне геополитического влияния. Эти информационные атаки вместе с методами экономического и военного давления являются инстру-

ментами гибридной войны и направлены на снижение способности сопротивляться планам Кремля.

При этом усиление контроля над Беларусью вплоть до поглощения, так же, как и сохранение Украины в зоне приоритетного влияния или хотя бы отторжение её частей — **это части одного плана по восстановлению империи.** Имперская идеология всегда была и остаётся основой политики путинского Кремля. И в этом смысле Беларусь и Украина, в первую очередь их гражданские общества — естественные союзники по противодействию планам Москвы.

В границах новой империи нет места независимому украинскому, белорусскому или иному государству. Здесь «всё наше», поскольку украинцы, белорусы и русские — «один народ». И что важно, первые два живут на «западных исконно русских территориях». Именно на этих «территориях» Кремль разыгрывает свою имперскую карту, стремясь с использованием всего набора инструментов гибридной войны вернуть наши страны в сферу своего контроля.

После 2014 года Россия решала в Беларуси две основные задачи — вовлечь её в конфликт с Украиной на своей стороне, причём на всех уровнях; не допустить использования окна возможностей по восстановлению отношений с Западом. Последнее как раз открылось, когда Минск стал переговорной

площадкой по урегулированию ситуации на Донбассе, а с Беларуси фактически сняли западные санкции. Тогда Кремлю хитрая уловка не удалась. Но у России нет ни одного повода отменять планы по воссозданию империи, о чём подробно говорится в докладах международной сети iSANS «Принуждение к интеграции» (2019 г.) и «Возрождение империи» (2019 г.). Стабильность и многовекторность Беларуси не представляют никакой ценности для Москвы. Нет, да и не может быть компромисса между нынешним устройством постсоветского пространства и имперской картой, уже начертанной в кремлёвских кабинетах.

Тема возможной аннексии Беларуси всё-таки возникла в конце 2018 года. Поводом для этого стали одобрение Владимиром Путиным Военной доктрины Союзного государства и создание (по инициативе Москвы) интеграционной рабочей группы. В течение всего времени существования идеи Союзного государства Россия постоянно пыталась интегрировать Беларусь, но Минск не сильно спешил со сближением.

Однако 15 января этого года всё сказанное Путиным публично приобрело рамки **будущего государственного устройства возрождаемой империи** — с госорганами, как Госсовет, компетенции которых можно моментально распространить на новые территории, с изменениями в Конституцию, которые предусматривают возможность поглощения новых территорий и стран.

Но возможна ли инкорпорация Беларуси в Союзное государство в реальности? Какие методы использует Кремль в этой информационной войне?

Упомянутые расследования iSANS выявили активное, серьёзное и нарастающее давление России на информационное и общественное поле Беларуси через различные каналы влияния. Воздействие ведётся целенаправленно и координируется Администрацией Президента России, финансируется из государственных и частных источников и осуществляется через российских и белорусских актёров, объединённых в несколько сетей, которые образуют широкую систему

влияния, направленную на так называемую «глубокую интеграцию» Беларуси с Россией.

Массированная пропагандистская работа в СМИ и Интернете сочетается с деятельностью разнообразных экспертных, дискуссионных и молодёжных объединений и парамилитарных групп. Организаторами и исполнителями антибелорусских действий являются в основном политики и активисты, исповедующие и распространяющие имперскую, русско-националистическую, резко консервативную, крайне правую и антизападную идеологию. Многие из них активно участвовали в подготовке и реализации агрессии в Украине.

Отдельная составляющая информационного давления РФ на Беларусь — это оценки её военно-стратегического значения для Москвы. **Тема военной агрессии России против Беларуси**, которая является выгодным РФ информационным инструментом запугивания, нашла на медиакarte Украины широкое освещение. Украинские аналитики активно обсуждают планы Москвы превратить соседнюю страну в свой военный форпост, ряд украинских СМИ публиковали материалы о том, что Россия практически захватывает Беларусь. Тогда же звучали и предположения о том, что через белорусскую территорию Россия может готовить вторжение в Украину.

При этом досужие обсуждения в медиа, аннексирует ли Путин Беларусь, приучают к мысли о неизбежном, вводят представление о новой норме — что независимая страна может быть фактически полностью поглощена другой и ничего особенного при этом в мире не произойдёт. Так, за последний месяц вышел целый ряд подобных материалов, указывающих на возможность и пути реализации таких сценариев, которые отказывают государству в праве на собственный геополитический выбор, собственную политическую и культурную идентичность.

Информационное влияние Кремля происходит также и через последовательную коммуникацию высших российских чиновников с медиа, контролируемые утечки информации перед официальными переговорами,

применение тактики эскалационного доминирования. Одновременно отсутствие у нас собственной информационной повестки приводит к её замещению позицией, выгодной РФ. Примером этого стало освещение встреч белорусского и российского президентов 7 декабря прошлого года в Сочи. Здесь стратегия информационного влияния РФ означает такое искажение медиапространства, когда отсутствует другая альтернатива, кроме выгодной Кремлю и навязанной им.

При этом с новыми назначениями в российском правительстве и Администрации президента стоит ожидать усиления давления как на Украину, так и на Беларусь. Здесь стоит обратить особое внимание на фигуру Дмитрия Козака, под которого создано новое рабочее место — плюс ещё один заместитель главы Администрации. Козак будет теперь курировать Донбасс, но не из правительства, как ранее, а в Администрации Путина. А так как ушедший из Администрации Сурков ранее курировал в том числе и Беларусь, то, скорее всего, Козак будет у Путина отвечать и за неё. Машина по поглощению создана и приведена в действие, а имперская идеология всегда была и остаётся основой политики путинского Кремля.

ПУТИ ВОЗМОЖНОГО ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ АГРЕССИИ

Своих ближайших соседей и белорусы, и украинцы обычно знают плохо, обладая крайне поверхностной информацией, что открывает большой простор для информационных манипуляций. Знание же реального положения вещей часто основано на информации из российских СМИ или навязывается выгодной Кремлю медиаповесткой, сомни-

тельными мифами, которые ретранслируют соцсети.

Поэтому важно обоюдно усиливать информационную представленность Украины и Беларуси в медиапространстве обеих стран. В этом смысле заслуживает внимания практика организации пресс-туров для иностранных журналистов. Такой формат позволяет активно влиять на информационный фон и оперативно реагировать на возникающие информационные поводы.

При этом вместо опровержения фейков необходимо представлять качественные новости в привлекательном оформлении исходя из того, что такой подход позволяет изменить информационную повестку дня, навязанную страной-агрессором. Важно использовать в качестве метода противодействия пропагандистскому влиянию распространение, в первую очередь через Интернет и соцсети, выгодных и лёгких к ретрансляции месседжей.

Повышение медиаграмотности как государственных служащих, ответственных за принятие решений, так и представителей экспертной среды, гражданского общества, лидеров общественного мнения также будет способствовать усилению стойкости к информационным угрозам.

В Беларуси произошла смена поколений. И новая генерация белорусов хочет жить в независимой европейской стране, а не быть частью «русского мира». Молодым белорусам и украинцам чужды идеи кремлёвских стратегов, которые ходят отобрать у них дом. Необходимо, чтобы дискурс в СМИ был и об этом тоже. Конкретное поколение нуждается в поддержке и внимании. Именно эти люди являются гарантом сохранения независимости наших стран — как недопущения аннексии Беларуси, так и восстановления территориальной целостности Украины.

СХІД (НЕ)ВТРАЧЕНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ: ВІЗІЙНІСТЬ ПРОТИ РЕТРОГРАДНОГО «РУССКОГО МІРА»

Людмила Долгоновська (Сєвєродонецьк — Київ, Україна)
кандидат філософських наук,
співзасновниця Мережі захисту національних інтересів «АНТС»,
начальник управління стратегічних комунікацій
Луганської облдержадміністрації у 2017–2018 рр.

Дякую організаторам форуму та всім учасникам за можливість обмінятися думками. Я буду говорити про Схід, зокрема про Донбас та більше Луганщину.

Дозвольте мені на початку трішки розширити географію і тему прикордоння, поділившись своєю історією. Мені пощастило народитися у чудовій єврейсько-українській сім'ї на Чернігівщині. Моя мама родом з Галичини, тому кожні літні канікули я проводила на Івано-Франківщині. Там досі мешкає частина моєї родини, інша частина проживає на Закарпатті. Із серпня 2016-го до січня поточного року мені пощастило жити і працювати на Луганщині.

Історія моєї сім'ї навчила мене шукати не питання розбрату, а точки дотику. Як тільки дискусія за родинним столом торкалася минулого — УПА чи Червона армія, советська

окупація чи великий Радянський Союз, Бандера чи Ковпак — порозумітися було складно. Але щойно дорослі починали говорити про дітей, про наше майбутнє та майбутнє онуків, з'являлося більше конструктиву, бажання допомогти, підтримати.

Смію припустити, ця теза справедлива і в масштабах держави. Нас як суспільство зараз складно консолідувати навколо історичного дискурсу. Наша національна ідентичність та політика пам'яті (з єдиним прочитанням історії, своїм пантеоном героїв, спільними міфами) тільки формуються. На історичному полі незграбно, але при цьому безпощадно «грає» Росія.

Ворог активно використовує імперський та радянський досвід минулого для творення своїх ідеологем — «русский мир», «Новороссия», «єдиний народ Донбасса». На просування цих концептів працює потужна пропагандистська машина. В епоху постправди боротися з фейками і розвінчувати ворожі міфи малопродуктивно.

Але ми можемо виграти, вирватися із заданої ворогом траєкторії, змістивши фокус суспільної уваги з минулого і сьогодення на **майбутнє**. Відсутність образу майбутнього є слабким місцем російського імперського наративу з його «скрепами», «великою перемогою», «кузькиної матерью». «Русский мир» ретроградний за своєю суттю.

Ми повинні, якщо хочете, виміряти Україну для себе і своїх дітей! Створити такий її загальний образ і образ кожного куточка «нашого тихого раю», який полюбимо самі й навчимо любити більшість наших співгромадян.

Ви тільки уявіть, що 95 років тому тут, у Харкові, на першій публічній дискусії про вектор розвитку України (Європа чи Москва) люди втрачали свідомість від глибокого переживання дискутованих проблем.

Ми ж з вами розучилися мріяти і планувати. Брак довіри й окреслених перспектив призводить до дезорієнтації та деморалізації суспільства.

Нинішня нестабільність звузила горизонт планування для українського соціуму до одного місяця. Все, що далі одного місяця, за словами Дениса Полтавця (Аспен Інститут), нам видається нереальним майбутнім.

Ми не навчилися об'єднуватися і взаємодіяти. Ворог зумів підняти в єдиному пориві тільки пасіонаріїв. У суспільстві й досі немає розуміння, з ким ми воюємо. За даними опитування КМІС, у 2018 році (на четвертому році війни!) тільки 52% респондентів назвали винними у війні Росію та сепаратистів. Третина українців не може визначитися, а ще частина покладає провину за розв'язання війни на Україну (15%).

На людей звідусіль виливаються терабайти інформації в стилі «все пропало». Це дуже вигідно Росії, для якої Україна — failed state. Це вигідно нашим політикам, для яких згущування фарб і критика — звичні технології. Це вигідно олігархам, які таким чином відвертають увагу суспільства від економічних питань. Але в результаті програємо всі ми.

Мені пощастило долучитися до процесу брендобудівництва Луганської області. Ми проводили опитування і виявили таку тенденцію, що поряд з наявністю значних міграційних настроїв зростає кількість людей, які вирішили для себе нікуди ні за яких умов звідси не їхати, бо це їхня земля. На основі цього було створено логотип — «Луганщина. МОЯ» (я запрошую відвідати сайт brand.lg.ua).

Період кризи — це завжди період можливостей. Те, що роками не можна здійснити

у мирний час, може бути реалізовано у воєнний, коли підвищується больовий поріг і відбувається переоцінка багатьох речей — життя, Батьківщина, час, майбутнє.

Чи можна запропонувати іншу економічну модель для зруйнованого війною і неефективним господарюванням Донбасу? Що може прийти на зміну збитковій гірничодобувній промисловості? Нещодавно вже від нового профільного міністра Олексія Оржеля ми почули про плани закриття безперспективних шахт.

Приклад Рурського регіону землі Північний Рейн-Вестфалія в Німеччині демонструє, як на зміну гірничодобувній, коксохімічній та сталеливарній індустрії приходить креативна економіка. На місці колишніх шахт та підприємств виростають центри для дозвілля, туризму, торгівлі, ландшафтні парки та арт-майданчики.

Цей досвід потрібно вивчати разом з усіма труднощами перехідного періоду, розробляти й застосовувати адаптовану модель в Україні.

Принагідно дякую Фонду Конрада Аденауера за організовані ознайомчі візити для посадовців з промислових регіонів України до Німеччини.

Проектом, здатним змінити освітнє середовище на Сході, міг би стати заклад вищої освіти нового типу — Університет Майбутнього. Цю ідею висунув колишній голова Луганської облдержадміністрації Юрій Гарбуз, але не встиг реалізувати. Суть її полягає у тому, щоби на Луганщині відкрити сучасний виш, де б висока якість викладання, забезпечена провідними українськими й зарубіжними вченими, робила його випускників конкурентними на світовому ринку праці. Такий університет замість п'яти-шестинаєвних та переміщених вишів, які ледве набирають студентський контингент, міг би стати імпульсом якісних змін у цілому регіоні. Звичайно, втілити такий проект і за формою (будівництво закладу і прилеглих територій), і за змістом (кадрове забезпечення, розробка програм) не під силу одній державі. Він вимагає об'єднання зусиль влади, міжнародних партнерів, меценатів, наукової спільноти, місцевих ентузіастів.

Схід України попри бойові дії та ускладнену логістику має неабиякий туристичний потенціал. Унікальні степові зони, кінні заводи, ліси цікаві для звичайних туристів, а для любителів екстриму війна залишила свої «родзинки».

Для митців, особливо в епоху пост- та метамодерну, Донбас був і залишатиметься привабливим фізичним і метафізичним об'єктом. Тут є неймовірні локації для зйомок фільмів, кліпів, проведення виставок і фестивалів.

Наш досвід проведення великих міжнародних музичних проєктів — постановка опери «Дон Жуан» Моцарта у Сєвєродонецьку (2018 р.) та концертна програма для

симфонічного оркестру в рамках проєкту «Музика і діалог» (2019 р.) — свідчить про готовність митців світового рівня відкривати для себе Схід України, а нам дарувати свою творчість.

Давайте не забувати, що розпад Радянського Союзу сучасники не передбачали. Здавалося, що запасу міцності у цього монстра попри всю відсталість, Афганістан і Чорнобиль вистачить надовго. Але все сталося досить раптово.

Тому мріймо і працюймо на сильну демократичну Україну, схід якої ще обов'язково стане не тільки для нашої держави і Європи, а й світлом для Росії.

ПОПУЛІЗМ ЯК ЗАГРОЗА ДЕМОКРАТИЧНОМУ ПОСТУПУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Галина Куц (Харків, Україна)
доктор політичних наук, професор

Захист демократичних цінностей, здобутків демократії від деструктивних інтенцій дискурсу популізму є надактуальним для політичного простору сучасної України, проти якої з 2014 року ведеться гібридна війна з боку Росії. Технології гібридної війни спрямовані на руйнування досягнень демократії шляхом використання інструментарію демократичного дискурсу. Інформаційні війни є основою гібридних воєн, а популістські стереотипи, що формуються методами пропаганди, перетворилися на зброю в інформаційних війнах.

На важливості цінностей свободи, демократії, патріотизму наголошується у Доктрині інформаційної безпеки України. Зокрема зазначається, що серед пріоритетів державної політики в інформаційній сфері щодо забезпечення захисту і розвитку інформаційного простору України має бути пропагування «досвіду державотворення, цінностей свободи, демократії, патріотизму, національної єдності, захисту України від зовнішніх

і внутрішніх загроз» [8]. В означеному контексті Українська держава потребує виваженої інформаційної політики, спрямованої на забезпечення її національних інтересів задля ефективності процесу демократичних трансформацій.

Популізм стає характерною ознакою як українського, так і світового політичного простору: обрання Президентом США Дональда Трампа, референдум за вихід Великої Британії з Європейського Союзу (Brexit), Греція з постійними вимогами фінансових вливань, ситуація з виборами в європейських країнах та в Україні. Власне кажучи, спостерігається тривожний тренд домінування маргінесу (основного споживача ідей популізму) у виборі суспільного майбутнього.

Популізм несе загрози демократичному розвитку країн, оскільки під гаслами популізму та шляхом використання інструментарію демократії владу можуть здобути особи, які спричинять реверс демократичних практик, що вже відбувалося в новітній історії України та призвело до появи двох Майданів [3].

Етимологічно слово «популізм» походить від латинського терміну *populus* (народ). «Історичне коріння популізму бере з часів Римської імперії (лат. *populus* — народ) — політична позиція або стиль риторики, який апелює до широких народних мас» [2, с. 25]. У розгляді феномену популізму можна виокремити два взаємопов'язані контексти — політичний та соціокультурний. У політичному контексті виникнення популізму переважно пов'язують з політичним рухом у США,

що зародився в 1870-х роках. Домінантною ідеєю цього руху стала протидія монополістичному капіталу (в різних формах його проявів). Означений політичний рух досягнув піку, коли Популістська партія висунула свого кандидата на посаду президента. У сучасну епоху політичний популізм процвітає, що, на думку У. Бека, пов'язано з тим, що «сила популізму є тим більшою, чим менше державна політика здатна давати відповіді на питання, які ставить перед нею радикально оновлений світ» [1, с. 26].

У соціокультурному вимірі під популізмом переважно мається на увазі «підтримка вподобань простолюдю», захист (начебто) «традицій маленької людини супроти змін, бачених, як накинута зовні могутніми і чужими силами» [4, с. 536].

Популізм значно активізувався з появою таблоїдів. Пресу ще з кінця XIX ст. було прийнято поділяти на авторитетну та популярну. Таблоїдами переважно означають ті мас-медіа, які користуються популярністю, інформація в яких є спрощеною для розуміння та апелює до базових людських інстинктів [6]. Саме поняття, будучи запозиченим з фармацевтичного дискурсу, означало сильнодіючу пігулку (таблетку).

В Англії початкова загальна освіта була введена Законом Форестера в 1870 р., і через 20 років, коли з'явилася перша генерація випускників масового навчання, з'явився такий феномен як «жовта преса» [9, с. 289]. Саме для цих людей (зі спрощеною системою освіти) у солідних аналітичних виданнях виділялися окремі сторінки, помічені жовтим кольором. Там переважно розміщувалася інформація легкого, розважального характеру, яка не вимагала «підключати» аналітичні здатності розуму для розмірковування над прочитаним. Тобто до тогочасних видавців прийшло розуміння, що люди, які отримали спрощену модель освіти, не здатні сприйняти аналітичні статті (навіть якщо вони їх будуть читати).

У наш час більшість ЗМІ, на жаль, стали орієнтуватися саме на споживачів «жовтої» інформації, таблоїдів.

Сьогодні складається враження, що саме ті люди, які є споживачами «жовтої преси»,

мільних серіалів та доволі примітивних теле-шоу, вирішили розпоряджатися нашим спільним майбутнім. І соціологічні опитування підтверджують, що більшість людей, які, приміром, голосували в США за Дональда Трампа або у Великій Британії за вихід країни з Євросоюзу (Брекзїт), є споживачами «жовтої преси». Тобто таблоїдизація мас-медіа певним чином спричинила попит на політичний популізм.

Іспанський філософ Х. Ортега-і-Гасет, описуючи людину масової культури, зазначав, що «бунт мас» уже охопив усі сфери громадського життя (політичну, інтелектуальну, моральну, господарську, релігійну тощо) [5, с. 15]. У цей час суттєво покращилися умови життя пересічних людей: значно знизилася дитяча смертність, збільшилася тривалість життя тощо.

Х. Ортега-і-Гасет вважав лібералізм однією з детермінант появи «людини маси». Появі «людини маси» сприяли ліберальна демократія, експериментальна наука та індустріалізм [5, с. 45]. Причини «бунту мас» полягали в тому, що «досконалість, з якою дев'ятнадцяте століття оформило організаційно певні сфери життя, спричинила те, що маси, яким це пішло на користь, вважають її не за організацію, а за природу» [5, с. 48].

Таким чином, згідно з точкою зору Х. Ортеги-і-Гасета досконалість свого сучасного життя маси вважають не за *організацію*, а за *природу*(!). Тобто існуючі форми політичного буття, які сприяли комфортному проживанню людини маси, вважаються вічними та незмінними (кимось даними). Думки про те, що ці речі створені людьми попередніх поколінь, навіть не приходять у голову класу споживачів (людям маси). Адже якщо усвідомлювати, що різні форми політичного буття (конфігурація політичних інститутів, політичні режими, ідеології тощо) є *організацією*, а не *природою*, ці форми слід плекати, оберігати. Тобто ними треба цікавитися, їх треба вивчати. Натомість класу споживачів популізму (людям маси) притаманні специфічні політико-ментальні характеристики: їх не цікавлять причини виникнення існуючого устрою суспільного життя. Їх цікавить лише

їхній добробут, і одночасно вони відмежовуються від причин цього добробуту.

Отже, у масовій свідомості класу споживачів не розрізняються речі, створені природою, та речі, створені людьми. Взагалі-то неспроможність розмежовувати юридичні та природні закони була притаманною для племінного табуїзму (і юридичні, й природні закони вважалися магічними).

Таке ототожнення було характерне для епохи Античності, коли вважалося, що закони буття природи («фюзіс») та суспільства («номос») єдині. Через це всі соціальні зміни вважалися згубними, свідченням розпаду та загнивання, чим культивувалося негативне ставлення до новацій. Саме тому в епоху Античності домінуючою вважалася точка зору щодо необхідності дотримуватися усталених суспільних звичаїв. Домінування означених ідей певним чином обумовлено тим, що культура Античності вважається культурою циклічного часу, в якій час рухається по колу. Звідси лише крок до розуміння того, чому в епоху Античності (культури циклічного часу) культивувалося негативне ставлення до соціальних змін та новацій. Як зазначав К. Поппер, у розумінні Платона всі соціальні зміни є свідченням розпаду та загнивання [7, с. 32].

У культурах циклічного часу вважається, що все повторюється, оскільки циклічність виступає базовою характеристикою всіляких змін. Це стійке враження підкріплювалося аналогією зі світом природи, в якому день постійно змінює ніч, а весна, змінюючи зиму, уступає місце літу, за яким приходить осінь. Тогочасна домінуюча ідея щодо нерозривності природної («фюзіс») та соціальної («номос») сфер сприяла поширенню таких поглядів (стосовно циклічності змін) на тлумачення світу людських взаємодій. Тобто вважалося, що світ природи та світ соціальних взаємодій підвладні одним і тим самим — циклічним — законам.

Вперше спробували піддати сумніву ідею нерозривної єдності природного («фюзіс») та соціального («номос») софісти; вони висунули твердження, згідно з яким соціальний світ керується власними законами, які є відмінними від законів природи. Втім ці аргументи

широкої підтримки в епоху Античності так і не набули.

Таким чином, сьогодні клас споживачів «жовтої» інформації знову сприймає світ у єдності «номоса» та «фюзіса». Тому наразі перед громадськістю постає проблема у виборі стратегій «лікування» суспільства від популізму. Згадуємо приклади з історії західних демократичних країн, коли до виборів не допускалися індивіди, в яких не було власності (так званий майновий ценз). Тобто владу обирали представники «середнього» класу — люди, які створювали робочі місця, достатньо виважено підходили до виборів. Але такі обмеження сьогодні будуть наштовхуватися на критику та вважатися обмеженням демократії. Разом з тим, слід розпочати дискусію про введення певного допуску до виборів або референдумів. Це може бути щось на кшталт іспиту. Адже щоб здобути права на керування автомобілем, людина складає іспит з правил дорожнього руху. У держави теж є правила політичного існування, якими має оволодіти індивід, що хоче вирішувати долю держави. Це можуть бути нескладні питання, пов'язані з формами державного устрою, з типами політичних режимів, політичних ідеологій, виборчих систем, партійних систем тощо.

Варто також зауважити, що характерною ознакою популістичних гасел є апеляція до базових людських інстинктів, підтримка вподобань так званого «простого» народу, протиставлення цього «простого» народу еліті. Дискурс популізму доволі часто надає ілюзію високоморальності, прикриваючись категоріями моралі: обіцянками «порядності», «чесності» тощо кандидата або політичної сили. Але насправді дискурс популізму очищує політичний простір від моралі, витісняючи та нівелюючи категорії моралі.

У цілому політика насамперед має корелювати з мораллю. Більше того, сучасна українська політика повинна очиститися мораллю, оскільки норми, які здатні продукувати соціальний капітал, — це фактично базові моральні цінності.

З часів двох Майданів в Україні сформувався запит на високі моральні якості представників політичного класу, на категоричне

неприйняття подвійних політичних стандартів з боку суспільства.

Цей запит має насамперед важливість для активного прощарку українського соціуму, який чітко усвідомлює, що задля розквіту демократії у суспільстві слід культивувати цінності соціального капіталу: правдивість, довіру, виконання зобов'язань, відповідальність, співпрацю з іншими тощо. Але таке культивування не спрацює без одночасного жорсткого морального ранжування претендентів на політичну владу, оскільки апіорі з боку суспільства може закладатися недовіра до представників правлячого політичного класу. А ефективна співпраця між владою та громадою можлива лише на основі довіри. Тобто політика без моралі врешті призводить до популізму та згортання демократичних практик.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Ульріх Бек ; [пер. з нім. та наук. ред. О. Юдіна]. — К. : Ніка-Центр, 2011. — 408 с.
2. Кіянка І. Б. Популізм як феномен політичного життя / І. Б. Кіянка // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. — 2013. — Т. 21, Вип. 23 (4). — С. 24–29.
3. Куц Г. М. Перипетії формування політичного режиму в пострадянській Україні: досвід Майданів / Г. М. Куц // Сучасне суспільство : політичні науки : зб. наук. праць / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. — Харків : ФОП Петров В. В., 2014. — Вип. 1 (5). — С. 82–94.
4. Мервін Д. Популізм / Девід Мервін // Короткий оксфордський політичний словник ; [пер. з англ. / за ред. І. Макліна, А. Макмілана]. — К. : Основи, 2005. — 789 с. — С. 536–537.
5. Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас / Хосе Ортега-і-Гасет // Вибрані твори / Хосе Ортега-і-Гасет ; [пер. з ісп. В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко]. — К. : Основи, 1994. — 420 с. — С. 15–139.
6. Піонтек Д. Таблоїдизація і журналістика [Електронний ресурс] / Дорота Піонтек ; [пер. з пол. О. Піддубного]. — Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/tabloidizatsiya_i_zhurnalistika/.
7. Поннер К. Відкрите суспільство та його вороги : У 2-х т. / Карл Поннер ; [пер. з англ. О. Коваленка]. — К. : Основи, 1994. — Т. 1 : У полоні Платонових чарів. — 444 с.
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>.
9. Тойнбі А. Дослідження історії : У 2-х т. / Арнольд Тойнбі ; [пер. з англ. В. Шовкуна]. — К. : Основи, 1995. — Т. 1. — 614 с.

СХІДНА І ЦЕНТРАЛЬНА ЄВРОПА — ПЛАЦДАРМ ДЛЯ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ

Євген Магда (Київ, Україна)

Кандидат політичних наук, експерт-міжнародник

Регіон Центральної та Східної Європи став плацдармом для російської агресії. Причинчало — статус «кривавих земель», притаманний багатьом країнам регіону, численні зв'язки з РФ і тверді позиції російської мови, багаторічна звичка орієнтуватися на Москву в питаннях економіки, політики, культури. У Росії добре розуміють, що Захід не готовий (в першу чергу психологічно) захищати пост-соціалістичні держави від негативного російського втручання. Насамперед у гібридному прояві. Якщо у формальному військово-політичному плані НАТО і ЄС не відмовляються від розширення та захисту своїх членів, то в гібридному протистоянні Захід припускається чималих помилок, Росія ж відчуває себе досить впевнено. Тому саме в регіоні Центральної та Східної Європи гібридна активність Кремля носить найбільш наступальний характер.

Передумови гібридної активності Росії:

- тривале домінування імперських рудиментів мислення в російському політичному дискурсі;

- прагнення зберегти відчуття страху, сформоване подіями Другої світової війни;
- наявність у країнах Західної Європи впливового лобі, яке просуває ідею нормалізації відносин з Росією;
- прагнення багатьох європейськими політиків знайти в Росії ситуативного союзника в майбутній економічній боротьбі проти США і Китаю;
- гостра зацікавленість у стабільному постачанні енергоресурсів з Росії за прийнятною ціною;
- відсутність усвідомлення глибини небезпеки, що виходить від російської пропагандистської машини (Russia Today і ІА Sputnik працюють у переважній більшості європейських держав, у багатьох пострадянських країнах найбільш популярними є російські телеканали і газети);
- темпи реформування багатьох пострадянських республік залишаються низькими, вони і надалі розглядаються країнами ЄС як другорядні держави Європи;
- країни Центральної Європи все більше нагадують осередки консервативної ідеології і відповідного мислення, вони протидіють державам «Старої Європи», тоді як Росія вміло використовує цей факт у власних інтересах.

Росія вправно використовує європейські принципи толерантності, готовності почути опонента й інші основоположні для європей-

ців норми США і Західна Європа якщо і потерпають, то переважно від високотехнологічного гібридного впливу РФ і ситуативно — від втручання у виборчі процеси, тоді як країни Центральної і Східної Європи стали ареною використання Росією масштабного гібридного арсеналу:

- агресія Росії 2008 року в Грузії, анексія Криму та розпалювання конфлікту на Донбасі;
- масований інформаційний вплив у визначених Росією країнах, поширення фейків і пропаганди;
- прагнення вплинути на формування порядку денного в країнах колишнього соціалістичного табору;
- експлуатація історичної пам'яті у власних інтересах;
- розпалювання міжнаціональної ненависті й ксенофобії, використання в цих цілях фактору біженців;
- спекуляції на релігійному ґрунті за участі Російської православної церкви;
- здійснення позаекономічного тиску в енергетичній сфері;
- використання факторів економічної інтеграції на пострадянському просторі в політичних інтересах;
- системне втручання у виборчі процеси.

Цілі Росії видаються такими:

- розширити сферу власного впливу в розмірах, порівнянних з Радянським Союзом (Російською імперією);
- руйнування Європейського Союзу шляхом позбавлення його логіки розширення і резервів для здійснення цього процесу;
- забезпечення енергетичного домінування на Європейському континенті,

мінімізація процесу диверсифікації джерел енергії;

- підриг довіри до демократичних процесів і інституцій як таких;
- зменшення кількості полюсів у багатопольному світі за рахунок ослаблення позицій Європейського Союзу і піднесення цього факту як аргументу в переговорах зі США і Китаєм.

Фактор популізму в гібридній агресії Кремля:

- складна, наповнена суперечностями історія багатьох держав регіону;
- штучно підживлений попит на зміни за принципом «тут і зараз»;
- підсвідомою реакцією на виклики на «кривавих землях» є прагнення повернутися до звичних «старих порядків»;
- «сильна рука» у різних проявах сприймається доволі позитивно;
- брак традицій демократичного управління;
- сприйняття влади країни як чужої після короткого періоду незалежності.

Методи протидії:

- поширення в суспільстві медіа-грамотності й критичного мислення;
- формування прозорої державної політики і відповідальних інституцій громадянського суспільства;
- підвищення рівня знань про сусідні держави та їхніх громадян;
- протидія ксенофобії та радикальним течіям;
- переосмислення трагічних історичних подій, поступова деконструкція подій Другої світової війни в Європі.

ПІДСУМКИ ДИСКУСІЙ

(уклав І. П. Рущенко)

Другий Харківський міжнародний безпековий форум відобразив низку напрямів і форм боротьби за людину, що становить сутність гібридної війни, яку нав'язала Україні Російська Федерація. Основні ризики і небезпеки гібридної війни пов'язані з соціально-гуманітарними процесами, формуванням масової та індивідуальної свідомості на тлі воєнної пропаганди, промивання мізків недружніми засобами масової інформації, когнітивної війни, підвалини яких розробляють спецслужби та афільовані структури.

Гібридна російсько-українська війна є вираженням міжцивілізаційного конфлікту, що має давню історію. Він зародився ще у стародавні часи, коли євразійський простір розпався на два соціокультурні ареали — світ осілих аграріїв та ремісників (Європейський півострів) і номадів-воїнів та пастухів (Великий Степ). Українські землі в останні два тисячоліття незмінно були на перетині цих двох світів, і українські держави були приречені стримувати удари зі сходу. Історія рухається по колу, і у XXI ст. українці вирішують одвічну проблему: як зупинити натиск Орди, одночасно самовизначитися, відстояти незалежність та інтегруватися до європейської цивілізації, частиною якої вони природно є.

Міжцивілізаційна війна точиться довкола цінностей, що є базовими для побудови пев-

ного типу суспільства. Отже, російсько-українська війна є війною за панування тих або інших цінностей на одвічних українських територіях. Це показує гіркий досвід тимчасово окупованих українських територій, на яких наш ворог у режимі форс-мажору здійснює ідеологічну обробку населення з тим, аби накинути власну соціокультурну матрицю, поширити російські цінності в масовій та індивідуальній свідомості жителів Криму та ОРДЛО. Сутність ціннісних розбіжностей поміж трьома світами — країни ЄС, Росія, Україна — продемонструвало експертне опитування проведене поміж спікерами та учасниками Форуму (автор — І. Рущенко). 50 експертів оцінили по шестибальній шкалі значущість 30-и соціальних цінностей у трьох визначених локаціях. Математична обробка даних показала наступну картину: топ-10 цінностей країн ЄС:

- 1) верховенство права;
- 2) права людини;
- 3) приватна власність;
- 4) демократія;
- 5) людина як така;
- 6) мирне існування;
- 7) економічна ефективність;
- 8) самість (Я);
- 9) свобода;
- 10) громадянське суспільство.

Російської Федерації:

- 1) перемога у Другій світовій війні;
- 2) національний лідер;
- 3) військо;
- 4) держава;
- 5) водка;
- 6) соціальна ієрархія;
- 7) ідеологія;
- 8) гроші;
- 9) церква;
- 10) насильство.

Таким чином, жодної спільної позиції, що дуже прикметно. За оцінками експертів, український соціум у ціннісному вимірі займає проміжну позицію, тобто, образно кажучи, він знаходиться поміж двох берегів, але здійснює транзит у напрямку європейських цінностей.

Прийняття європейських цінностей означає і певну перебудову свідомості на принципах толерантності. Остання є характерною рисою лібералізму і визначається як ключовий елемент прогресивного соціального підходу до вірувань, цінностей і, в широкому розумінні, вподобань та якостей членів різних груп. Проте під час війни виникає дилема толерантності, й варто мати на увазі, що цей підхід не може бути застосований до ворога, зокрема ідеології «руського мира». Нова політична еліта, яка сконцентрувала у своїх руках владу в Україні внаслідок виборів 2019 р., намагається вирішити дилему толерантності за рахунок українських інтересів. В останній час в Україні замість установки на війну панує установка на мир у ситуації агресії ворога (пацифікація захисту); замість установки на звиягу — установка на жертовність; замість установки на військову відплату — установка на торгівлю з агресором; замість установки на озброєну силу — установка виключно на дипломатичні засоби; замість установки на військову доблесть — установка на конформізм. Натомість Росія розглядає Україну, як і Захід, свого екзистенційного ворога. Росія усе більш рішуче відкидає ліберально-демократичні цінності та принцип верховенства права. Отже, варто перестати де-факто ставитися до Російської Федерації як до демократичної і цивілізованої держави, адже вона за визначенням не є такою.

РФ намагається знайти і використати слабкі місця західної демократії. Кремль використовує принципи та цінності відкритого суспільства для пропаганди ненависті, декомпозиції інституційного порядку, занурення окремих регіонів у стан хаосу. На жаль, констатуємо певні успіхи гібридної війни, яку Росія веде проти вільного світу — деякі західні лідери й партії намагаються налагоджувати вигідні їм зв'язки з Росією, ігноруючи невиконання останньою усіх міжнародних зобов'язань та продовження військової агресії в Україні та інших країнах світу. Великою небезпекою є обмін цінностей на поточні інтереси. Це є на руку агресору.

Інструментом «ціннісної агресії» з боку Росії виступає РПЦ, яка уособлює «релігію несвободи». Тут православ'я виступає в середньовічній версії з усіма ознаками фундаменталізму, фанатизму, мракобісся, реакційності аж до чорносотенства. В останні часи в Росії знову відбулося одержавлення пануючої церкви, вона фактично перетворилася на державну інституцію, перед якою Кремль ставить ідеологічні завдання та розраховує на вплив РПЦ на свідомість віруючих за кордоном федерації. Правдиве християнство не може мати нічого спільного з імперською доктриною, з приниженням тих чи інших народів або суспільних верств, з нехтуванням свободою. Сучасне християнство зосереджується на усвідомленні, виборі та здійсненні цінностей світла, любові, правди, свободи. Отже, вибудовується наступна опозиція: з одного боку, сучасне християнство, релігія свободи, вільної активності, що реалізує себе у діях утвердження християнських цінностей; з іншого боку, середньовічне з ознаками фундаменталізму православ'я як релігія рабства, покірного відтворення заданих моделей поведінки, яке виконує функції, нав'язані позацерковними інституціями і зосереджені на маніпулятивному навіюванні певних міфів — імперського, шовіністичного, колоніального, смислових рядів, що й становлять сутність програми «руського міра».

Загрозою для безпеки і стабільності є поява так званих квазідержав. Вони є проявом загального тренду дроблення світу, колізій

у міжнародному праві й суперечностей між ключовими світовими гравцями. Останнє означає, що квазідержави є інструментом у локальних конфліктах та геополітичних протистояннях. Росія взяла на озброєння створення квазідержав по периметру власних кордонів для послаблення молодих держав — Грузії, України, Молдови. Потенційно така небезпека може очікувати Латвію, Казахстан, Білорусь. На сьогодні країни НАТО і абсолютна більшість країн світу не визнають так звані «ДНР» і «ЛНР», які Кремль активно використовує для військового тиску на Україну і як дієвий плацдарм «руського мира».

Росія створила розвинуту мережу руйнівного впливу в Європі. Вона функціонує як розсосереджена патронажна мережа в регіоні для впливу на прийняття рішень. Ця мережа політичних та економічних зв'язків живе за рахунок корупції та використання «дірок» в управлінні ключовими ринками та інституціями. Кінцева мета — ослабити і знищити демократичні системи зсередини. Методика — це так зване «захоплення держави», яке насамперед стається в країнах з перехідною економікою. Захоплення відбувається, коли правляча еліта або потужні бізнесмени маніпулюють політичними рішеннями та впливають на правила гри, що формуються, на свою користь. Російські впливи в таких системах підтримуються і розвиваються самі собою за допомогою фінансово-економічних зв'язків у ключових секторах, корупції, поступового знищення інститутів зсередини. Руйнівний російський вплив функціонує, як комп'ютерний вірус зі штучним інтелектом — він здатний до самовдосконалення і самоосвіти.

Кібер-атаки, від яких потерпає Україна, також використовуються проти багатьох демократичних країн, і не завжди захист від проникнення у мережі є адекватний викликам. Німеччина запізнилася з реагуванням на безпекові виклики в кібер-просторі. Перша стратегія з кібер-безпеки була опублікована у 2011 році, але залишилася більшою мірою на папері. Із 2016 року ситуація змінилась, прийнятий круговий принцип розвідки у кібер-просторі (по відношенню до всіх країн) і звер-

тається більша увага на загрози у кібер-просторі. Один з найбільших викликів — покращення функціонування безпекового апарату у боротьбі з кібер-шпигунством і підривною діяльністю, зокрема під час виборчих кампаній. Потрібна спільна відповідь ЄС/НАТО на ці виклики. Незважаючи на оборонний характер німецької кібер-стратегії, потрібно розглядати можливості кібер-хакерства і відключення ворожих мереж у потенційних майбутніх конфліктах. Якщо Німеччина та ЄС не хочуть бути залежними у сфері кібер-безпеки від США або Китаю — потрібно наздоганяти.

Росія відкрила проти України «історичний фронт», намагаючись засобами історіографії, історичної науки або, краще сказати, відвертими псевдоінтелектуальними спекуляціями довести вигідні імперії «істини». Росія веде ідеологічну боротьбу за спадщину Руси зі столицею в Києві. Історіографічна московська міфологія остаточно сформувалася ще у XVIII ст. і завжди слугувала імперським цілям. Вона застосовує прийом «викрадення» української історії, коли намагається вести свій літопис зі стародавньої Київської держави, ігноруючи українців, їхню автентичність, історію. Видатні українські політичні й культурні діячі того періоду автоматично зараховуються до галереї російських персоналій. Слово «Україна» принципово не вживається. Сучасні російські підручники перестали навіть активно використовувати термін «Київська Русь», визнавши його українським, і більше послуговуються для позначення Київської держави поняттям «Давня Русь». Паралельно в Україні насаджувалися не звичні їй культурні традиції, пам'ятники, архітектурні форми: наприклад, будівництво цер-

ков, соборів, державних будівель у псевдовізантійському стилі та постанова пам'ятників у контексті імперського панування. Сучасні радикальні російські історики вбачають в українцях не більш як «етнічну химеру, виниклу в результаті духовно-психологічної і культурної мутації», а українській історичній науці взагалі відмовляють у праві на існування. Російські політики стверджують, що «українці — це не народ, і Україна — це не держава».

Об'єктом історико-ідеологічної боротьби стає більшовицька Україна. Чому в Москві так нервово зустріли декомунізацію в Україні? В Радянській Україні практично неможливо було відділити комунізацію від русифікації, а російське сприймалося як синонім радянського; в сьогоденній Україні було б украй шкідливо відділяти декомунізацію від дерусифікації. Зміна влади навесні-влітку 2019 року не призвела до згортання декомунізації, проте офіційна риторика акцентовано змінилася в бік поміркованого, навіть пацифістського дискурсу.

Інформаційна війна, що ведеться з боку РФ, розраховує на так звані когнітивні (пізнавальні) викривлення, коли інформаційні потоки спрямовуються таким чином, аби переконати свідомість людини відвертою брехнею або множинними версіями події («вогнемет брехні»), також використовуються різні спеціальні маніпулятивні прийоми. Зокрема, можна виділити методи на кшталт «частотне викривлення», «упереджене підтвердження», «упередження негативізму», «ілюзія новизни», «ефект ореолу», «хибна аналогія» тощо. На протигагу маніпулятивним прийомам існують методи зменшення когнітивних упереджень, які дають можливість усвідомити зміст когнітивних упереджень, сповільнити процес міркування та створити сприятливі умови для ухвалення рішення.

Гібридна війна РФ проти України позначена тим, що пропагандистські операції перенесено у соцмережі («ВК», «ОК»), які до початку агресії були фактично спільними для росіян та українців, проте контролювалися спецслужбами Росії. Ідеологеми, які впрова-

джувалися в український та іноземний сегмент російських соцмереж, були наступні:

- 1) «Українці та росіяни — один братній народ»;
- 2) «В Україні діє хунта, нелегітимна влада»;
- 3) «В Україні зазнає утисків російськомовне населення»;
- 4) «В Україні почалася громадянська війна»;
- 5) «В Києві на Майдані націоналісти, карателі, хунта розпочали озброєне протистояння з владою»;
- 6) «Загони українських бандерівців ідуть до Криму вбивати місцеве населення»;
- 7) «Тільки Росія може врятувати населення Донбасу від української хунти»;
- 8) «Чорноморський флот у Криму — гарантія безпеки для України»;
- 9) «НАТО — агресивний ворожий блок»;
- 10) «Радянська армія — основний герой Другої світової війни»;
- 11) «Більшість населення України хоче говорити російською мовою» тощо.

В останні місяці значно посилилася інформаційна експансія Кремля проти Білорусі, що є частиною плану щодо інкорпорації Білорусі до складу РФ. Намагання поглинути Білорусь і відкрита війна проти України є складовими стратегії на відновлення імперії. Доволі часто медіа України підхоплювали інформаційні «вкиди» російської пропаганди стосовно Білорусі, об'єктивно підіграючи агресору. Важливо обопільно посилити присутність України та Білорусі у медіапросторі обох країн. У цьому сенсі заслуговує уваги ідея організувати прес-тури для іноземних журналістів, що буде позитивно відбиватися на інтерпретації інформаційних повідомлень.

Методи інформаційної війни добре простежуються на кейсах подачі даних про збиття авіалайнера МН17 над Україною та справу щодо отруєння Скрипалів в Англії. Аналіз повідомлень московських медіа розкриває наступні прийоми:

- 1) перекладання провини і пошук «хлопчика для биття»;
- 2) пропагування конспірологічних теорій;
- 3) дегуманізацію жертв і представлення їх як людей, які заслужили бути вбитими;

- 4) заповнення медіапростору низкою суперечливих повідомлень.

Констатуємо: популізм стає характерною ознакою як українського, так і світового політичного простору. В умовах гібридної агресії він створює додаткові ризики, бо може виступити інструментом дестабілізації політичної системи країни. Характерною ознакою попу-

лістичних гасел є апеляція до базових людських інстинктів, підтримка вподобань так званого «простого народу», протиставлення цього «простого народу» еліті. Політика насамперед має корелювати з мораллю. Українська політика повинна очиститися мораллю, оскільки норми, які здатні продукувати соціальний капітал, — це фактично базові моральні цінності.

Інформаційна контрполітика і протиставлення популізму мають ґрунтуватися на наступних принципах та напрямках:

- поширення в суспільстві медіа-грамотності й критичного мислення;
- формування прозорої державної політики і відповідальних інституцій громадянського суспільства;
- підвищення рівня знань про сусідні держави та їхніх громадян;
- протидія ксенофобії та радикальним течіям;
- переосмислення трагічних історичних подій, у т. ч. Другої світової війни, поза межами російської міфології.

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО (професор І. П. Рущенко)	3
<i>Тодоров Ігор</i> ЦІННІСНИЙ ВИМІР РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В КОНТЕКСТІ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ	4
<i>Рущенко Ігор</i> ЯК ПОВ'ЯЗАНІ ЦІННОСТІ З ГЕОГРАФІЄЮ ТА ІСТОРІЄЮ, АБО УКРАЇНА НА ЗЛАМІ ЦИВІЛІЗАЦІЙ	13
<i>Маринчак Віктор</i> ЦЕРКВА І ГУМАНІТАРНА БЕЗПЕКА	16
<i>Лапутіна Юлія</i> СМИСЛОВА ВІЙНА РФ ПРОТИ УКРАЇНИ: ІНСТРУМЕНТИ, ЗАСОБИ, ДОСВІД ПРОТИДІЇ	19
<i>Гурич Ігор</i> ДАВНЯ ІСТОРІЯ ВИКОРИСТОВУЄТЬСЯ ЯК ОБ'ЄКТ І ІНСТРУМЕНТ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ	26
<i>Шаповал Юрій</i> ЧИ ШКОДИТЬ РАДЯНСЬКА ІСТОРІЯ БЕЗПЕЦІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ?	33
<i>Kutelia Batu</i> HYBRID WAR FOR STATE CAPTURE	36
<i>Шапошніков Антін</i> ПОЛІТИКА НАТО ЩОДО КВАЗІДЕРЖАВ ЯК ТЕСТ НА ВІДДАНІСТЬ ПРИНЦИПУ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ	41
<i>Kullik Jakob</i> GERMANY'S CYBER SECURITY POLICY: A LATECOMER CATCHING UP	46
<i>Цехановська Олександра</i> ЕВОЛЮЦІЯ РОСІЙСЬКИХ НАРАТИВІВ ПРО ОТРУЄННЯ СКРИПАЛІВ ТА МН17	50
<i>Tsekhanovska Oleksandra</i> EVOLVEMENT OF RUSSIAN NARRATIVES ON SKRIPAL POISONING AND MH17	52
<i>Зубар Наталія</i> КОГНІТИВНІ ВИКРИВЛЕННЯ ЯК ЗБРОЯ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ	54
<i>Zubar Nataliya</i> COGNITIVE BIASES AS A WEAPON OF RUSSIAN INFORMATION WAR IN UKRAINE AND EUROPE	56
<i>Кобец Влад, Авдеева Мария</i> ИНФОРМАЦИОННЫЕ ВОЙНЫ: БЕЛАРУСЬ И УКРАИНА ПОД ПРИЦЕЛОМ КРЕМЛЯ	58
<i>Долгоновська Людмила</i> СХІД (НЕ)ВТРАЧЕНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ: ВІЗІЙНІСТЬ ПРОТИ РЕТРОГРАДНОГО «РУССКОГО МІРА»	61
<i>Куц Галина</i> ПОПУЛІЗМ ЯК ЗАГРОЗА ДЕМОКРАТИЧНОМУ ПОСТУПУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	64
<i>Магда Євген</i> СХІДНА І ЦЕНТРАЛЬНА ЄВРОПА — ПЛАЦДАРМ ДЛЯ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ	68
ПІДСУМКИ ДИСКУСІЙ (уклав І. П. Рущенко)	70

Наукове видання

**БОРОТЬБА ЗА ЛЮДЕЙ
В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ**
**Матеріали другого Харківського
міжнародного безпекового форуму**
(м. Харків, 29–30 листопада 2019 р.)

ISBN 617-7618-41-5

Відповідальний за випуск та редактор

І. П. Руценко

Комп'ютерна верстка

О. А. Мірошніченко

Підписано до друку 10.03.2020

Формат 60 × 84 ¹/₈. Папір офсетний.

Гарнітура Cambria. Умов. друк. арк. 10,23.

Наклад 100 прим. Зам. № МО-05/20

Видавець: Мірошніченко Олег Анатолійович

61002, м. Харків, вул. Дарвіна, 16, кв. 25.

Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
серія ДК № 5818 від 28.11.2017 р.

ел. пошта: merash@i.ua

- Ціннісний вимір російської агресії в контексті Центрально-Східної Європи
- Як пов'язані цінності з географією та історією або Україна на зламі цивілізацій
- Церква і гуманітарна безпека
- Смыслова війна РФ проти України: інструменти, засоби, досвід протидії
- Давня історія використовується як об'єкт і інструмент гібридної війни
- Чи шкодить радянська історія безпеці сучасної України?
- Hybrid war for state capture
- Політика НАТО щодо квазідержав як тест на відданість принципу колективної безпеки
- Fight for minds in the time of hybrid wars
- Еволюція російських наративів про отруєння скрипалів та МН17
- Когнітивні викривлення як зброя в інформаційній війні
- Информационные войны: Беларусь и Украина под прицелом Кремля
- Схід (не)втрачених можливостей: візійність проти ретроградного «Русского міра»
- Популізм як загроза демократичному поступу української держави
- Східна і центральна Європа — плацдарм для гібридної агресії Росії